

ÖZET

XVI. yüzyıl, Türk edebiyatının en yüksek inkişaf derecesine vardığı bir yüzyıldır. Çok sayıda meşhur ve edebî şahsiyetin yetiştiği bu çağda, Diyarbakır'da da aynı paralellikte bir gelişmenin olduğunu görmek mümkündür. Bu yüzyılda, İstanbul'daki şairlerle bile boy ölçüşecek düzeye sahip şairler yetişmiştir.

Tarihte birçok medeniyete beşiklik yapmış olan Diyarbakır, Osmanlılar zamanında da asırlarca bir kültür merkezi olarak önemini korumuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da Diyarbakır'da, çok sayıda bilim adamı, şair ve sanatkâr yetişmiştir. XVI. yüzyılda yaşamış olan Diyarbakırlı şairlerin sayısı yirmiden fazladır.

Bunların önde gelenleri şunlardır; **İbrahim-i Gülşenî**(H.940/M.1533), **Şerîfî** (H.930/M.1523), **Cemîlî** (H. 870 /M.1543), **Şâhî** (ö. ?), **Mesîhî** (H.970/M.1562), **Hayâlî-i Gülşenî** (H.977/M.1569), **Şuhûdî** (H.980/M.1572), **Halîfe** (H.986/M.1578), **Âmidî** (H.982 /M.1574), **Hâletî-i Gülşenî**(H.989/M.1581), **Ahmed Paşa**(H.996/M.1587), **Derviş Paşa** (H.998/M.1589), **Mehmed Paşa**(H.1000/M.1591), **Biâtî** (H.1000/M.1591),**Humârî** (H.1000/M.1591), **Ülfetî** (H.1000/M.1591), **Safvetî-i Gülşenî** (H.1005/M.1596), **Şöhretî** (H.1014/M.1605), **Tufeylî** (H.1020/M.1611), **Hasan-ı Gülşenî** (H.1024/M.1615), **Gubârî** (H.1034/M.1624), **Nigâhî** (H.1060/M.1650).

Tespit ettiğimiz şairlerden beşinin dîvanı bulunurken; diğerlerinin sadece şiirleri mevcuttur. Şairlerimizden ikisi devlet adamı, ikisi hattat, biri tüccar ve biri de musikîşinâstır. Bu yüzyıl, tarikatların en yoğun faaliyet gösterdiği bir yüzyıl olmuştur. Bunun sonucu olarak da Diyarbakır'da da mutasavvıf şairler yetişmiştir. Bunun yanı sıra halk şiiriyle uğraşan bir şairimiz de bulunmaktadır. Şiir diline baktığımız zaman Osmanlıdaki edebi cereyanlara paralel gelişmeler Diyarbakır'da da görülmüştür. Şiirlerde bolca Arapça ve Farsça kelimeler görülmektedir. Kullanılan dil ağır olmakla beraber; halk diliyle yazılmış şiirler de bulunmaktadır. Azerî Lehçesi ile de şiirler yazılan bu yüzyılda, dönemin önemli şairleriyle müşaarelerde bulunulmuş, nazireler yazılmıştır.

ABSTRACT

XVI. th Century is the most developed era for Turkish literature. Along with many famous and men of letters educated at this century, it is possible to see the same kind of development in Diyarbakır as well. In this century, the poets who are even able to compete with those of İstanbul have been educated in Diyarbakır.

Diyarbakır which had been capital city of many civilizations in history has gone on as a cultural centre during the Ottomans rule as well. Natural results of this situation, many scientists, poets and artists have been educated in Diyarbakır. There are more than twenty poets of Diyarbakır living in XVI th century.

The most known of these are; **İbrahim-i Gülşenî** (M.C..940/G.C.1533), **Şerîfî** (M.C.930/ G.C. 1523), **Cemîlî** (M.C. 870 / G.C. 1543), **Şâhî** (M.C. ?), **Mesîhî** (M.C.970/ G.C. 1562), **Hayalî-i Gülşenî** (M.C.977/M.1569), **Şühûdî** (M.C.980/ G.C. 1572), **Halîfe** (M.C.986/ G.C. 1578), **Âmidî** (M.C.982 / G.C. 1574), **Hâletî-i Gülşenî** (M.C.989/ G.C. 1581), **Ahmed Paşa** (M.C.996/ G.C. 1587), **Derviş Paşa** (H.998/ G.C. 1589), **Mehmet Paşa** (M.C.1000/ G.C. 1591), **Biâtî** (M.C.1000/ G.C. 1591), **Hûmarî** (M.C..1000/ G.C. 1591), **Ülfetî** (M.C.1000/ G.C. 1591), **Safvetî-i Gülşenî** (M.C.1005/ G.C. 1596), **Şöhretî** (M.C.1014/ G.C. 1605), **Tufeylî** (M.C.1020/ G.C. 1611), **Hasan Gülşenî** (M.C.1024/ G.C. 1615), **Gubarî** (M.C.1034/ G.C. 1624), **Nigâhî** (M.C.1060/ G.C. 1650).

While the five have *divan among* the poets we discovered, the rest has just poems. The two of our poems are politicians, the other two are calligrapher, one is a merchant and the other one is a musician. This century was been a century that sects implement very consistent activities. As a result of this, “mutasavvîf”¹ poets grown up in Diyarbakır. Furthermore, we have a poet who interested in public poem. When you observe his poem language it is clear that parallel developments to Ottoman literacy’s circulations is seen also in Diyarbakır. A lot of Arabic and Persian words are seen in poems. Even the language used in poems is cumbersome; there are poems that been written in public language.

In this century that also poems have been written in Azerbaijani dialect, Müşare² with important and famous poets of the cycle have been done and nazires³ have been written.

¹ **Mutasavvîf:** mystic

² **Müşaare:** reciting poems reciprocally

³ **Nazire :** Versify of a poem in the same schedule, shape, measure and rhyme as a reply to another poet’s poem by another poet.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

DİYARBAKIR

Bu çalışma jürimiz tarafından İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI / TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan:

Üye:

Üye:

Üye:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../2008

ÖNSÖZ

Tarih boyunca değişik millet ve medeniyetlere beşiklik eden Diyarbakır, kültürel sürekliliğe sahip bir kenttir. Diyarbakır, zengin kültürel birikimi sayesinde birçok bilgin, düşünür, şair ve sanatkâr yetiştirmiştir.

Yüzyılların tarihi ve kültürel mirasçısı, koruyucusu ve sürdürücüsü Diyarbakır, ışığını geçmişten günümüze eksiltmeden taşımıştır. Şehir, surları gibi asil ve sağlam bir duruşla karşımızdadır. İçinden geçtiği her yüzyılın ruhunu günümüze taşımış olan Anadolu'nun nadir şehirlerinden biri Diyarbakır'dır.

Şehirlerin, ruhundan doğurduğu soluk kendisinin bir yansımasıdır ve zaman sürecinde, kendilerine bir aynadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilim, kültür ve sanat hayatı bakımından en parlak evresini yaşadığı; fikir ve sanat hayatının, devletin siyasi, askeri ve medeni ihtişamına paralel bir gelişme göstererek klasik bir medeniyetin meydana geldiği XVI. yüzyılda Diyarbakır özeline baktığımızda şehrin edebi gelişmeler açısından oldukça verimli bir yüzyıl yaşadığını söylemek mümkündür.

Bu yüzyıla ait toplam yirmi iki şair tespit ettik. Bu şairlerin birçoğu hakkında neredeyse bir tek makale bile yazılmamıştır. Bu çalışmamız açısından sıkıntı yaratan durumlardan biri olmuştur. Bu şahıslar hakkında bilgiye Şevket Beysanoğlu'nun yazmış olduğu *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, adlı eserinde her ne kadar yer verilmiş olsa da yeterince ayrıntılı değildir. Çalışmamızı farklı kılan en önemli özellikler; şairler ve şiirleri hakkında daha etraflı bilgi verilmesi, başvurulmamış kaynaklardan yararlanılması, şairlerin doğum ve ölüm tarihlerinin doğru olarak verilmeye çalışılması, şiir çevirilerinde transkripsiyon kurallarına uyularak yazılması.

Çalışmamızı bir giriş ve iki bölüm halinde şekillendirdik. Giriş kısmında konuya hazırlık bakımından, araştırmanın önemi, amacı, kaynakları, merhaleleri, sınırları ve yöntemleri üzerinde durulduktan sonra, ana hatlarıyla XVI. yüzyılda Osmanlıdaki edebî ve siyasî durum ile Diyarbakır'daki edebî ve siyasî hayat konusuna yer verilmiştir. Birinci bölümde dîvânı olan şairler hakkında bilgi verilirken ikinci bölümde ise diğer şairlerin hayatı, edebî kişilikleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Faydalanılan eser adları ve yazarları bibliyografya bölümünde topluca yer almıştır. Gerek yazarlar ve gerekse eserleri hakkında bilgiler verilirken, dipnot sistemi uygulanmış, faydalanılan eserin ya da makalenin yazarı zikredilerek, cilt ya da sayfa numaraları verilmiştir. Bu uygulama yapılırken gerekli yerlerde kısaltmalarda bulunulmuş ve bu ibareler kısaltmalar bölümünde gösterilmiştir. Dipnotlar verilirken, her sayfa bağımsız olarak değerlendirilmeyip, bütün metinde aralıksız olarak verilmiştir.

Pek bilinmemelerine rağmen edebiyat dünyasına ciddi eserler kazandırmış olan Diyarbakırlı şairlerle ilgili bu çalışmamızın, Diyarbakır'ın kültür ve edebiyat tarihi araştırmalarına küçük bir katkı sunmasını ümit ediyoruz.

Bu çalışmam esnasında yardımlarını benden esirgemeyen başta tez danışmanım sayın Prof. Dr. Abdurrahman ACAR'a, Arş. Gör. Dr. Abdurrahman ADAK'a, Aziz AŞAN'a ve Emekli Müftü Halit KORKUSUZ'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

GÜNEŞ EKMEKÇİ

DIYARBAKIR - 2008

İÇİNDEKİLER

Özet.....	I
Abstract.....	I
Tutanak.....	III
Önsöz.....	IV
İçindekiler.....	VI
Kısaltmalar.....	IX
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI, SINIRLARI VE YÖNTEMİ	
A. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
B. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi.....	1
II. XVI. YÜZYILDA OSMANLI'NIN SİYASÎ VE EDEBÎ DURUMU	
A. Siyasî Durum.....	3
B. Edebî Durum.....	4
III. XVI. YÜZYILDA DİYARBAKIR'IN SİYASÎ VE EDEBÎ DURUMU.....	7
A.Siyasî Durum.....	7
B. Edebî Durum.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

DÎVÂN SAHİBİ ŞAİRLER.....	13
1. İbrahim-i Gülşenî.....	13

2. Şerîfî.....	23
3. Cemîlî.....	27
4. Hayalî-i Gülşenî.....	33
5. Hâletî-i Gülşenî.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER ŞAİRLER.....	50
1. Şahî.....	50
2. Bîatî.....	52
3. Mesîhî.....	52
4. Şühûdî.....	54
5. Halîfe.....	55
6. Âmidî.....	69
7. Ahmed Paşa.....	70
8. Derviş Paşa.....	74
9. Mehmed Paşa.....	77
10. Hûmarî.....	78
11. Ülfetî.....	82
12. Savfetî-i Gülşenî.....	85
13. Şöhretî.....	86
14. Tufeylî.....	87
15. Hasan-ı Gülşenî.....	88
16. Gûbarî.....	90
17. Nigâhî.....	91

SONUÇ.....92

BİBLİYOGRAFYA.....93

EKLER

Ek: 1- İbrahim-i Gülşenî'ye ait Türkçe Divanın A.E nüshaları, C.V nüshası, İ. Ü nüshası.

Ek: 2- Şerîfî divanından örnek sayfalar

Ek: 3- Hâletî-i Gülşenî divanından örnek sayfalar

Ek: 4- Hayalî-i Gülşenî divanından örnek sayfalar

Ek: 5- Gülşenî Ailesinin Silsilesi

KISALTMALAR

Age / age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
Ahdî	: Ahdî Tezkiresi
Ans.	: Ansiklopedi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DBB	: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜEF	: Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicrî
İA	: İslam Ansiklopedisi (MEB)
İst.	: İstanbul
M.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
TÜYOTAK	: Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu
ö.	: Ölüm
Sehî	: Sehî Tezkiresi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TGDEİS	: Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü
V.	: Varak
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI, SINIRLARI VE YÖNTEMİ

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bir ulusun, devirden devre uğradığı değişmeler ve gelişmeler izlenerek, o ulusun manevi varlığı hakkında fikir ileri sürülebilir. Ulusal kültürümüzü tarih boyunca temsil etmiş olan şairlerimizi unutulmaktan kurtarmak, içinde yaşadıkları yüzyılın edebî dili hakkında bilgi edinmek, ortaya koymuş oldukları eserlerin tahlili açısından edebî araştırmaların büyük önemi vardır.

Birçok medeniyetin izini taşıyan, folklorik açıdan zengin bir şehir olan Diyarbakır ile ilgili olarak yeterince araştırma yapılmamıştır. Bu şehrin Edebiyat tarihinin birçok noktası henüz karanlıktır. Hâlâ adları bilinmeyen birçok şairimiz vardır. Bunun yanısıra adları bilindiği halde eserlerinin birçoğu kitaplarda el sürülmemiş haldedir. Özellikle geçmiş yüzyıllara ait edebî şahsiyetler ve eserler üzerinde lâyıkıyla inceleme yapılmamıştır. Biz bu çalışmamızda Diyarbakır'ın XVI. yüzyıldaki edebî serüvenini kısmen de olsa aydınlatmaya çalışacağız. Tezimizin en önemli amacı, başta tezkireler olmak üzere klasik edebiyat kaynaklarında XVI. yy.da yaşamış Diyarbakırlı şairleri tespit etmek, onların hayatı ve edebî kişilikleri hakkında bilgi vermek ve onların şiirlerinden örnekler sunmaktır.

B. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi

Çalışmamız XVI. yüzyılda Diyarbakır'da yetişen şairlerin, özellikle dîvân şairlerinin tespiti ve değerlendirmesidir. Çalışmanın sınırlarının geniş olması ve tespit edilen şair sayısının fazla olmasından dolayı şairlerin hayatı, eserleri, yaşadıkları dönem içindeki edebî kişilikleri ve sanatları üzerinde ana hatlarıyla durulmuştur. Çalışmamız esnasında TÜYATOK verilerinden yararlandık. Başta İstanbul Millet Kütüphanesi olmak üzere, Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesinde araştırma yapılmıştır. Diyarbakır'da ise başta Yazma Eserler Kütüphanesi olmak üzere değişik kütüphanelerdeki kataloglar taranmıştır. Diyarbakır'ı Tanıtma ve Kültür Vakfı'nın verilerinden yararlanılmış ve Diyarbakır'ın kültür ve tarihi üzerine araştırma yapan birçok kişiyle görüşülmüştür.

Başvurduğumuz en önemli kaynaklar Ali Emirî'nin *Tezkire-i Şuârâ-yı Âmid* ile *Esamî-i Şuârâ-yı Âmid*'dir. Bunların yanı sıra Şevket Beysanoğlu'nun *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları'na* sıkça başvurduk. Bunların dışında başvurduğumuz başlıca kaynak ve araştırmaları şu şekilde tasnif edebiliriz.

1. Şair tezkireleri; Ahdî, Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi vb.
2. Şakaiku'n Nu'maniyye çevirileri ve zeyilleri.
3. Osmanlı Tarihi ile ilgili eserler: *Tevârih-i Al-i Osman*, İbrahim Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi...*
4. Hattatların biyografi eserleri: *Tuhfe-i Hattatîn*.
5. *Tezkiretü'l-Evliya*, Menâkıbnâme gibi din ve tarikat ulularının gerçek ve efsaneleştirilmiş hayatlarını hikâye eden eserler.
6. *Keşfü'z-Zünûn* ve *Tuhfe-i Nailî* gibi biyografi eseleri.
7. Edebiyat tarihi: Fuat Köprülü'nün *Edebiyat Araştırmaları*, Agâh Sırrı Levent'in *Edebiyat Tarihi...*
8. Ansiklopediler ve Ansiklopedi niteliğindeki eserler: *Kâmusü'l-Âlâm*, *Sicill-i Osmanî*, *Meydan Larousse* ve *İslam Ansiklopedisi...*
9. Diyarbakır'da ve Diyarbakır dışında yayınlanan süreli yayınlar: *Kara Âmid*, *Ziya Gökalp*, *Türk Dili Araştırmaları*, *Âmid-i Sevdâ*, *Küçük Mecmua*, *Karacadağ*, *Yeni Hilâl Mecmuaları...*
10. Sempozyum Bildirileri.

Yazma yönteminde imlâda esas olarak Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı *Yazım ve İmlâ Klavuzu*'na uyulmuştur. Ancak tezde kullanılan birinci el kaynakların Osmanlıca oluşu ve bunların transkribe edilmesinden dolayı gerekli yerlerde transkripsiyon harfleri kullanılmıştır. Kişi adları verilirken isimler asıllarına uygun olarak verilmiştir.

II. XVI. YÜZYILDA OSMANLI'NIN SİYASÎ VE EDEBÎ DURUMU

A. Siyasî Durum

XVI. yüzyılda Osmanlı devleti güçlü padişahların yönetimiyle büyüme ve gelişmesini sürdürerek büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu yüzyılda Osmanlı padişahları II. Beyazıt (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1502-1520), Kanunî Sultan Selim (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murat (1524-1595), ve III. Mehmet'tir (1595-1602).¹

Yavuz Sultan Selim döneminde parlak siyasî zaferler kazanılmıştır. Yavuz, Çaldıran'da Şâh İsmail'i (920/1514) Göksu Ovası'nda Dulkadiroğulları'nı (921/1515), Mercidabık Ovası ile Ridaniye'de de Kölemenleri (923/1517) mağlubiyete uğratmış; Kemah, Harput, Meyyafarikin, Bitlis, Hısnkeyfa, Diyarbakir, Urfa, Mardin, Şam, Kahire, Cezayir, Hicaz, Musul havalisi ve Cezire'nin Rakka'ya kadar olan güneydoğu kısımlarını Osmanlı'ya kazandırmıştır.²

Bu zaferlerden özellikle Kahire'nin ilhaki çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu hadisenin konumuzu ilgilendiren yönü, Kahire'nin ilhakından sonra Yavuz Sultan Selim'in sipahilerinden ve ileri gelen askerlerinden pek çok kimsenin orada bulunan Diyarbakırlı İbrahim-i Gülşenî'ye mürit olmalarıdır.³

Yavuz Sultan Selim'in ancak sekiz yıl süren saltanatı boyunca Osmanlı Devleti Anadolu ve Balkanlar'da önemli bir bölgesel güç haline gelmiştir. Sultan Selim'in tek oğlu Kanunî Sultan Süleyman döneminde, Osmanlılar hem İslam dünyası içinde beliren Şîî ideolojisinin liderliğini yapan Safevî Devletine karşı Sünnî İslam toplumunun önderliğini üstlenmişler, hem de Hint Okyanusundan başlayarak Basra Körfezi ve Kızıldeniz'de alışılmış ticaret dengesinin bozulmasına karşı önlemler almışlardır.⁴

XVI. yüzyılda bu siyasî zaferlerin yanı sıra, Osmanlı askerî teşkilatında, eyaletlerde ve denizcilik alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir.⁵

¹ Mine Mengü, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 137.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1983, C. IV, s. 257-290.

³ Himmət Konur, **İbrahim Gülşenî-Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 143.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, age, C. I V, s. 553-578.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, age, C. IV, s. 553-578.

Bu yüzyılda, Osmanlılar karada ve denizde birbirinden binlerce fersah uzaklıktaki cephelerde savaşmıştır.

XIV. yüzyıldan beri gelişen ve onaltıncı yüzyılda tarihin en geniş ve güçlü imparatorluklarından biri haline gelen Osmanlı Devleti, siyasal anlayışı ve kurumları bakımından Batı Asya'daki selefleri Selçuklu, İlhanlı ve Bizans İmparatorluklarının yönetim geleneklerini sürdürmüştür. XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlılar Balkanlar'ın nispeten küçük devletlerini himayelerine alıp Habsburg İmparatorluğu ile karşı karşıya gelince, yavaş yavaş yeni bir askerî denge oluşmuştur.⁶

B. Edebî Durum

XVI. asır, Anadolu Türklerinin klasik edebiyatında zengin bir devir, adeta bir gelişme ve olgunluk devresidir. Bu devirde, büyük Osmanlı İmparatorluğunun maddî ve manevî bütün müesseslerinde göze çarpan kuvvetli gelişme, lisan ve edebiyatta da kendini kuvvetli bir biçimde göstermiştir.⁷

Bu yüzyılda şiirde İranlı şairlerin etkileri görülmele beraber Fuzûlî, Hayalî, Bakî gibi usta şairler yetişmiştir. XVI. yüzyılda şiir tekniğinde ulaşılan başarı ve aruzun kullanılışındaki ustalık dolayısıyla Klasik Türk edebiyatının en parlak devrini yaşamış, İran şairlerinin şiirlerinde görülmeyen bir incelik ve derinlik kazanmıştır.⁸ Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Klasik Türk edebiyatı, XVI. yüzyılda artık kuruluş dönemini kapatarak sanat bakımından en yüksek noktaya ulaştığı halde, yazı dili iç ve dış yapısı bakımından büyük değişiklikler geçirerek ağıdalı bir yapıya bürünmüştür.⁹

XVI. yüzyılın şiir dili önceki yüzyıllardan farklı, daha süslü bir dildir. Bu nedenle ağırlaşan şiir dilinin yabancı kelimelerden kurtarılması amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu yüzyılda Anadolu sahasındaki pek çok şair, özellikle bir önceki yüzyılın meşhur şairi Ali Şîr

⁶ Metin Kunt, Sina Akşin, Ayla Ödekan Zafer Toprak, Hüseyin Yurdaydın, **Türkiye Tarihi-2 (Osmanlı Devleti 1300-1600)**, s. 124-125, Cem Yay., İstanbul, 1991.

⁷ M. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Akçağ Yay, Ankara, 2004, s. 258.

⁸ Mengi, age, s. 138.

⁹ Zeynep korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri**, TDK Yay. Ankara, 2003, s. C.

Nevâî (ö. 907/1501-1502)'nin etkisinde kalıp Çağatayca şiirler bile yazmışlardır.¹⁰

XVI. yüzyıl aynı zamanda Azerî edebiyatının da en ileri dönemidir. Safevî sınırları içinde sanat, fikir ve özellikle edebiyata önem verilmiş, Azerî Türkçesi, edebiyat dili olarak önemini korumuş en büyük sanatçılarından Fuzûlî (ö. 1556) bu dönemde yetişmiştir. Bu dönemde Şîî mezhebinin resmi kurucusu olan ünlü Safevî hükümdarı Şâh İsmail, “Hatayî” mahlasıyla şiirler yazmıştır.¹¹

Osmanlı Sahası Türk Edebiyatına baktığımız zaman ülkedeki genel değişmeye paralel olarak kültür ve edebiyat da gelişmiş, padişahlar bilim ve sanata önem vermişlerdir. Şehzadeler ve onlara imtisalen birçok devlet ricali sanatı himaye etmiştir.¹² Bu yüzyılın padişahları da şairdir. Yavuz Sûltan Selim (1466-1520) “Selimî” mahlasıyla gazeller yazarken, “Muhubbî” mahlasıyla gazeller yazan Kanunî Sultan Selim (1494-1556), “Harimî” mahlasıyla şiirler yazan II. Selim (1524-1574), ve “Muradî” mahlasıyla şiirler yazan III. Murat (1546-1594) bu dönemin şair padişahlarındandırlar.¹³

XVI. Yüzyılda Türk edebiyatının eser verdiği Çağatay, Azerî ve Osmanlı sahalarından en hareketli olanı Osmanlı sahasıdır. Bu yüzyılda dîvân edebiyatı iyiden iyiye gelişmiş, daha önceki yüzyıllarda örnek aldığı İran edebiyatıyla boy ölçüşecek duruma gelmiştir. XVI. yy'da Dîvân edebiyatı, ortak İslam kültürü içerisinde eser vermiştir. Türk şairleri kendi duyuş ve düşüncelerini, gelenekleri, toplumun yaşayışını, Türkçe'nin dil varlığı içerisinde yer alan atasözleri, deyimler vb. milli unsurları, sözü edilen ortak İslam malzemesiyle yoğurmuşlar ve İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri yaratmışlardır.¹⁴

Osmanlı şiir tarihinin ikinci dönemini teşkil eden 1450 ile 1600 yılları arasındaki yüz elli yıllık süre Osmanlı şiirinin zirvede olduğu yıllardır. Bu dönem yerel ağızlarla şiir yazma döneminin geride kaldığı, artık herkesin İstanbul ağzı ile şiirler yazdığı, “Osmanlı şiiri” tabirini hak eden bir dönemdir. Bu vasfa haiz ilk eserleri veren şahıs Osmanlı şiirinin asıl kurucusu kabul

¹⁰ M. Fuat Köprülü, “Çağatay Edebiyatı”, İA, MEB Yay., İstanbul, 1945, C. 3, s. 305.

¹¹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul, 2001, C. 1, s. 522-556; Mengi, age, s. 139.

¹² Mengi, age, s. 152.; Muzaffer Gürses, ”**Osmanlı Türklerinin Kültür ve edebiyat münasebetleri ve Lâmi Çelebi**”, Karacadağ Halkevi Derneği Mecmuası, Diyarbakır Basımevi, Diyarbakır, Şubat 1947, S. 98, C. 8, s. 8.

¹³ Cem Dilçin, **Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı)**, TDK Yay., İstanbul, 1986, S. 415-416-417, s. 171.

edilen Ahmed Paşa (ö. 1497)'dir.¹⁵

Dîvân edebiyatının en parlak çağı olan XVI. yüzyılda Halk şiirinde de çok özlü parçalar verilmiş, önemli halk şairleri bu dönemde yetişmiştir. Bunların başında: Kul Mehmet, Öksüz Dede, Köroğlu, Usûlî, Hayalî, Bahşî gibi şairler gelmektedir.

XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda tarikatların en yoğun faaliyet gösterdikleri, sayı bakımından çoğaldıkları, dolayısıyla menakıbnâme edebiyatının da en bol mahsullerini verdiği bir dönemini teşkil eder.¹⁶

XVI. yüzyıldan itibaren Tekke şiiri, yeni seçkin şeyhler ve tasavvufu yaşayan üstâtlar tarafından devam ettirilmiştir. Bu dönemde yine güçlü sanatkârlar görünmekle beraber, tasavvufun, dergâhların “Vahdet-i vücût” (varlığın birliği) inancının yaratıcı neşesi azalmıştır. Tasavvufî terimler, söyleşiler ve duygular bile çok güçlü olmayan şairlerde bir çeşit moda, hatta “basmakalıp” haline gelmiştir.¹⁷ Tasavvufî Türk edebiyatı açısından ise, Hacı Bektaş Veli öğretisi temelinde Alevî-Bektaşî edebiyatının kuruluş çağıdır.¹⁸ Bu asrın iki güçlü şairi “Pir Sultan Abdal” (ö. 1551) ve “Hatayî” (ö. 1524)'dir. Azerî edebiyatında Fuzûlî'den sonraki en büyük şair sayılan “Hatayî” mahlaslı Şâh İsmail Safevî, Nesimî'nin etkisiyle söylediği tasavvufî gazelleriyle tanınmıştır.¹⁹

XVI. yy'da Selanik, Üsküp, Filibe, Sofya, Piriştina gibi şehirlerde açılan medrese ve tekkelerde, çok sayıda âlim, mutasavvıf, şair vb. sanatçılar yetişmişlerdir. Anadolu'da ise Bursa, Konya, Amasya, Kütahya ve Manisa eski önemlerini korumakla beraber asıl kültür merkezi İstanbul olmuştur. Hükümdarların, vezirlerin ve büyük devlet adamlarının sarayları, şairlerin buluştukları yerlerin başında gelmiştir. Ayrıca Zâtî, Karamanlı Subûtî, gibi küçük çapta ticaretle veya remilcilikle meşgul şairlerin dükkânları, Bahşî'nin Beşiktaş'taki bahçesi, Galata'nın meşhur meyhaneleri, Sütlüce'de Caferabad tekkesi gibi bazı tekkeler, Karabalızâde gibi bazı nüfuzlu adamların konakları da şairlerin toplandıkları yerler olmuştur. Kahvehanenin yaygınlaşmasından

¹⁴ Mengi, age, s. 153.

¹⁵ E. J. Wilkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi** (Ter. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay. Ankara, 2003, C. 2, s. 306, 331.

¹⁶ A. Yaşar Ocak. ”**Türk Edebiyatında Menakıbnâmeler**” , Türk Edebiyat Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 2007, s. 614.

¹⁷ Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul, C. 2, s. 562.

¹⁸ R. Bahar Akpınar, “**Tasavvufî Halk Şiiri**”, Türk Edebiyat Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 2007, s. 657.

sonra meşhur kahvehaneler de edebî mahfiller halini almıştır. Memleketin her tarafından gelen şairler buralarda bir araya gelmişlerdir.²⁰

XVI. yüzyıl Osmanlı sahasının tanınmış şairleri; Lâmi'î Çelebi (ö. 1531), Taşlıcalı Figanî (ö. 1532), Kemal Paşazâde (ö. 1536), Zâtî (ö. 1546), Hayalî (ö. 1557), Muhibbî (ö. 1566), Yahya (ö. 1582), Nev'î (ö. 1599), Bakî (ö. 1600), Bağdatlı Rûhî (ö. 1605). Bu yüzyıldaki mesnevîciler; Kara Fazlî (ö. 1563) ve Hâkânî Mehmet Efendi'dir.²¹

XVI. yüzyıl edebiyatının ana hatlarını böylece ortaya koyduktan sonra şimdi de bu yüzyılda Diyarbakır'ın siyasî ve edebî durum hakkında bilgi vereceğiz.

III. XVI. YÜZYILDA DİYARBAKIR'DA SİYASÎ VE EDEBÎ DURUM

A. Siyasî Durum

Diyarbakır ve çevresi tarih öncesi dönemlerden itibaren her devirde önemini korumuş, Anadolu ile Mezopotamya, Avrupa ile Asya arasında bir köprü görevi görmüş; bu nedenle de çeşitli uygarlıkların tarihi ve kültürel mirasını günümüze kadar taşımıştır. XVI. yüzyılda Diyarbakır'ın siyasi tarihini açıklamadan evvel, şehrin tarihsel süreç içinde geçirmiş olduğu dönemleri ve şehirde hâkimiyet tesis eden devletlere de kısaca değinmek gerekiyor.

Diyarbakır, jeopolitik önem ve kültürel cazibesıyla asırlar boyunca birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Nitekim Hitit ve Hurri-Mittanniler ile İ.Ö.3500 yıllarında başlayan ve sırasıyla Asurlar (İ.Ö.1260-653) ve Urartular, (İ.Ö.653-625) Medler, (İ.Ö.140-85) Partlar, (İ.Ö.85-69) Büyük Tigran, (İ.Ö.69-İ.S.53) Roma, (53-226) Romalılar-Partlar, (229-395) Sasanîler-Romalılar, (395-639) Bizanslıların egemenliğinde kalmıştır. Bu yüzden kültürel yapıda ve hâkimiyet sürekli bir değişim halinde olmuştur. Bu değişim şehrin isminde de kendini göstermiştir.²² Eski çağda, Yunan ve Romalılar buraya Âmida, Asurlular ise Âmedî olarak adlandırmışlardır.²³ Hz.Ömer döneminde İslam topraklarına katılmasından sonraki son devletler

¹⁹ Haluk İpekten, **Eski Türk Edebiyatı**, Dergâh Yay., İstanbul, 1997, s. 18.

²⁰ Gürses, agm, C. 8, s. 3.

²¹ Mengi, age, s. 168-169.

²² Besim Darkot, "**Diyarbakır**", Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, C. II, s. 256.

²³ Arnold Toynbee, "**Tarihte Diyarbakır**", Kara Âmid Dergisi, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yay., S. 6, Ankara, 1969, s. 122.

zamanında Âmid bazen de Kara-Âmid, Diyar-ı Bekr, ve en son Diyarbekir²⁴ olarak isimlendirilmiştir. Şehrin değişik isimler altında anılması şüphesiz onun farklı medeniyetlerin beşiği olduğunun göstergesidir.

Âmid (Diyarbakır) 639 yılında Müslüman Arapların eline geçmiş ve 661 yılına kadar üç halifenin yönetimi altında kalmıştır. Daha sonra sırasıyla Emeviler (661-750), Abbasiler (750-869), Şeyhoğulları (869-899), tekrar Abbasiler (899-930), Hamdaniler (930-978), Büveyhoğulları (978-984), Mervaniler (984-1085), Büyük Selçuklular (1085-1093), Suriye Selçukluları (1093-1097), İnaloğulları (1097-1142), Nisanoğulları (1142-1183), Hasankeyf Artukluları (1183-1232), Mısır ve Şam Eyyubileri (1230-1240), Anadolu Selçukluları (1240-1302) hâkim olmuşlardır. Bu devirde Hülâgû orduları Diyarbakır ve çevresini istila etmiş ve büyük yıkımlarda bulunmuşlardır. Daha sonra İlhanlılar (1302-1394), Timur (1394-1401), Akkoyunlular (1401-1507), Safeviler (1507-1515) egemenliğinde kalan kent, Yavuz Sultan Selim zamanında 15 Eylül 1515'te İdris-i Bitlisi'nin girişimi ile Osmanlı egemenliğine alınmıştır.²⁵

Şimdi de Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerindeki Diyarbakır'den bahsedelim.

1. Akkoyunlular Döneminde Diyarbakır

Bu dönemde Diyarbakır'e daha çok Âmid, Kara-Âmid ve Kara-Hamid denilmiştir.²⁶ Timur, Irak ve Suriye seferlerinde öncü olarak kullandığı Karayülük Osman Bey'e bu hizmetlerine karşılık olarak, 1401 senesi Nisan'ında Diyarbakır şehrini ve havalisini vermiş. Akkoyunlular da bu tarihten itibaren Diyarbakır'i başkent yaparak devlet kurmuşlardır.²⁷

Akkoyunlular, Diyarbakır bölgesine hâkim olduktan sonra Âmid şehrini ele geçirmek için zaman zaman diğer komşu devletlerle mücadeleye girişmiş ve sayısız savaşlar yapmıştır.²⁸ Akkoyunlu Devletinin gerçek kurucusu Karayülük Osman Bey'in ölümünden sonra Akkoyunlu şehzadeleri arasında çıkan taht kavgaları, devletin toprak kaybetmesine ve otoritenin

²⁴ Darkot, agm, s. 257.

²⁵ İbrahim Sarı, **Şehrimiz Diyarbakır**, DBB Kültür yayınları, İstanbul, 1996, s. 12.

²⁶ Sarı, age, s. 257.

²⁷ Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C. 2, DBB Kültür ve Sanat Yayınları, 2003, s. 427, **Bütün Cepheleriyle Diyarbakır**, DTSO Yayınları, Şehir matbaası, İstanbul, 1963, s. 140.

²⁸ John, E. Woods, **Akkoyunlular**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 84.

zayıflamasına neden olmuştur.²⁹ Taht kavgalarının nihayetinde Cihangir Mirza tahta geçmiştir. Bu dönemde Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelelerinin döneme damgasını vurmuştur. Akkoyunlu Cihangir ile Karakoyunlu Cihan Şâh arasındaki mücadeleler ümeranın araya girmesiyle barışla neticelenmiş ve uzun süren husumetler, geçici bir zaman da olsa durmuştur.

Uzun Hasan (ö. 1478), Cihangir'in şehrin dışında olduğu bir zamanda Âmid'i ele geçirmiştir.³⁰ Âmid 1469 yılına kadar Akkoyunlular'ın başkenti olarak kalmıştır. Uzun Hasan, bu tarihte devlet merkezini Tebriz'e nakletmiştir. Bunun sonucunda Diyarbakir, eski önemini kaybetmiş ve gelişmesi durmuştur.³¹ Uzun Hasan'ın Tebriz'i başkent yapması, Diyarbakir üzerinde Safevî etkisinin artmasına neden olmuştur.

Bununla birlikte Diyarbakir yöresi, 1507 tarihine kadar Akkoyunlular yönetiminde kalmıştır. Bu tarihten sonra bölgeye Şâh İsmail egemen olmuştur.. Şâh İsmail, cesur ve yetenekli komutanlarından Ustaçlı Muhammet Han'ı Diyarbakir valiliğine atamıştır. Safevîlerin buradaki hâkimiyeti 8 yıl sürmüştür. Bölge 921/1515 yılında Osmanlı Devletine katılmıştır.³²

2. Osmanlılar Dönemi Diyarbakir

Yavuz Sultan Selim ile Şâh İsmail arasında 920/1514 tarihinde Çaldıran'da yapılan savaşta Şâh İsmail'in ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır. Bu savaşa Şâh İsmail'in Diyarbakir valisi Ustaçlı Muhammed Han da katılmıştır. Ordusu perişan olmuş, kendisi de öldürülmüştür. Bunu fırsat bilen Amîd halkı ayaklanmıştır. Safevîlerin şehirde kalan yöneticileri yok edilmiştir.³³ Âmid halkı, Şâh İsmail'in Şiî olmasından dolayı Çaldıran Savaşını fırsat bilip ayaklanmıştır. Ali Emiri "*Âmid-i Sevda*" mecmuasında bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Diyarbakir umumiyyetle sünniyü'l-mezhep olmak cihetiyle Şâh İsmail gibi bir diğer mezhep sahibine tâbiyet eylemek kendilerine ziyadesiyle ağır gelmiş ise de sükût ve mûmâşâta mecbur olarak bir sıra Sünni gözetmekte idiler.*"³⁴

²⁹ Beysanoğlu, age, C. 2, s. 433-434.

³⁰ Beysanoğlu, age, C. 2, s. 438.

³¹ Sarı, age, s. 12-13.

³² Beysanoğlu, age, C. 2, s. 462; Sarı, age, s. 13.

³³ Beysanoğlu, age, C. 2, s. 516.

³⁴ Ali Emiri, "*Yavuz Selim Hazretleri Tarafından Âmid Şehri'nin Suret-i Feth ve Teshiri*", *Âmid-i Sevdâ*, S. 1, s. 6.

İsyanı yönetenler, İdris-i Bitlisî'ye haber göndererek, Sultan Selim'e bağlanmak ve Osmanlı birliğine katılmak istediklerini, bu konuda yardımcı olmasını istemişlerdir. Yavuz Sultan Selim de bu durumu kendine bildiren İdris-i Bitlisî bu işle görevlendirmiştir. Bunu duyan Şah İsmail de buna karşı önlemler almıştır. İlk iş olarak, Ustaçlı Muhammed Han'ın kardeşi Karahan'ı, Urfa hâkimi Durmuş Bey ile birlikte Âmid'i kuşatıp geri almakla görevlendirmiştir. Âmid bir yıl kadar kuşatma altında kalmıştır. Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Âmid'in imdadına yetişmiştir. Bir yılı aşan zorlu bir savaştan sonra Diyarbakır, Eylül 1515'te Osmanlı birliğine katılmıştır. Savaş esnasında harap olan şehir yeniden inşa edilmiştir.³⁵

B. Edebî Durum

Türkiye'de hassas bazı bölgeler ve şehirler vardır ki bunlar toplumsal politik tarihî ve kültürel yönden büyük önem taşırlar. Doğu ve Güneydoğu Anadolu kentleri, mistik ve metafizik bir dokuya sahiptirler. Çağlar boyunca Diyarbakır'ın Güneydoğu Anadolu'da bir düşünce ve sanat merkezi oluşunun çeşitli nedenleri vardır. İlk önce büyük mıntika ve bölgeleri birbirine bağlayan, ana yolların kavşağı ve dört yolu durumunda bulunması, tarihî çemberin odak noktasını oluşturması, özellikle Van, Erzurum, Bitlis, Urfa, Rakka, Musul gibi büyük vilayetlerin çevrelediği geniş bir eyaletin merkezi durumunda bulunması, İslamiyet'ten önceki çağlardan başlayarak güçlü bir ticaret şehri rolünü oynaması, buraya değişik bir görünüm kazandırmıştır.³⁶ Bu gibi nedenlerden dolayı geçmişinde çeşitli milletlerin askerî ve siyasî üstünlük kurmak için çaba sarf ettiği Diyarbakır, kültürlerin düello sahası haline gelmiştir; çünkü bu coğrafi ortamda kalıcılıklarını korumak için milletler, sosyo-kültürel kimliklerini de yöreye taşımışlardır. Nitekim Türkler siyasî ve askerî üstünlüklerini sağladıktan sonra yöreye hareketli bir sosyo-kültürel yatırım başlatmışlardır. Bunların yanı sıra bölgenin her köşesinde vücuda getirilen ölümsüz eserler, şehrin sosyo-kültürel temposunun yüksekliğinin somut kanıtıdır.³⁷

Diyarbakır Valiliği yaptığı bir çalışmada, IV. yy'dan 1995 yılına kadar bu şehirden çıkan toplam bilim ve sanat adamlarının sayısını 421 olarak belirtmiştir. Bunlardan 174'ü bilim adamı,

³⁵ Beysanoğlu, *Kültürümüzde Diyarbakır*, San Matbaası, Ankara, 1992, s. 8.

³⁶ Şakir Diclehan, "Bir Kültür ve Uygarlık Şehri Olarak Diyarbakır", Ziya Gökalp Dergisi, Aralık 1981, Ankara, s. 51.

³⁷ Hasan Akgündüz, "Tarih Boyunca Çevresinin Eğitim, Bilim ve Kültür Merkezi Olarak Diyarbakır", Diyarbakır'ı Tanıtan Adam Şevket Beysanoğlu, San Matbaası, Ankara, 1991, s. 65.

228'i şair ve yazar, 5'i hattat, 8'i bestekâr ve 6'sı ressamdır. Bunların yazdıkları eserlerin toplamı da 1682'dir.³⁸ Bu kadar çok sanatkârı olmasına rağmen bu konularda yeterince araştırma yapılmamıştır. Başlangıçtan ele almak gerekirse, ilkçağda geleneksel Hıristiyan din, eğitim ve kültür kurumlarının Diyarbakır ve çevresinde yaygınlaşması; buna bağlı olarak Hıristiyan âleminde ün yapan bilim, sanat ve din adamlarının bölgede yetişmiş olmaları manevi hayat alanlarındaki canlılığın somut göstergeleridir.

Mevcut belgelere göre ilk dönemlerde daha çok Süryanî kültürünün egemen olduğu anlaşılmaktadır. Âmid (Diyarbakır), Meyyafarkin (Silvan) ve Eğil bu kültürlerin odak noktasıdır. Bu dönemde yetişen bilim ve sanat adamlarından en eskisi Âmidli İshak'tır. (İ.S. 363-418). Bizans İmparatorluğunda Marefram'dan sonra en büyük Süryanî bilgini sayılırdı. Eserleri çeşitli diller çevrilmiştir. VI. yüzyılda Âmidli Etyüs, ünlü bir tıp bilginidir. Tıpla ilgili 16 eseri bilinmektedir. Eğilli Yuhanna (507-586) ise üç büyük ciltlik *Kiliseler Tarihi* adlı eserin yazarıdır. Maryeşua (450-520) ise *Vakayi-nâme* adlı eserinde Doğu ve Güneydoğuda cereyan eden olayları ve Bizans – Sasanî savaşlarını anlatmıştır.³⁹

Diyarbakır'ın, Müslüman Araplar tarafından fethedilmesinden ardından bilhassa Mervaniler (977-1084) döneminde büyük bir kalkınma hareketine sahne olmuştur. Şehir, bu dönemde İslam dünyasının önde gelen bilim ve edebiyat merkezlerinden biri olmuştur. İbn Nübata (949-984), Şair Fazıl (ö. 1038), Muhammed b. Benân (ö. 1063), Ebü'l Kasım Hasan (ö. 1074), Ali b. Muhammed (ö. 1074), İbn Esad (ö. 1074), bu dönemin ünlü bilgin şair ve yazarlarıdır.⁴⁰

Artukoğulları döneminde de Diyarbakır, bilim ve edebiyat alanında gelişmesini sürdürmüştür. Artuklu hükümdarları yaptıkları medreseler, köprüler, hastaneler, imaretler ve bunlar için kurdukları zengin vakıflar ile bilim ve sanatın korunmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Artukoğulları (1102–1231) ve Eyyubiler (1232-1240) zamanında Diyarbakır'de, birçok ünlü şair ve bilim adamı yetişmiştir. Âmidli Abdülvahit (ö.1160), Ebü'l-

³⁸ Şehir Tarihleri, “**Tarih Boyunca Diyarbakır'ın Yetiştirdiği Önemli Şahsiyetler**”, 2000'e Beş Kala Diyarbakır, Haz. Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır, 1995, s. 201.

³⁹ Şevket Beysanoğlu, “**Türk Edebiyatında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar**” Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, Ankara, 2002, s. 220.

⁴⁰ Beysanoğlu, agm, C. 2, s. 220.

Fedail Ali (1163-1207) Ebü'l-Hasan Seyfüddin Âmidî (1156-1233), Zehebî (1274-1348), Ali b. Ahmed (ö.1360), İbn Nübate (1287-1366) bunların başlıcalarıdır. Çağının en büyük şairlerinden biri olan Nesîmî (ö.1404) de bu dönemin önde gelen isimlerindedir. Bunlardan 26 eseri olan Seyfüddin Âmidî, İslam felsefesinin büyük üstâtlarından sayılır.

Akkoyunlular döneminde Diyarbakir'den ünlü şair ve bilim adamları yetişmiştir. Bunların en önde geleni İbrahim-i Gülşenî'dir.

XVI. yüzyıla gelindiğinde bu dönem edebiyatının, Osmanlıdaki edebî gelişmeye paralel olarak en parlak devrini yaşadığı söylenebilir. Diyarbakir bu dönemde, edebi hayatın geliştiği önemli kültür merkezlerinden biri konumundadır; ancak birçok şairin yetiştiği bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi kaynaklarda mevcut değildir. Diyarbakir'in yetiştirdiği 228 şairden 22'si XVI. yüzyılda yaşamıştır. Bu sayı, bu yüzyılda Diyarbakir'de edebî alandaki faaliyetlerin yoğunluğunun bir göstergesidir. Nitekim Diyarbakir'in en eski halk şairi olan Şâhî, bu yüzyılda yetişmiştir.⁴¹ Bu dönemde ozanlık geleneği devam etmiş olmasına rağmen ozanlar hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Bu dönemde Diyarbakir'de, Gülşenî ve Nakşibendî tarikatları yaygındır.⁴²

Tarih boyunca bölgenin kültür, bilim ve sanat merkezi olan Diyarbakir'da birçok ünlü kişi yetişmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* adlı eserinde bu hususta şunları ifade eder: “Bu Diyarbakir'da nice yüz fasîh ü belîğ şu'arâ-ı kâmiller vardır ki her biri Fuzûlî ve Rûhî-misaldir. Birçoğu ile hem enîs ü celîs olduk Hakkâ ki emsalleri nâ- mevcûd birer zât-î fezâilnümâdır.”⁴³

Evliya Çelebi günümüz Türkçesiyle, Diyarbakir şehrinde yüzlerce şair ve üstün yetenekli insanlar yetiştiğini, her birinin, dili doğru ve kurallara uygun biçimde kullanmakta ve şiir yazmakta, Fuzûlî ve Bağdatlı Ruhî gibi olduğunu, kendisinin bunlardan birçoğu ile oturup konuşma mutluluğuna eriştiğini ve bunların, benzerleri az bulunan kişiler olduğunu belirtmiştir.

⁴¹ Şevket Beysanoğlu, “**Diyarbakırlı Saz Şairleri**”, Ziya Zökalp Dergisi, Ankara, 1992, S. 5, s. 18.

⁴² Nejat Göyünç, “**16.Yüzyılda Diyarbakır (Amîd) Şehri sosyal ve ekonomik durumu**”, Uluslararası Selahaddin-i Eyyubî Sempozyumu, DBB Yay., 23-24 Kasım 1996, s. 193.

⁴³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1314, C. 4, s. 39.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİVÂN SAHİBİ ŞAİRLER

Bu bölümde XVI. yy.da Diyarbakır'da yaşadığını tespit ettiğimiz 22 şair üzerinde tek tek durulacaktır. Şairlere ölüm tarihleri temel alınarak kronolojik sıralamaya göre yer verilecektir. Bunlardan ilki İbrahim-i Gülşenî'dir.

1. İBRAHİM-İ GÜLŞENÎ (Ö. H.940/M. 1533)

XVI. yüzyılın en eski ve en önemli Diyarbakırlı şairi, hiç şüphe yok ki İbrahim-i Gülşenî'dir. Halvetiyye tarikatının,⁴⁴Gülşenîlik kolunun kurucusu İbrahim-i Gülşenî, dönemindeki pek çok tasavvufî şahsiyet arasından sıyrılarak günümüze kadar adından söz ettirmeyi başarmış büyük bir mutasavvıf şairidir.

Doğum yerinin Diyarbakır olduğu hususunda, ondan bahseden kaynaklar müttelik olmakla beraber⁴⁵ Âtâî, Azerbaycan taraflarından olduğunu belirtir.⁴⁶ Gülşenî'nin, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. *Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî*'nin sonunda 940/1533'te 114 yaşında öldüğü kaydedilmiştir. Buna göre Gülşenî'nin doğumunun H.826/M.1423 olması gerekiyor. Onun hayatından bahsedenlerden bir kısmı *Menâkıbnâme*'nin verdiği bilgileri aynen alıp nakletmişlerdir.⁴⁷ Âtâî ise hiçbir kaynak belirtmeden, şairin H.830/M.1427 hududunda doğduğunu ifade eder.⁴⁸

Tahsin Yazıcı; İbrahim-i Gülşenî'nin Uzun Hasan'ın (1457-1478) Tebriz'i zaptından (874/1469) sonra buraya gittiğini ve bu sırada da 15 yaşında olduğu dikkate alındığında, Gülşenî'nin 856/1452 ile 860/1456 tarihleri arasında doğduğunun ortaya çıkacağını ifade

⁴⁴**Halvetiyye Tarikatı**, Şeyh Ebu Abdullah Siracüddin tarafından kurulmuştur. Birçok kolu bulunmaktadır: Rûşeniye, Cemaliyye, Ahmediyye, Şemsiyye Tarikatı gibi. **Şamil İslam Ansiklopedisi**, Şamil Yay., İstanbul, 1990, s. 317.

⁴⁵ Bkz. Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî ve Şemlelizade Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşeniye**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, 2. Takallüb; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, C. 1, Bizim Büro Yay., İstanbul, 2000; Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat adamları**, C. 1, Diyarbakır'ı Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yay., Ankara, 1996, s. 61.; Vasfi Mahir Kocatürk, **Tekke Şiir antolojisi**, Buluş Kitapevi, Ankara, 1968, s. 170-171.; Kabaklı, age, c. 2, s. 367.; Konur, age, s. 175.

⁴⁶ Nev'î-zâde Âtâî, **Hadâiku'l-Hakâyık Fi Tekmileti's-Şakâyık**, Çağrı Yay., İstanbul, H.1268/M.1852, C. 2, s. 62.

⁴⁷ Mehmet Akay, **İbrahim Gülşenî'nin Divânı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1996, s. 2.

etmektedir.⁴⁹ Bursalı Mehmet Tahir'in, *Osmanlı Müellifleri*'nde⁵⁰ ve *Latîfî Tezkiresi*'nde Gülşenî'nin ölümü ile ilgili en küçük bir kayda rastlanmaz⁵¹. Bu arada Gülşenî ve Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin:

"Dîdem rûh-ı gülşenî-râ
An çeşm-i çerâğ-ı rûşenî-râ"

“Gül bahçesi güzelinin yanağını gördüm, o aydınlık kandilin gözünü de”⁵² şeklindeki beytinde geçer. Gülşenî ve Rûşenî kelimeleriyle, kerâmetinin bir nişanesi olarak, Dede Ömer Rûşenî ile Gülşenî'nin geleceklerini 200-300 sene öncesinden haber verdiği iddiası *Menâkıbnâme*, *Şakâyık Zeylî*, *Latîfî Tezkiresi* ve *Osmanlı Müellifleri* gibi ondan bahseden eski kaynakların hemen hepsinde yer almaktadır.⁵³

Âtâî, *Şakâyık Zeylî*'nde Gülşenî'nin şecerisini, Eş-Şeyh İbrahim b. Muhammed b. el-Hâc İbrahim b. Şihâbu'd-din b. Aytogmuş b. Guntogmuş b. Oğuz Ata” şeklinde, altıncı batında Türkçenin “Vazî'û'l-Luga”sı olarak vasıflandırdığı Oğuz Ata'ya ulaştırmaktadır.⁵⁴

Bu şeceresinde, *Menâkıbnâme*'deki şecerede, Oğuz Ata'nın oğlu olarak gösterilen Kutlutogmuş noksandır. *Menâkıbnâme*, Gülşenî'yi yedinci batında Oğuz Ata ile birleştirmektedir. Tahsin Yazıcı, Muhyî'nin, *Menâkıbnâme*'nin sonunda Gülşenî'nin nesebini Akkoyunlu hükümdarlarıyla birleştirmeye çalışmasına değinerek, Muhyî'nin bu konudaki bilgilerinin eksik olduğunu ve bunların halk arasındaki bir efsaneden alındığını belirtmektedir.⁵⁵

Şeceresinden anlaşıldığı gibi, Gülşenî'nin babası Muhammed b. el-Hâc İbrahim'dir. Bu şahıs sözü ve fiili sünnet üzere olan fıkha, kelâma, mantığa ve tasavvufa dair eserler yazmış bir zât olarak bilinmektedir.⁵⁶

⁴⁸ Nev'î-zâde Atâî, age, s. 67.

⁴⁹ Tahsin Yazıcı, **Şeyh İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri ve Tarikatı**, (Basılmamış doktora tezi), DTCF Kütüphanesi, Ankara, 1951, s. 85.

⁵⁰ Bursalı Mehmet Tahir, age, C. 1, s. 116-117.

⁵¹ Latîfî, **Latîfî Tezkiresi**, (haz. Mustafa İsen), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990. s. 128-129.

⁵² Latîfî, age, s. 129.

⁵³ Akay, age, s. 3.

⁵⁴ Atâî, age, s. 67.

⁵⁵ Yazıcı, age, s. 87.

⁵⁶ Muallim Naci, **Osmanlı Şairleri**, (haz. Cemal Kurnaz), Ankara, 1986, s. 37.

Annesi devrin tanınmış şeyhlerinden Şerefüddin'in kızı Hediyetullah'tır. Henüz iki yaşında iken babasını kaybeden İbrahim Gülşenî'yi amcası Seyyid Ali himayesine almıştır. Onun ilk tahsil ve terbiyesiyle meşgul olmuştur.⁵⁷ Gülşenî 15 yaşına gelince ilim tahsil etmek gayesiyle Maverünnehir'e doğru yola çıkmış ve Tebriz'e gelmiştir.⁵⁸

Akkoyunlu Hükümdarları, bilhassa Uzun Hasan Bey, bilim ve sanat adamlarına büyük değer verip, onları korumuştur. Milli duygularının kuvvetli olmasından dolayı öz diline çok değer veren Uzun Hasan, her cuma akşamı bilgin ve şairleri sarayına toplayıp, onlarla çeşitli konuları konuşup ve tartışmıştır.⁵⁹ Akkoyunlular döneminde, Diyarbakır'den şöhreti yaygın bilim, kültür ve sanat adamları yetişmiştir. Bunların başında İbrahim-i Gülşenî gelmektedir.⁶⁰

Gülşenî, Tebriz'de Uzun Hasan (1457-1478)'nın Kadıaskeri ve Kadı Hasan ile tanışmıştır. Onun tarafından korunan İbrahim-i Gülşenî, hem Kadı Hasan hem de Uzun Hasan nezdinde itibar görmüştür.⁶¹

Tebriz'de bir müddet sonra Aydınli Dede Ömer Rûşenî⁶² ile tanışmış ve ona intisap etmiştir.⁶³ Bu döneme kadar “Heybetî” olan mahlasını “Gülşenî” olarak değiştirmiştir. Rûşenî'den hilafet almış ve Halvetiliğin Gülşenîlik kolunu kurup Tebriz'de irşat görevine başlamıştır.⁶⁴ Erdebil hanedanına mensup Şîilerin Tebrizê hâkim olmaları üzerine rahatı kaçan Gülşenî, oğlu Ahmet Hayâlî'yi de yanına alarak Âmid'e dönmüştür. Âmid'de şehrin hâkimi, Kasım Bey'den hürmet görüp burada irşadlarına tekrar devam etmişler. Emir Bey'in Şâh İsmail ile anlaşıp şehri ona teslim etmesi üzerine buradan ayrılmak zorunda kalan Gülşenî önce Urfa'ya sonra Kudüs yoluyla Mısır'a gitmiştir.

Dede Ömer Rûşenî'nin daha önce Mısır'a yerleşen halifesi Timurtaş vasıtası ile Memlûk Sultanı Kansu Gavri kendisine Kubbetü'l-Mustafa adlı zâviyeyi tahsis etmiştir. Gülşenî daha

⁵⁷ Kabaklı, age, s. 4.

⁵⁸ Sehî Bey, **Heşt Behişt**, (haz. Mustafa İsen), Akçağ, Ankara, 1998. s. 307.

⁵⁹ Beysanoğlu, agm, s. 224.

⁶⁰ Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır**, DBB Kültür ve Sanat Yay., 2003, C. 1, s. 494.

⁶¹ Ali Emiri, **Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid**, Matba'a-i Âmidî, İstanbul, 1327, s. 24.

⁶² **Dede Ömer Rûşenî**, Halvetiyye Tarikatının Rûşenîyye kolunun müessisidir. Doğum tarihi belli değildir. Şiirlerinde Rûşenî mahlasını kullanmıştır. 892/1486 yılında vefat etmiştir. Kendisi için Tebriz'de yapılan türbeye gömülmüştür. (Mecdi Efendi, **Şakâyk'un Numaniye Zeyilleri**, Çağrı, Yay., İstanbul, H.1268/ M.1852, s. 252.)

⁶³ Atâî, age, s. 67.

⁶⁴ Nihat Azamat, **“İbrahim-i Gülşenî”**, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, C. 21, s. 302.

sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Kahire'de irşad faaliyetini sürdüren İbrahim-i Gülşenî'nin şöhreti kısa zamanda etrafa yayılmıştır.⁶⁵

Kanunî Sultan Süleyman zamanında Mısır Valisi Hain Ahmed Paşa'nın(ö. 1524) isyanı bastırıldıktan sonra 931/1525 yılında Sadrazam İbrâhim Paşa geniş yetkilerle bölgeye gönderilmiştir. İbrahim Paşa'yı pek çok şeyh ziyaret etmiştir. İbrahim-i Gülşenî ise kendi gitmeyip, oğlu Ahmed Hayâlî'yi göndermiştir. Bunu bir saygısızlık kabul ederek şeyh hakkında soruşturma başlatan İbrâhim Paşa, beylerden ve yeniçerilerden çok sayıda kimsenin şeyhin müridi olduğunu ve şeyhin oğlu Ahmedî'nin, Memlûk Sultanı Tomanbay'ın dul eşiyle evlendirildiğini öğrenmiştir. İbrahim Paşa, İstanbul'a döndüğünde şeyhin bu durumunu padişaha arz ederek bir isyan çıkarmasından endişe ettiğini ve İstanbul'a celbedilmesi gerektiğini söylemiştir. Padişah'tan bu hususta bir irade çıkarmaya muvaffak olmuştur.⁶⁶

İbrahim-i Gülşenî'nin Mısır'da sevilen biri olması ve oğlu Hayâlî'nin de Melik Gavri'nin kızıyla evlenmesi bir nifak sebebi olmuştur.⁶⁷ Muhyî-i Gülşenî ise *Menakıbında*, İran'dan gelen bir cifr uzmanı İbrahim adında birinin, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatına göz diktiğini söylemesini fırsat bilmiş ve bu şahsın İbrahim-i Gülşenî olduğunu ileri sürerek, şeyhi İstanbul'a getirttiğini belirtmiştir Böylece, İbrahim-i Gülşenî ve oğlu Hayâlî İstanbul'a gelmişlerdir.⁶⁸

İbrahim Paşa, Gülşenî'nin, oğlu Ahmed Hayâlî ve iki halifesiyle birlikte İstanbul'a geldiğini padişaha arz etmeyip, şeyhi itham edebilmek için somut deliller araştırmıştır. Bu amaçla Şeyhülislam Kemalpaşazade, Fenârîzâde Muhyiddin Efendi ve Kadirî Efendi'yi görevlendirmiş; ayrıca bazı âlimleri tebdili kıyafet meclisine göndererek sohbetlerini dinlettirmiştir.⁶⁹

Muhyî, İbrâhim Paşa'nın altı ay sonra Kemalpaşazâde'ye bir adamını gönderip şeyhin bir kusurunu tesbit edip etmediğini öğrenmek istediğini, Kemalpaşazâde'nin şeyh hakkında olumlu cevap gönderdiğini, bunun üzerine paşanın, şeyhi padişahla görüşürmeden Mısır'a göndermeyi düşündüğünü kaydeder; fakat İbrâhim-i Gülşenî daha sonra Kanûnî ile görüşme imkânı bulmuş, padişah ona saygı göstermiş, kehhâlbaşına şeyhin gözlerini tedavi etmesini emretmiş ve ilerlemiş

⁶⁵ Azamat, age, C. 21, s. 302.

⁶⁶ Azamat, age, C. 21, s. 303.

⁶⁷ Emirî, Tezkire, s. 299.

⁶⁸ Muhyî, Menakıb, s. 461.

yaşına rağmen gözleri açılmıştır. Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı zaman padişah Gülşenî şerefine ulemâ ve meşâyihe sarayda bir ziyafet vermiş, bu ziyafetin ardından Beyazıt Camii'nde bir veda konuşması yapmıştır.

Burada Rûşenî'nin halifelerinden olan Şeyh Timurtaş ve Şeyh Şahin, Gülşenî'ye büyük alaka göstermişlerdir. Onların Mısır'da meydana getirdikleri tasavvufî havanın tesiriyle de kısa zamanda halkın teveccühünü kazanmışlardır. Gülşenî, Birkatü'l-Hâc mevkiindeki Kubbetü'l-Mustafa'ya yerleşmiş ve onun adına bir âsitane yapılmıştır.⁷⁰ Âtâî, bu konuda âsitanenin inşasına 926/1520 senesinde başladığını ve 931/1525'te dostlarının da yardımıyla tamamlandığını belirtir.⁷¹ Gülşenî'nin âsitanesi genç, ihtiyar, emirler ve askerler, her tabakadan insanla dolup taşmıştır.⁷²

I. Türkçe Eserleri

a) Dîvân

İbrahim-i Gülşenî'nin yirmi dört binden fazla beyti ihtiva eden Dîvânı, edebî değerinin yanı sıra dil bakımından da büyük bir önem taşımaktadır.⁷³ Dîvânın kütüphanelerde yedi nüshası tespit edilmiştir:

1. Ali Emîrî Nüshası: Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum Eserler Bölümü, numara 379'da kayıtlıdır. İçinde 1 tevhid, 1 münâcât, 1 na't, 3 tuyuğ, 177 gazel yer almaktadır. Baştan sona harekeli olup beyit sayısı 1816'dır. Bu nüsha şu beyitlerle başlamaktadır:

*“İy muhabbetden tecelli eyleyen ‘ayne’l-bekâ
İlminün ‘aynını gören lâ-tâ’ayyünden likâ”*

Şu beyitlerle de bitmektedir:

*“İşkî bil ankâ ki bilinmez nedür
Ohunan Kur’ân'da oldur kâf kâf”* beyitiyle bitmektedir.

⁶⁹ Emîrî, Tezkire, s. 300.

⁷⁰ Kasım Kufralı, ‘İbrahim-i Gülşenî’, İslam Ansiklopedisi, MEB Yay., İstanbul, C. 4, s. 835.

⁷¹ Âtâî, age, s. 67.

⁷² Âtâî, age, s. 67; Latîfî, age, v. 30a-30b.

⁷³ Bursalı Mehmet Tahir, age, C. 2, s. 117; Akay, age, s. XXVIII.

2. Cârullah Veliyyüddîn Nüshası: Süleymâniye Kütüphanesi, Cârullah Veliyyüddîn, 1661 numara ile Rûşenî adına kayıtlıdır. İçinde 1 tevhid, 1 müfred, 499 gazel olmak üzere toplam 501 metin mevcuttur. Bu nüsha şu beyitle başlamaktadır:

*“Devr ile halka mekân ile zamanı gösteren
Şân-ı vechündür tecelliden senâyilen ziya”*

Şu beyitle de bitmektedir:

*“Taharet kılmayan dilden inabet suyula yunup
Cünüple gusl iden demde arınmayup pelid olur”* beytiyle bitmektedir.

3. İstanbul Üniversitesi Nüshası: Üniversite Kütüphanesinde TY. 890 numara ile kayıtlıdır. İbrahim Gülşenî’ye ait Türkçe 11 tuyuğ, 1 tuyuğ, 1 tevhid ve 538 gazel mevcuttur. Başka şairlere ait olan 107 metin bulunmaktadır. Bu nüsha şu beyitle başlamaktadır:

*“Evvel ü ahirden olan sen gani
Zâta nazar iy Ahad ü Hayy ü Hûda”*

Şu beyitle de bitmektedir:

*“Lale kimi dağ-ı dilden yandığı-çün Gülşenî
Ol gül-i handana bahun tâ ferahdan şâd-mân”*

4. DTCF Nüshası: Ankara DTCF Kütüphanesinde A. 289 numara ile kayıtlıdır. Gülşenî’ye ait 12 tuyuğ, 2 müfred, 2 tevhid, 7 mesnevi ve 541 gazel olmak üzere toplam 564 metin mevcuttur. Bu nüsha şu beyitle başlamaktadır:

*“İy muhabbetten tecelli eyleyen ayne’l bekâ
İlminün aynını gören lâ-tâ’ ayyünden likâ”*

Şu beyitle de bitmektedir:

*“Faş ider yitdüğine ahmak revân
Gice degin komayuban gündüze”*

5. İzzet Koyunoğlu Nüshası: Konya A. İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesinde TY.13196 numara ile kayıtlı olup Rûşenî adına kayıtlı dîvânın içindedir. Bu nüsha şu beyitle başlamaktadır: *“İy muhabbetten tecelli eyleyen ‘ayne’l-bekâ*

İlminün ‘aynını gören lâ-tâ’ ayyünden lika”

Şu beyitle de bitmektedir:

*“İy Gülşenî nideyüm cem’ile farka nisbet
Çünkü beyân-ı sırdur fâş itme ol kelâmı”*

Tahsin Yazıcı tarafından DTCF Kütüphanesinde 982 numara ile kayıtlı olduğu belirtilen nüshaya ve Raif Yelkenci nüshasına ise bugüne kadar rastlanmamıştır.⁷⁴

b) Pend-nâme

Dünyaya karşı tavır almayı işleyen didaktik bir manzumudur. Aşk ve muhabbet gibi nazari ve estetik değerlerle, iyilik ve çalışma gibi amelîve etik konular iç içe ve başarı ile işlenmiştir. ⁷⁵Pendnâme’ de genel olarak menfi bakış açısı hâkim olup nelerin kötü olduğu ve yapılmaması gerektiğinden bahsedilmektedir. Aşk ve melanetten bahseden beyitlerde ise coşkulu ifade tarzı dikkat çekmektedir.⁷⁶

Gülşenî’nin sade dille yazılmış bu manzum eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 1042 numarada bulunmaktadır.

c) Çoban-nâme

İbrahim-i Gülşenî’nin bu eseri, Tanrı hakkında, teşbih yönü ağır basan ifadeler kullanan "Çoban" ile bu ifadelerin Tanrı’ya yaraşmayacağı üzerinde duran Hz. Musa arasında geçen konuşmaları konu edinmiştir. "Çoban" Tanrı’yı hoşnut edebilmek için, bir insanın sevdiği bir kimseye yapabileceği bazı şeyler teklif eder. Hz. Musa ise her şeyden müstağni olan Tanrı hakkında, bu tür düşüncelere sahip olmanın kişiyi küfre götüreceğini söyler. Canu gönülden yaptığı dua ve yakarışın boşa gideceğini öğrenen "Çoban" çok üzülür ve ah çekerek yollara düşer. Hz. Musa ise bu davranışıyla Tanrı’nın uyarısına düşar olur. Mevlana’nın *Mesnevî*’sinden oldukça canlı tasvirlerle Farsça olarak anlatılan hikâyede "Çoban" hak aşığı bir dervişi, Hz. Musa ise daima tenzih üzerinde duran kelâm âlimini temsil etmektedir. Burada aşkın akla karşı zaferi işlenmiştir.⁷⁷

⁷⁴ İbrahim-i Gülşenî, “*Dîvân-ı İbrahim-i Gülşenî*”, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum Eserler Bölümü, numara 379, İstanbul.

⁷⁵ Akay, age, s. XXVIII.

⁷⁶ Konur, age, s. 117.

⁷⁷ Konur, age, s. 118.

d) Tahkîkât-ı Gülşenî

Eserde Mevlânâ ve Attâr'ın bazı beyitlerinin yanında, çeşitli tasavvufî konularda, bazı sûfilerin sözlerinin şerhleri yer almaktadır. “Hâzihî fî Tahkîkât-ı Gülşenî” başlıklı bu eserin İbrahim-i Gülşenî tarafından mı, yoksa onun görüşlerinden istifade ile bir başkası tarafından mı yazıldığı anlaşılmamaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3543 numarada kayıtlıdır.⁷⁸

2. Arapça Dîvânı

İbrahim-i Gülşenî'nin bu Dîvân'ı günümüze ulaşan tek Arapça eseridir. *İbnü'l-Fârız'ın Tâiyye'sine nazire tarzında* söylenmiş 10000 beyitlik bir eserdir.⁷⁹ Arapça şiiirlerinde “Halilî” mahlasını kullanmıştır.⁸⁰ Tek nüshası DTCF Kütüphanesinde bulunmaktadır. Kayıt numarası tespit edilememiştir.

3. Farsça Eserleri

a) Dîvân

Muhtevası itibari ile Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'i mesabesinde olan bu eserde, başta Mevlâna olmak üzere Hâfız'ın, bazen da Yûnus'un tesiri görülmüştür.⁸¹ Bu Dîvân'nın dört nüshası bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Fatih Kütüphanesi 3866, Millet Kütüphanesi Farsça Eserler 418, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 272, DTCF. 1235 numarada kayıtlıdır.⁸²

b) Kenzü'l-Cevâhir

Bu manzum eserin yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Farsça 1233 numaradadır. Eserin sonundaki ibareden Hicri 920'de yazıldığı anlaşılıyor. Müstensihî belli değildir.

Şiirler, bazen tuyûğ, bazen rubâî vezninde yazılmıştır. Takriben yedi bin beş yüz beyti ihtiva etmektedir. Oldukça sade bir dille yazılan bu dörtlüklerin hemen hepsinde ilahî aşk, fenâ,

⁷⁸ Azamat, age, C. 21, s. 304.

⁷⁹ Osmânzâde, Hüseyin Vassaf, *Sefîne-Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), İstanbul, 2006, C. 3, s. 165.

⁸⁰ Necla Pekolcay, *İslami Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 1981, s. 289.

⁸¹ Yazıcı, age, s. 97.

⁸² Akay, age, s. XXXI.

bekâ, adem, gönül konularından bahsedilmekte ve bilhassa Gülşenî'nin, Rûşenî hakkındaki sevgisi sık sık tekrarlanmakta ve hemen aynı fikirler pek cüz'i bir değişiklikle aynı şekilde ifade edilmektedir.⁸³

c) Ma'nevî

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin, *Mesnevî*'sine nazire olarak yazılan ve kırk bin beyti ihtiva eden bu eserde birçok hikâyelerin Mevlânâ'nın eserindeki hikâyelerden mülhem olarak yazıldığı, bazen da birçok beyitlerin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden nakledildiği görülür.

Ma'nevî, Şeyh La'lî Mehmed Fenâî tarafından şerh edilmiştir. Kırk bin beyitlik bu esrin Mısır'da kırk günde yazıldığı söylenir. Eser Arapça bir dibace ile başlamaktadır.⁸⁴

Bu eserdeki gazellerinden bazı örnekler aşağıya alınmıştır:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İy gönül 'ışkun beni dîvâne kıldı âkıbet
Bilgümi 'akl ehline efsâne kıldı âkıbet

Düşürüp dağlara 'ışkun âşinâlardan beni
Delü kimi halkılan bî-gâne kıldı âkıbet

Yahdı çün gönlümi 'ışkun sahlamağa gencini
Ecdehânun yatagın vîrâne kıldı' âkıbet

Katre-î nisan kimi bu bahr-ı canum dürr-ü sâf
Hâ sedefden göz göre dür-dâne kıldı âkıbet
Kara giyüp gözlerüm mûgdan biter gör iy sânem
Kaşlarun mihrâbını büt-hâne kıldı âkıbet

Susayuban lebleründen tutuşup yanar gönül
Kanmaga andan lebün peymâne kıldı âkıbet⁸⁵

⁸³ Konur, age, s. 179.

⁸⁴ Konur, age, s. 176.

⁸⁵ Akay, age, s. 10.

İbrahim-i Gülşenî'nin Türkçe Dîvân'dan alınma gazelleri:

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ilün

Yine sevdâyı oldum 'ışk elinden
'Aceb şeydâyı oldum 'ışk elinden

Dönüp Mecnûn'a 'âkıllar katında
'Akılsuz tâyî oldum 'ışk elinden

Geçüp nâmûs u 'ârından cihânûñ
Nidem rüsvâyî oldum 'ışk elinden

Gice gündüz kılup efgân u nâle
Düdüksüz nâyî oldum 'ışk elinden

Kılup terk-i vatan 'âlem içinde
Gezüp hercâyî oldum 'ışk elinden

İtüp 'ışkıla özüm bulmayı
Hayâlîñ lâyı oldum 'ışk elinden

Dem-â-dem Rûşenî'ye Gülşenî'dir
Nidem sevdâyî oldum 'ışk elinden⁸⁶

Mefâ'ilün mefâ'ilün fe 'ülün

Nice gönlüm gamuñdan derhem olsun
Cihaña şâdılıh baña gam olsun

Sürûr-ı 'ışk u 'ışkıñ zârım ile
Muhabbet ehli için hâtem olsun

Çeküp derdin devâsız 'ışkuñuñ ben
Dimezem cañuma andan em olsun

Dönüp Eyyûb'a çek 'ışkuñ belâsın
Çohalsa mihnetüñ dime kem olsun

Kaçup milk ile mâldan her ki geçmez
Haçan 'ışkuñ yolında Edhem olsun

⁸⁶ İbrahim-i Gülşenî, age, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, İstanbul, Ali Emirî Nüshası, 28b. Numara 3398.

Vücûdın görmeyen ‘ayn-ı ‘ademden
Dimeñ kim ol mükerrerrem âdem olsun

Muhabbet hâlına kâl eyleyenüñ
Gözi kûr u dili lâl ebkem olsun

Özin bilmese câhil dîn kimise
Eger ‘allâmeden ol a’lem olsun

Ferahdur Rûşenî’den Gülşenî’ye
Gelen hemmile gam dîn derhem olsun⁸⁷

2. ŞERİFÎ (H.930/M.1523)

Şerîfî, Onaltıncı yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Kaynaklarda, hayatı hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Ali Emirî’nin *Esâmi-i Şu’arâ-i Âmid* adlı tezkiresi dışında hiçbir tezkire de ismi bulunmayan Şerîfî hakkında, en geniş bilgiyi Emirî vermesine rağmen bu da yeterince aydınlatıcı değildir. Emirî’ye göre Şerîfî, Memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul’a gitmiştir. Şerîfî’nin ölüm tarihi *Esâmi-i Şu’arâ*’da 930/1523 olarak gösterilirken,⁸⁸ *Osmanlı Müellifleri*’nde 950/1543 olarak belirtilmiştir.⁸⁹ Yine *Esâmi-i Şu’arâ*’da Şerîfî’nin Mısır’da vefat ettiği kaydedilmiştir.⁹⁰

Ali Emirî, Ozan, aruz ve edebiyata dair, Sinan Paşa namına telif olunan ve *Lisanen...?* İsmindeki kitap Şerîfî’nin olabileceğini ve adı geçen kitapta birçok gazelinin mevcut olduğunu ifade etmiştir.⁹¹ Bu konuyla ilgili olarak da *Osmanlı Müelliflerinde*, Sinan Paşa namına yazılan *Hâdikat’ül-Fünûn* adlı Türkçe bir eserin Şerîfî’ye ait olabileceği belirtilmiştir.⁹² Ne Emirî ne de Bursalı Tahir, kitabın Şerîfî’ye ait olabileceği ile ilgili olarak kesin bir ifade kullanmamışlardır. Emirî’nin yazmış olduğu Tezkirede ise kitabın ismi tam olarak yer almamaktadır. Şerîfî’ye aidiyeti kesin olmayan bu esere ulaşılammıştır.

Üç dilde şiir söylemeye vakıf olan Şerîfî, Sultan Cem’e (ö. 1494) yakın bir zat olmakla beraber, Fîrdevîs’in (ö. 1020) meşhur Şehnâmesi’ni nazmen tercüme ederek, Memlûk sultanı

⁸⁷ İbrahim-i Gülşenî, age, AE. 48b.

⁸⁸ Ali Emirî, *Esâmi-i Şu’arâ-i Âmid*, Millet Kütüphanesi, Tarih, no. 781/1. v. 25.

⁸⁹ Bursalı Mehmet Tahir, age, C. 2, s. 256.

⁹⁰ Emirî, age, v. 25.

⁹¹ Emirî, age, v. 25.

Kansu Gavri'ye⁹³ takdim etmiş ve dîvânın her beytine karşı bir mükâfat almıştır.⁹⁴

Şehnâme birçok kişi tarafından çevrilmiştir; fakat tek manzum çevirisi Diyarbakirli Şerîfi tarafından yapılmıştır.⁹⁵

Şerîfi çevirisinin nüshaları aşağıda belirtilen yerlerde kayıtlıdır:

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine-1522 , Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine-1520, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine-1521, Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa-983, Millet Kütüphanesi-1184, New York Publie Library Spencer Collection Turkish Manuscript:1, Londra British Museum The Oriental India Office Collections 0/C or. -7204, Londra British Museum The Oriental India Office Collections 0/C or. -1126.

Şehnâme şöyle başlamaktadır:

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

Çü bismi'llâh-ile âgâz ola iş
Biter ger çoğ ola ger az ola iş

Söze Tañrı adı-la başla iy dil
Ki kalmaya işüñde hîç müşkil

Olar kim vara bismi'llâh-ile râh
O yolda olmayalar hîç güm-râh

Hakîkat ism-i Hak'dur hırzı câñun
Hak'uñ ismi tılısmıdur cihañuñ

Hak'uñ ismi-durur her gence miftâh
Fütûh evâbın açar dinse fettâh

Dilerseñ feth-i bâb irişe Hâk'dan
Giderme Hâk adın dilden tudaktan

Çü Hâk isminden olduñ iy dil
Digil şükrânesi el-hamdüli'llâh

⁹² Bursalı Mehmet Tahir, age, C. 2, s. 256.

⁹³ **Kansu Gavri**, 16. yüzyılda hüküm sürmüş Memlük hükümdarı. Halep yakınlarında yapılan Mercidabık savaşı'nda yenilmiş ve hayatını kaybetmiştir. Kansu Gavri Çerkez asıllıdır. (Bkz. Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, (Tıpkıbasım), Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, v. 3581).

⁹⁴ Bursalı Mehmet Tahir, age, C. 2, s. 259; Mehmet Nail Tuman, **Tûhfe-i Nailî**, Bizim Büro Yay. Ankara, 2001, s. 2049; Zuhâl Kültürel, Latif Beyreli, **Şerîfi, Şehname Çevirisi**, TDK Yay., Ankara 1999, C. 1, s. XIX.

⁹⁵ Kültürel ve devamı, age, C. 1, s. XX.

Hezârân şükr ü minnet evvel âhir
Aña kim ol-durur penhân u zâhir

Yaradandur ‘ademden bu cihâni
Düridendür zemîn ü âsumânı⁹⁶

Şerîfî’nin mürettep bir Dîvânı bulunmaktadır. Şerîfî’ye ait olan bu dîvân, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi bölümü numara 3398’de kayıtlıdır.

Dîvân şu beyitlerle başlamaktadır:

*Getür daim dile ismin İlâh’uñ
Ki anuñ zikri mahv eder günâhuñ
O kim dilden gidermez Tañrı adıñ
İki âlemde ol bulur mûradıñ⁹⁷*

Dîvânından Gazel Örnekleri:

Gazeller

1

Mefâ ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün

İşit gel nefs-i emmâre kim aña gör belâlar çok
Ana bu dâr-i dünyânın içinde mübtelâlar çok

Zelîhâ'nun sözüdür bu Yusuf hakkında dimişdür
Bu nefs-emmâre bir evdür içinde ejderhâlar çok.

Sevüp ol Yûsuf’uñ hüsnüni rüsvâ oldu Mısır içre
Husûşâ Yûsuf’ a kılmışdur anıñcün cefâlar çok.

Bunun keydine kaydolmuş nice Dârâ vü Keyhüsrev
Bunun mekrine uğramış nice bay ü gedâlar çok,

Eğer derviş, eğer mun'im bu nefsüñ damına uğrar
Buna hizmet kılur cânâ cihanda pârsâlar çok.

Nebîler ger velîler çim düşer bunun duzağına
Perestâr oldular nefse görürsüñ mehlîkâlar çok.

⁹⁶ Kültürel ve devamı, age, C. 1, s. 1.

⁹⁷ Şerîfî, **Dîvân-ı Şerîfî**, Hacı Mahmut Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), İstanbul, yeni kayıt no:3398, v. 1.

ŞERİFÎ anuñ elinden halâs olmadı bir sâ'at
Temennâ eyleyüp Hâkka kıla gördü du'âlar çok.⁹⁸

3

Müstef 'ilün müstef 'ilün müstef 'ilün müstef 'ilün

Yazmağa Kur'ân, Şerhi'ni bin böyle defterler gerek
Yâre peyâm iletmeğe cânâ kebûterler gerek.

Didi Hudây-i Lemyezel di yâ Muhammed sen bunu
Elhamdü lilâh illezi bu söze sükkerler gerek.

Öyle Hudâ'dur ol İlâh itmez hiç evlâd ittihâz
Ömren o tezvîc istemez dimez ki dilberler gerek.

Ehl ü 'ıyâlden ol İlâh di kim münezzehdür bugün
Dimez ki ömren ol Hudâ zülf-i mu'anberler gerek.

Yokdur şerik ü nazîri mülkün yalnız zabt ider
Arz u semâyı yaradur dimez kil dülgerler gerek.

Hem yokdur ana bir velî ide tasarruf Hâlıkı
Yokdur bunun gibi kelâm mânend-i cevherler gerek.

Her kim bu sadre ehl ola bile hakikât yolunu
Ol şehdür ana giymeğe altunlu efseler gerek.

Bînâ olup aç gözlerin arız ola (hem) yüzlerin
ŞERİFÎ senüñ sözlerin yazmağa defterler gerek⁹⁹

4

Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Gûş-i cân ile kulak tut Hazreti Kur'ân'a gel
İster isen mağfîret ol rahmet-i Rahmân'a gel.

Buyurur Hallâk-ı âlem şol sahâbe hakkına
Sen dahi anlarcılâyın sıdk ile îmâna gel.

Şol Muhâcirîn u Ansâr kim mukaddem anları
Zikr ider Rabb-ül'alâda bu şem'a pervâne gel

⁹⁸ Şerîfî, age, v. 24.

⁹⁹ Şerîfî, age, v. 32.

Sâbıku'un ü evvelûn anlardur akdem geldiler
İşbu îmân bezmine sen de gönül mestâne gel

Şol ferâş-i gaflet içinde nice bir yatasın
Er kimi sa'y eyle şol önce giden kervâna gel.

Dü cihânda bulmak istersen eğer fevz u reşâd
Ey ŞERÎFÎ kulluk eyle ol ulu Sübbân'a gel.¹⁰⁰

5

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Umaruz senden terahhüm ey ganî Mevlâ meded
Kimseye zulmeylemez ol dergâh-i a'lâ meded.

Buyurur kurbân içinde ol İlâh-ı Zülcelâl
Pes dimişdür bunu lâşek ahsen u misvâ meded

Didi bir cebbâr-i cihan ömren azâb eylemen
Bir kula didirmen yok yere vâveylâ meded.

Tâ kim irsâl eylemeyince mukaddem enbiyâ
Tâ ki bir kavm üstüne indürmeden belâ meded.

Kavminün üzerine ba's olmayınca her nebî
Gelmedi üstüne o kavmin belâ illâ meded.

Bu ŞERÎFÎ bende fermânından umar iltifat
Cebrail oldu nedimim ey şeh-i a'lâ meded.¹⁰¹

3. CEMÎLÎ (Ö. H.870/M. 1543)

Doğduğu yerle ilgili değişik rivayetler mevcuttur. Sehî, *Heşt Behişt* adlı tezkiresinde onun Türkmen olduğunu, doğu tarafından geldiğini ve Anadolu'da uzun süre yaşadığını, Anadolu cemiyetinde bulunduğunu, şiirlerinin de tamamen Türkçe olduğunu, Türk şairlerinden ayrı görmediğini ve bu yüzden tezkiresine aldığını belirtmiştir.¹⁰² Latifî ise, Cemîlî'nin Türkistan şairlerinden olduğunu belirtir.¹⁰³ Aynı şekilde Şemseddîn Samî de, *Kâmûsu'l-Â'lâm* adlı eserinde

¹⁰⁰ Şerîfî, age, v. 42.

¹⁰¹ Şerîfî, age, v. 48.

¹⁰² Sehî, age, s. 252.

¹⁰³ Latifî, age, s. 218.

onun Türkistan şu‘arâsından olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴ Ali Emirî, Cemîlî’nin Diyarbakirli olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵

Cemîlî’nin doğumu ihtilâflı olmakla birlikte onun hayatının önemli bir kısmı Diyarbakir’de geçmiştir.

Cemîlî, küçük yaşta Tebriz’e gitmiştir. Uzun Hasan ve oğlu Sultan Yakup zamanında Diyarbakir’in kültürel açıdan gelişmesi Cemîlî’nin Diyarbakir’e dönmesinde etkili olmuştur.¹⁰⁶ Buradaki şairler safında yer alarak Sultan Yakup’un toplantılarına katılma olanağı bulmuş, 1494’te Herat’a geçerek Sultan Hüseyin Baykara’nın değerli veziri Ali Şîr Nevaî’nin¹⁰⁷ Çağatayca dîvânına nazireler yazmıştır.¹⁰⁸ 1500 yılında tekrar Tebriz’e dönmüş, ancak Şâh İsmail’in Azerbaycan’a saldırması üzerine tekrar Diyarbakir’e dönmüştür. Şâh İsmail’in 1508’de Diyarbakir bölgesine saldırması karşısında İstanbul’a gitmiş ve 1543’te orada vefat etmiştir.¹⁰⁹

Cemîlî’nin hayatı ve edebî kişiliğini aydınlatılabilmek için yaşadığı dönemin siyasî şartlarına da bakmak gerekiyor. Diyarbakir 1401-1507 tarihleri arasında Akkoyunlu hâkimiyetindeydi. Akkoyunlu devletinin öz kaynağını oluşturan oymakların Moğol istilası üzerine 13. yüzyılın sonlarında Horosan’dan Azerbaycan’a geldiklerini daha sonra da (14. yüzyılın sonlarına doğru) Azerbaycan’dan Harput ve Diyarbakir arasındaki bölgeye bilhassa Ergani yöresine yerleştikleri sanılmaktadır. Uzun Hasan Bey Karakoyunlu devletini yıkıp bu devletin topraklarını idaresi altına alınca Akkoyunlu elinden, pek mühim bir topluluk İran’a gitmiş ve orayı yurt edinmişlerdir. Bu gidenler İran’da Türkmen veya kendi adlarını taşıyarak Safavîler devrinde ve hatta ondan sonraki zamanlarda varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹¹⁰

¹⁰⁴ Sami, age, C. 3, s. 1838.

¹⁰⁵ Emirî, age, s. 154.

¹⁰⁶ Emirî, age, s. 155.

¹⁰⁷ **Ali Şîr Nevaî**, Çağatay Türkçesiyle şiirler yazmıştır. 1441’te Herat’ta doğmuştur. Zamanın Horosan sultanı olan Hüseyin Baykara’nın çocukluk arkadaşı ve onun akıl danıştığı bir kimsedir. Türk dili için önemli yapıtlarından sayılan Muhakemet’ül-Lügateyn’in yazarıdır. (İpekten, age, s. 224.)

¹⁰⁸ Sami, age, C. 3, s. 1838; Latifi, age, s. 218; Sehi, age, s. 252; Emirî, Tezkire, s. 154; Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, s. 469; İhsan Işık, **Türk Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi**, Elvan Yay. Ankara, C. 2, s. 822.

¹⁰⁹ Emirî, age, s. 154.

¹¹⁰ Mustafa Kafalı, **“Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır’ın Türk Tarihindeki Yeri”**, 1. Uluslar Arası Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, İzmir, 2004, s. 18.

Âmid (Diyarbakir) Akkoyunlulara verildikten sonra başkent olmuştur. Daha sonra Akkoyunlu Cihangir ile Karakoyunlu Cihan Şâh arasında mücadele başlamış, uzun mücadeleler sonucunda bir evlilik olayı tatlıya bağlamıştır. Bu suretle bir asra yakın zamandan beri düşman iki kardeş Türkmen ulusu barışmıştır. Daha sonra uzun Hasan 1469 yılında devlet merkezini Tebriz'e naklettirmiştir. "Anadolu'da Akkoyunlu ulusuna merbut olan boy ve oymakların çoğunu da İran'a götürerek geniş imparatorluğun muhtelif bölgelerine onlara ikta eylemiştir." Bu suretle Doğu Anadolu'da Türk ırkının zayıflamasının âmillerinden biri olmuştur. Diyarbakir'in başkent olmaktan çıkması, şehre eski önemini kaybettirmiş ve gelişmesini durdurmuştur.¹¹¹

Diyarbakir'de doğması ve özellikle Uzun Hasan ve oğlu Sultan Yakup zamanında Diyarbakir'in kültürel açıdan gelişmesi, Cemîlî'nin tekrar buraya dönmesine etkili olmuştur; çünkü genç yaşta Tebriz'e gitmiştir. Dolayısıyla Tebriz şuarasının içinde yer alması, sürekli o bölgeye gidip gelmesi Cemîlî'nin oralı olduğunu ispat etmek için yeterli değildir.

Sehî'nin, tezkiresinde, hoş tabîatlı, âşık yaradışlı, değişik şiirlere sahip, âşıkâne, çok yiğitlikler göstermiş, ilimden hiç nasibini almamış ama tabiat kuvvetiyle son derece güzel, düşünmeksizin şiirler söyleyen biri olarak tanıttığı Cemîlî,¹¹² Ali Şîr Nevaî'nin Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan şiirlerine nazireler yazmıştır.

Latîfî, onun sadece tarz olarak Ali Şîr Nevaî'ye, vezin ve kafiye açısından bağlı olduğunu, fikren ayrı olduğunu şöyle belirtir: "*Ne san'at u hayalde ve ne letâfet-i makalde degüldür.*"¹¹³

Ali Emirî'nin de ifade ettiği gibi Cemîlî'nin mürettep bir dîvânı bulunmaktadır.¹¹⁴ Bu dîvân İstanbul Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesinde numara 7'de kayıtlıdır. Biz Cemîlî'nin *Dîvân*'ına ulaşmaya çalıştıysak da kütüphanenin restorasyonda olmasından ve mevcut kitapların depolara kaldırılmasından dolayı *Dîvân*'ı görebilmemiz mümkün olmamıştır. Ali Emirî, *Tezkire-i Şu'arâ-ı Âmid* adlı eserinde Cemîlî'nin şu beyitlerine yer vermiştir.

Gûbar meygedeyi tûtiye bilurse n'ola
Gözü o kapuda açıldı tıflî meyhâne

¹¹¹ Beysanoğlu, age, s. 29.

¹¹² Sehî, age, s. 252.

¹¹³ Latîfî, age, s. 218.

¹¹⁴ Emirî, age, s. 154.

Birbiriyle anlaru her şeb güler oynar sanur
Bilmeyen söz ve güzârı şem ile pervanede

Direh dert idi güya vücudu kays-ı şeydânın
Ki mûrganı bela u mihnet anda âşiyân etti

Bolmasun ol encümenki anda sahba bolmaya
Bolmasun sahba dahi ger bir dilâra bolmaya
Neylerüm ol meclisi anda ki ben divanaga
Bir melek-sîma peri-veş bâde Peymâ bolmadı¹¹⁵

Boldu fanûs-ı hayâl içindeki suret kimi
Vah ki serkerdan CEMÎLÎ günbed-i gerdân ara¹¹⁶

GAZEL

1

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Şehsüvârım seğridip cevân eder meydan ara
Gûy ider seküşte başım gûyâ çevgân ara
Tâze dâğı kan içre gark oluptur lâle tek
Haste gönlüm kim düşübdür şû'le-i hicrân ara
Lâ'l içinde ayn olupdur gûya kim ey perî
Hayret idip gözge saldım ol leb-i handân ara
Tir gözür âb-ı hayat ölgenleri bir katre su
Düşgeli lâ'l-i lebinden çeşme-i hayvân ara
Kim ki bu deyr içre ister görmeye serküştelik
Davr ayağın koymasın ilkinden ol devrân ara
Bir vefâ nahlini çünkim tikmedi bûtsân ara
Boldı fânûs-ı hayâl içindeki sûret kimi
Vah ki serkerdan CEMÎLÎ günbed-i gerdân ara¹¹⁷

¹¹⁵ Bu bent Çağatayca ile yazılmıştır.

¹¹⁶ Sehî, age, s. 252-253; Sami, age, C. 3, s. 1838; Emirî, Tezkire, s. 155.

¹¹⁷ Beysanoğlu, Fikir ve Sanat Adamları, C. 1, s.77.

2

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Sâkıya her dem lebiñ aksini peydâ kıldı câm
 Gûya il can iksin kesb itti ol mêydin müdâm
 Zülf û yüzüñ aksi meyde bolmasa ey müğbece
 Gice gündüz mey içib deyr içre kılmazdım makam
 İl tamâm ay vasfin eyler daima ey mehlikâ
 Gûya boldı müşâbih yüzüne mâh-ı tebân
 Ta kim ol ay kadd-i herci kıldı ahımnı bülend
 Çeşm-i câdûsı anın hem eyledi uyku herâm
 Bu ki tiz yel tek geçer rûh-i revândur benim
 Yahud ol serv-i revân eyler şitâb ile hirâm
 Görse her şehr içre yârını CEMÎLÎ farkı yok
 Bolsa İstanbul û Bursa Edirne ya Mısr û Şam¹¹⁸

3

Kanunî Sultan Süleyman kasidesi'nden:**Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün**

Ger şecâ'at birle yüzmiñ Rüstem-i Destân bolur
 Görse Tiğüñ darbını ol hâk ile yeksân bolur
 Çün Süleymân-i zaman bolduñ senüñ re'yüñ bile
 Bin kuluñ miñ memleket feth eylemek âsân bolur
 Ger adâlet birle bolsa miñ Anûşîrvân kimi
 Her biri yüz nev'ile adlüñ görüp hayran bolur
 Munca fazl û ilm û adl û şevket ile el ara
 Nesl-i ademden kaçan bir sen kimi insan bolur
 Yûsuf-i Mısrî ki dirler hüsn ile mânendi yok
 Hûbluğ ile her kuluñ yüz Yûsuf-i Kenân bolur

¹¹⁸Beysanoğlu, age, C. I, s. 78.

Cümle âfetden nîgeh-bân bolmağa ey meh saña
Kubbe idüp mihrini çerh-i felek kalkan bolur

Hâtem-i Tayy birle Cemşîd-i cihan-bahş olsa miñ
Daşîşüñ deryası girdâbında ser-gerdân bolur

Devlet û baht û sa'âdet birle bil devrân ara
Nice kim yer birle ey meh günbed-i gerdan bolur

Ey CEMÎLÎ'ni Süleymân-i zaman bolmuş kim ol
Bende vü câker aña sultân bile hakan bolur¹¹⁹

4

Müstezâd

Ey sâkî-i meh-veş elidin dolu piyale
Meyhânedede her dem

İçdim çü ezelden maña mı boldı havale
Kıldı meni hurrem

Yüzüñ üze zülfüñe gözüñ boldu mı yâhûd
Ey şems-i münevver

Gülşen içine misk saçup düşdi gazâle
Ey sünbül-i pür-khem

Çetr içre yüzüñdür mü senüñ ey şeh-i hûbân
Devranüñ içinde

Çerh içre kamer devrine yâ düşdü mü hâle
Hayrân saña âlem

Her nâze düğün kanlu gönül içine bolmuş
Hicrân otı birle

Ol nev'ile her gülşen ara dağıla lâle
Ey serv bolur hem

Ey haste gönül yetmedi feryadıña ol ay
Hicrânide anuñ

Eflâke yetürdüñ nice kim âhile nâle
Çeşmiñi kılıp nem

¹¹⁹Beysanoğlu, age, C. I, s. 78.

Yüzüñde lebüñ içre dişüñdür mü yahut
Ey lâ‘l-i revân-bahş

Gülzâr içinde gonca ara düştü dü jâle
Ey şehd û şeker-fêm

Meyhâne ara sâki-i sâfi eli birle
Kim ey tarab ehli

Nûş itdi CEMÎLÎ yine bir sâf piyâle
Görmes dağı ol gam¹²⁰

4. HAYÂLÎ-İ GÜLŞENÎ (ŞEYH AHMED HAYÂLÎ) (Ö. H.977/ M.1596)

İbrahim-i Gülşenî'nin oğlu ve halifesidir.¹²¹ Lakabı Şemseddin, künyesi Ebu Safa, ismi Emir Ahmed'dir.¹²²

Soy silsilesi şöyledir:

Şeyh Şahabettin el-Âmidi

Hacı İbrahim el-Âmidi

Şeyh Muhammed el-Âmidi

İbrahim-i Gülşenî el-Âmidi

Şeyh Ahmed Hayâlî¹²³

¹²⁰ Beysanoğlu, age, C. I, s. 79.

¹²¹ Kabaklı, age, C. 2, s. 622.

¹²² Emirî, Tezkire, v. 297; Konur, age, s. 162; Evliyalar Ansiklopedisi, s. 29, Enver Ören, “Emir Ahmed Hayâlî”, Evliyalar Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1992, C. 4, s. 34.

¹²³ Emirî, age, v. 297; Nev'î zâde Ataî, age, s. 201.

Şeyh Ahmed Hayâlî, 890/1485 senesi hududunda Tebriz’de dünyaya gelmiştir.¹²⁴ Hayâlî, Muslihiddin Şirazi’den ilim tahsil etmiştir.¹²⁵ Doğduğu esnada Dedesi Ömer Rüşenî de hayatta olduğundan dolayı, Hayâlî’nin geleceği ile ilgili fikrini şu dizelerle yansıtmıştır:

Bu körpe ulaldukça katı hûb olacaktır.
Günden güne bir sevgili mahbûb olacaktır.

Hindû saçını rağbet edip oynadum öpdüm.
Dedim bu iken Rum’da mergûb olacaktır.

Bilgülisi ma’sumların pâk u azîzi
Mısır’ın şeyhi Şehzâde-i Yakub olacaktır.¹²⁶

Hayâlî-i Gülşenî’nin çocukluğunun büyük bir kısmı, babası İbrahim-i Gülşenî’nin Sultan Yakub’un Tebriz’de yaptırdığı zaviyede irşad görevinde bulunmasından dolayı Tebriz’de geçmiştir.

Ahmed Hayâlî ve babası İbrahim-i Gülşenî, Şâh İsmail’in Tebriz’i zaptı üzerine burayı terk etmişler ve oradan Diyarbekir’e geçmişlerdir. Yedi sene Diyarbekir’de kaldıktan sonra Şâh İsmail’in bu şehri ele geçirmesinden dolayı Ahmed Hayâlî ve babası Mısır’a gitmişlerdir. Mısır’daki Memlûklü sultanı ve halkından çok hükümet ve iltifat görmüşlerdir.¹²⁷ Hayâlî, Mısır’da Memlûklü Sultanı Tomambay’ın (ö.1517) ölümünden sonra, eşi Hunde Fatime ile evlenmiştir.¹²⁸

Hayâlî’nin Hunde Fatime ile evlenmesini bir nifak sebebi olarak görülmüştür.¹²⁹ Bunun yanı sıra değişik söylentilerden dolayı babasıyla birlikte Kanunî Sultan Süleyman tarafından İstanbul’a davet edilmişlerdir.¹³⁰ Hayâlî ve babası böylece İstanbul’a gitmişlerdir. 934/1527 tarihinde İstanbul’a giden Gülşenîler bir sene sonra Mısır’a tekrar dönmüşlerdir.¹³¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi İbrahim-i Gülşenî’nin hayatının anlatıldığı kısımda verilmiştir.

¹²⁴ Emirî, age, v. 297; Konur, age, s. 162; Evliyalar Ansiklopedisi, agm, C. 4, s. 29.

¹²⁵ Kabaklı, age, C. 2, s. 622.

¹²⁶ Emirî, age, v. 300; Nev’îzâde Atâî, age, s. 201.

¹²⁷ Evliyalar Ansiklopedisi, agm, C. 4, s. 32.

¹²⁸ Emirî, age, s. 299; Muhyî, age, s. 460

¹²⁹ Emirî, age, s. 299.

¹³⁰ Muhyî, age, s. 462.

¹³¹ Emirî, age, s. 300; İnci Kiremitçi, **Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı Üzerine Bir İnceleme**, (Yüksek Lisans Tezi) Afyon, 2001, s. 10.

940/1533 senesinde İbrahim-i Gülşenî'nin vefatı üzerine yerine oğlu Hayâlî yerine geçmiştir. Halk arasında oldukça sevilen, sayılan biri olan Hayâlî güzel ahlâkıyla da insanların kalbini kazanmıştır. 949/1542 senesinde Hicaz'a gitmiştir. 960/1552 senesinde karayoluyla İstanbul'a yönelmiş oradan Kudüs eş-Şerîfî ziyaret etmiştir. Kudüs'ten Şam'a oradan da Halep'e gitmiştir. Halep yoluyla İstanbul'a gitmiş. Orada altı ay kalmış ve şiddetli bir kış yaşandığından dolayı Mısır'a dönerken şöyle bir dördlük söylemiştir.

*Mısır'ın hebası hûbdur
Her canibi marğûbdur
Yazı kışı mahbûbdur
Yine Mısır'a varıyorum.*¹³²

Ahmed Hayâlî, 6 Şaban 977/1569 tarihinde vefat etmiştir.¹³³ Ölümü hakkında birçok mersiye yazılmıştır. Torunu Hâletî'nin kaleme aldığı mersiye şöyledir:

Dideden pünhân olunca ol velî
Âlemin hâr oldu hayfa gülşenî

Dostlar dirlik harâm oldu bize
Gitdi zirâ nûr-i çeşmin rûşenî

Anda hatm olmuşdu hilm ile vefâ
Kalmamışdı zerrece mâ ü menî

İtmedi dünyâyâ zerre i'tibar
Oldu âhir vâsıl-i kurb-i Ganî

Söyledi târih-i pîrî HÂLETÎ
Gitdi ey âh Ahmed ibni Gülşenî¹³⁴

Sadece Ahdî ve Emirî'nin tezkiresinde ismi geçen Hayâlî'nin müretteb bir *Dîvân*'ı mevcuttur. Yegâne nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler Bölümü, numara: 133'te bulunmaktadır.

Eser 94 varaktır. Sayfalar 15 satırdan oluşmuştur. 1. ve 21. sayfalarında mesnevî ve terci-i bend şeklinde 24 şiir vardır. 21 ile 29'uncu sayfaları arasında biri Farsça ikisi Arapça olmak

¹³² Emirî, age, s. 300.

¹³³ Muhyî, age, s. 462.

¹³⁴ Emirî, age, s. 301.

üzere toplam 327 gazel vardır. İlk sayfada Ali Emirî'nin mührü bulunmaktadır. Dîvânın bazı sayfalarının kenarlarında Hâletî'ye ait şiirler bulunmaktadır. Dîvân, 94 varak olmasına karşın 91. varaktan itibaren Hâletî'nin şiirleri bulunmaktadır. Dîvân'ın üzerinde şu yazı bulunmaktadır: *Divan-ı Şeyh Ahmed Hayâlî bin Pir-i tarikat-ı Şeyh İbrahim-i Gülşenî Âmidî kaddesellâhu sirrehüma es'-samedî.*¹³⁵

Ahdî, bu eseri “faydalar aynası” olarak nitelendirmiştir.¹³⁶ Şiirleri öğretici bir nitelik taşıyan Hayâlî' şiirde mâna derinliğine önem vermiştir.¹³⁷

Ahdî, Hayâlî'yi marifet sahibi, zamanın en büyük zatı, Müslümanlara nasihat edici, ilim sahiplerinin danışmendi, fesih konuşan, kelimeleri en güzel anlamlarıyla kullanan, meclisi Şerîfnde ve kıymetli olan toplantılarda mesnevi yazan kişi olarak nitelendirmiştir.¹³⁸

Şu dizeler Hayâlî'ye aittir.

Sûzân-ı firâk oldı bu ciger büryân
Can teşne yürek yandı onulmadı bu hicrân¹³⁹

Muşaffâ eyle dîl levhin bugün nûr-i tecellâdan
Cemâlin gösterür dil-ber çü mir'âtı mücellâdan¹⁴⁰

Hayâlî'nin gazellerinden bazı örnekler

1

Fa'îlâtün fa'îlâtün fa'îlâtün fâ'îlün
Gönlümi alan benüm 'âlûde bir bed-hû imiş
Ben aña mayıl veli meyli aruñ her rû imiş

Sünbülü altındaki olan perîşân benleri
Kışver-i dîl garetine leşker-i Hindû imiş

Merdümek kanını iden her tarafından cûy-bâr
Hâyli-i gamzıla cihan yakan iki câdu imiş

Bu ne denlü lütf umarsam ol cefâsın arttururur
Neyleyem dîl mülkine mâlik olan bed hû imiş

¹³⁵ Hayâlî-i Gülşenî, **Hayâlî Dîvânı**, İstanbul Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler Bölümü, numara: 133, v. 1.

¹³⁶ Süleyman Solmaz, **Ahdî ve Gülşenî Şuarâsı**, AKM Yay., Ankara, 2005, s. 147.

¹³⁷ Kiremitçi, age, s. 10.

¹³⁸ Ahdî, age, s. 147.

¹³⁹ Emirî, age, s.308.

¹⁴⁰ Ahdî, age, s. 147.

Düşeli ol serverin hâyî u Hayâlî çeşmim
Kan akıdur gözlerüm sanmañ ki sâfi su imiş¹⁴¹

2

Fa‘ilâtün fa‘ilâtün fa‘ilâtün fâ‘ilün
Derd ile inildiden buldum beni hicrân imiş
Sîneden şû‘le iden bagrumdaki neyran imiş

Nâsîhâ ma‘zur tut feryâd u efgânımı görüp
Kem ezelden baña kısmet sözle efgânım imiş

Pertev-i âhum göğe irerse ger olmaz ‘aceb
Kışveri cismümi yahan âteş-i sûzân imiş

Gark eden afâkı her dem seyl-i hûn emrile
İki ‘aynumdan ahan bagrumda olan kan imiş

Ey hayâlî yürü kim bin pâre-edüp yarsalar
Her taraftan sad-hezârân derdi bî dermân imiş¹⁴²

3

Fa‘ilâtün fa‘ilâtün fa‘ilâtün fâ‘ilün
Bilmezem nedür sebep kim olmadum bir dem neşât
Baña hem-demdür belâ vü illere hem-dem neşât

Dâd-ı eleminden ey dîl sevdâ-yı âşûfte-hâl
Bir zaman göstermedin k‘ola baña bî-gam neşât

Çok zaman etdin beni böyle esir-i derd-i gam
N‘ola birkaç gün eger men dahı eylersem neşât

Bilmezem yâ Rab benüm tek var mı ola bir dahı
Olmuş ola aña enduh û gam u mâtem u neşât

Ey Hayâlî olalı gönülüm esir-i derd-i gam
Olmadum bir lâhza şâd û görmedüm bir dem neşât¹⁴³

4

Fa‘ilâtün fa‘ilâtün fa‘ilâtün fâ‘ilün

Bu ribat-ı köhne içre görmedüm bir dem neşât

Bin belâ gelür başuma bir zaman itsem neşât

¹⁴¹ Hayâlî-i Gülşenî, age, v. 28.

¹⁴² Hayâlî-i Gülşenî, age, v. 30.

¹⁴³ Hayâlî-i Gülşenî, age, v. 48.

Lûtf û kahrın kasem idende halka Kassâm-ı ezel
Baña kısmet kahr oldu bâkîye oldu neşât

Derd û mihnet ol kadar oldu benümle hem-nîşin
Bir zaman olsam belâsız olaman bir dem neşât

Çün belâ resmin yoh çün çekdiler evvel rakâm
Pes belâsız bir zaman dek niçesi idüm neşât

Tiynetim tahmîrini çün derd u gam kıldı ezel
Pes saña oldu Hayâlî mihnetünle gam neşât¹⁴⁴

5. HÂLETÎ-İ GÜLŞENÎ (Ö. H. 989/M. 1581)

İbrahim-i Gülşenî'nin torunu, Ali Safvetî'nin oğlu olan, Hâletî'nin asıl adı Muhammed'dir.¹⁴⁵ Seceresi babası tarafından Oğuz Ata (Oğuzhan)'ya annesi tarafından da Hz. Ali'ye kadar uzanmaktadır.¹⁴⁶ 960/1552 tarihinde Diyarbakır'da doğmuştur. Hayatı hakkında en geniş bilgiyi Ali Emirî vermektedir. Emirî, Onun, Allah'a ulaşma yolunda çaba sarf eden kişilerden oluşan bir aile içinde yetiştiğinden dolayı, geniş bir tekke ve tasavvuf kültürüne sahip olduğunu belirtir.¹⁴⁷ Seyyid M. Hâletî, XVI. yüzyılda imparatorluğun uzak diyarlarında, Gülşenî tarikatı içinde, tasavvuf ortamında yetişmiştir. Oralardan yaşayan tarihî ve ictimâî mirası teneffüs etmiş, edebiyat ve tefekkürde derin bilgi seviyesine ulaşmış, mutasavvıf bir şairdir. Hâletî devrinde "Ariflerin Kutbu" diye vasıflandırılmıştır.¹⁴⁸

Tarikatındaki müritlerin ve dervişlerin çoğu, babasının yerini alması noktasında Hâletî'yi uygun bulmuşlardır. Amcası Seyyid Hasan Efendi şeyh olarak düşünülmemiştir. Dervişlerin Hâletî'yi dergâha şeyh olarak düşünmesinin iki nedeni vardır. Birincisi, Şeyh Ali Safvetî ile

¹⁴⁴ Hayâlî-i Gülşenî, age, v. 49.

¹⁴⁵ Emirî, age, v. 175.

¹⁴⁶ İbrahim Altunel, **Hâletî Gülşenî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni)**, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1988, s. 4.

¹⁴⁷ Emirî, age, v. 179.

¹⁴⁸ Altunel, age, s. 5.

kardeşi Seyit Hasan Efendi'nin annelerinin ayrı olmasıdır. Şeyh Ali Safvetî'nin annesi Eski Mısır Sultanı Guri'nin kızı ve Mısır Sultanı Tomanbay'ın karısı idi. Tomambay'ın karısı, sultanın ölümünden sonra Hayâlî Efendi ile evlenmiştir.¹⁴⁹ İkinci nedene gelince; Seyyid Hasan Efendi, dünya işlerinden elini eteğini çekmiş sadece ilahî aşka kavuşmak için uğraşmıştır. Olup bitenlerle ilgilenmemiştir.

Emirî, bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Seyyid Hasan, sırtında yamalı bir hırka ayağında eski bir çarıktan başka bir şey giymemiş. Hatta o ayakkabılarla yaya Hacc'a gitmiştir. Hac yolunda zamanını ibadetle geçirmiş. Mekke ve Medine arasında mütevazılıkla ilâhi mihraba yöneldiğini görenleri korku ve heyecan almaktaymış. Ondan dua almak için yanına gitmek isteseler de gözleri sürekli arşa dönük olan zat, etrafındaki kimseyi görececek halde değilmiş. Dost sohbetlerine katılmaz, insanlardan yüz çevirmişlikteymiş. Bu iki sebepten dolayı Hâletî'nin dergâh şeyhi olması, kimsenin aklına dahi gelmezmiş.”¹⁵⁰

Hâletî, her yönüyle babasını memnun eden bir zattır. Zeki güzel ahlâklı bir edip olan Hâletî, 989/1581 senesinde vefat etmiştir. Çok genç yaşta vefat etmesi, yaşadığı devri ve müritleri çok etkilemiştir. Babası, tek oğlu olan Hâletî'nin ölümünden derin bir tesir altında kalmasına rağmen büyük bir sabır ve metanet göstermiştir. Ölümü ile ilgili duygularını şöyle ifade etmiştir: “Kardeşim Seyyid Hasan Efendi'nin manevi kuvveti bizim Muhammed'i ortadan kaldırdı.” Hâletî Efendi'nin vefatından sonra bir kızı hayatta kalmıştır. Şeyh Ali Safvetî, bazı müritleri üzüntülü görünce: “İnşallah bu kızcağızdan Allah'ın yolunda yürüyecek olan birçok zat ortaya çıkacaktır.” demiştir. Gerçekten de öyle olmuştur. Gülşenî dergâhındaki şeyh olanların çoğu, onun çocuğu ve torunlarıdır.¹⁵¹

Küçük yaştan itibaren zahir ve batın ilimlerle ilgilenmiş olan Hâletî, şairlerinin dîvânlarında derin konular tartışıldığında, engin bilgisiyle her konuda fikir ileri sürüp; etrafındakileri kendine hayran bırakmıştır. Zamanının çoğunu şair ve bilgin arkadaşlarıyla geçirmiştir.¹⁵²

¹⁴⁹ Muhyî-yi Gülşenî, **Menâkib-i İbrahim-i Gülşenî ve Şemlelizâde Ahmed Efendi Şîve-i Tarikat-i Gülşenîye**, (haz. Tahsin Yazıcı), TTK. Yay., Ankara, 1982, s. XLVII.

¹⁵⁰ Emirî, age, v. 176.

¹⁵¹ Emirî, age, v. 179.

¹⁵² Emirî, age, v. 179.

Hâletî'nin hem çok tanınmış bir aileden gelmesi hem de bir dîvânı olmasına rağmen tezkirelerde ismi bulunmamaktadır. Nitekim Emirî, Hâletî hakkında şunları söylemektedir:

“Hâletî hakkında, ne kendi zamanında ne de daha sonra yazılmış tezkirelerin hiçbirinde bilgi mevcut değildir. Bu yazar hakkında şehrimizde yazılan bir mecmua'da dört gazele rastladım. Gazelde, Hâletî Efendi Gülşenîzade ve Gazeli Hâletî Velid Hazreti Şeyh İbrahim Gülşenî” ibarelerini görmüştüm. Her kimden sormuş ve hangi kitaba bakmış isem bilgi alamamıştım. Bir müddet sonra bir zatta Hâletî Dîvânı buldum ki üzerinde “*Dîvânı Hâletî Gülşenîzâde*” yazılıydı. Bu divanın içinde o dört güzel de vardı; fakat Gülşenî'nin torunu olup olmadığını belirtmiyordu.¹⁵³

Divanın bir yerinde: “*Ey güzel suretli ve hûlk u hüsn yani ammim Hazreti Seyyid Hasen*” beyti görülmesine nazaran Gülşenî'nin torunu, Seyyid Hasan'ın kardeşi Seyyid Ali Safveti'nin oğlu olduğu gösteriyor ise de ne tezkirelerde ne menakıblerde isminin olmaması meçhuliyet perdesini layığıyla kaldıramıyordu; fakat karıştırdığım mecmuaların birinde ölüm tarihi ortaya çıktı. Şair Uyûni'nin¹⁵⁴ şu dizelerini gördüm.

Çünkü bâg-ı Gülşenî'nün goncesi
Buldu gülzâr-ı iremde rif'ati

Rûh-i pâki arşa pervâz eyleyüp
İdicek mülk-i bakâya rihleti

Didi tarihin Uyûni aglayup
İrdi bu dem hâkka sultan Hâletî

Sene 989

Eserleri:

a. DÎVÂN

Çok iyi bir eğitim alması, dönemin ünlü şairlerine nazire yazmasına ve bir dîvân sahibi olmasına rağmen dîvânı ve diğer eserleri hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi mevcut değildir. Her ne kadar Beysanoğlu, *Hâletî Dîvânı*'nın bir tek yazma nüshasının olduğunu ve bunun Ali

¹⁵³ Emirî, age, v. 180.

¹⁵⁴ **Uyûni**, Rahîkî-zâde, Seyyid Mehmed Efendi, Sünbilliyye tarikatının şeyhlerinden olup, Sütlice Şeyhi adı ile tanınmıştır. Sütlice'de Sine-çak yakınına defnedilmiştir. (Osmanlı Müellifleri, C. 1, s. 128)

Emiri (Millet) Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, numara 97’de¹⁵⁵ bulunduğunu belirtmiş ise de dîvânın başka nüshaları da bulunmaktadır.

1. Ali Emirî Nüshası

1 Münacaât, 3 Kaside, 5 Terci-i bend, 1 Muhammes, 239 Gazel, 4 Kıt’a, 15 Rûbaî, 3 beyit, Nasihat ve Münacaât-ı Lâtif başlıklı ve 57 beyitli bir manzumeyi muhtevîdir. 85. Sayfada Ali Emirî’nin vakıf mührü basılı ve Hâletî’nin cedlerinin adı yazılıdır.216-232. Sayfalarda “Kıdem-nâme-i Hâletî Efendi” başlıklı ve 241 beyitlik bir mesnevî kayıtlıdır. Dîvân 85. sayfadan başlamaktadır.

“*Ya ilâhî zât-ı pâküñ hakkıçün*” dizesiyle başlayan dîvân,
“*Ger Rûşenî dese bana bêş*” dizesiyle bitmektedir.¹⁵⁶

2. Konya İl Halk Kütüphanesi

Prof. Dr. F. N. Uzluk Bölümü No: 6989’da kayıtlı dîvân nüshası, 3 mesnevî, 4 kaside, 292 gazel, 2 murabba’ , 2 muhammes, 1 müseddes, 5 terci-i bend, 18 kıt’a, 39 beyit, 335 manzume ve 200’den fazla beyit bulunmaktadır.

“*Ya ilâhî zât-ı pâküñ hakkıçün*
Hem cemâlüñle sıfatun hakkıçün” dizeleriyle başlayan dîvân

“*Yüri ey Hâletî râh-ı muhabbet içre bî bak ol*
Gide ol kimsenüñ havfı mu’ini evliyâ olsa” dizeleriyle bitmektedir.¹⁵⁷

3. İstanbul Üniversitesi Nüshası

TY, no: 783.

“*Ya ilâhî zât-ı pâküñ hakkıçün*
Cümle esmâ vü sıfatun hakkıçün” dizeleriyle başlayan dîvân,

Yeter şimden girû urmayalım dem
Sözi hatm edelim vallahü a’lem” dizeleriyle bitmektedir.

Bu nüshada 1 münacaat, 2 mesnevî, 3 kaside, 5 terci-i bend, 2 muhammes, 252 gazel, 18 rubâi, 27 müfred, 1 mesnevî, nasihatı havi bir mesnevî vardır.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Beysanoğlu, Fikir ve Sanat Adamları, s. 101.

¹⁵⁶ Hâletî-i Gülşenî, **Dîvân-ı Hâletî-i Gülşenî**, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Manzum Eserler Bölümü, Eski Kayıt numara: 97, İstanbul, s. 86.

¹⁵⁷ Altunel, age, s. 24..

¹⁵⁸ Altunel, age, s. 25.

Şirlerinde Hâletî mahlası kullanmış olan Hâletî'nin şiirleri sadece birtakım duyguların ifadesi değil; ilâhi olan durum ve duyguların tercümesidir de.¹⁵⁹

Emirî, Dîvânın kapsamı hakkında şu bilgiyi verir: “*Asarının bir haylisi büyük cedd-i alileri Hazreti İbrahim Gülşenî ve Ahmed Hayâlî ve pederleri Ali Safvetî ve amcaları Seyyid Hasan hakkında ve tarikat-i aliyeye-i Gülşenîyye evsafındandır.*”¹⁶⁰

Ayrıca Emirî, Hâletî'nin 2000'den fazla şiiri olduğunu, bunların tamamı âşıkane ve sûfîyane olduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹

Hâletî-i Gülşenî Dîvânı, mesnevî tarzında yazılmış bir Münacaat ile başlamaktadır:

MÜNÂCAÂT

Fa‘ilâtün fa‘ilâtün fâ‘ilün

Ya ilâhî zât-i pakûñ hakkıçün
Cümle esmâ vü sıfatın hakkıçün

Yâ ilâhî sırr-i Furkân hakkıçün
Yâ ilâhî nûr-ı îmân hakkıçün

Enbiyânüñ mu‘cizâtı hakkıçün
Anlaruñ kadr ü berâtı hakkıçün

Mustafa’nuñ yüzü suyu hakkıçün
Sümbülñüñ dahi bûyı hakkıçün

Yâ ilâhî Tûr-i Mûsâ hakkıçün
Hazreti Hızr ü Mesîhâ hakkıçün

Al-i Yakûb’uñ bekâsı hakkıçün
Derd-i Eyyûb’uñ belâsı hakkıçün

Dahi Dâvut’un Zebûr’ı hakkıçün
Anuñ alnındagı nûru hakkıçün

O Nebî’nin yâri garı hakkıçün
Murtâza’nuñ Zül-fekârı hakkıçün

¹⁵⁹ Emirî, age, s. 177.

¹⁶⁰ Emirî, age, s. 177.

¹⁶¹ Emirî, age, s. 178.

Hem Şehîd-i Kerbelâ'nuñ hakkıçün
Ol Hüseyini pür-safânuñ hakkıçün

Rûşenî'nüñ mesnevîsi hakkıçün
Gülşenî'nüñ ma'nevîsi hakkıçün

Hem Hayâlî'nüñ cemâli hakkıçün
Hem anuñ lütf ü kemâli hakkıçün

Safveti-î pür -safânıñ hakkıçün
Hem ana olan atanıñ hakkıçün

Ya îlâhi **Hâletî'**ye kıl nazar
Ehl-i `ışkıñ süzü süz u sâz hakkıçün¹⁶²

Hâletî'nin babası hakkında yazmış olduğu kaside:

Mef 'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Sûbh -dem ki `arz cemâl itdi âf-tâb
Kıldı tecelli 'âleme ref eyleyüp nikâb

Müstağrak oldu nûr-u tecelliye kâinat
Tâb cemâli kendini gösterdi bi hicâb

Yüz sürdü asitânge buldu şeref
Dergâhı itdii âlem-i ulûviden intihâb

Şân-ı Şerîfni nice derk eylesin 'ukûl
Ey sâlik-i mesaik hâk, mükerrermet-i meâb

Ol dem ki kendi haline ağlardı kâinat
Feryad ederdı dert ile bu tâk-ı nekbâb

Olmuştu inkibâd ile memlu kulûb-ı nas
Ermişti hal gerdeş gerdune inkılâb

Devr-i zamaneye erişüp feyz-i himmetin
Lütfunla döndü ilke bu çerh-i âsiyâb

Ser çeşme-i vilayet u şehri ulûme bâb
Sultan Ali-i Safvetî-i sani bu turâb

¹⁶² Hâletî-i Gülşenî, **Dîvân-ı Hâletî-i Gülşenî**, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Manzum Eserler Bölümü, Eski Kayıt numara: 97, İstanbul, v. 86.

Hadi-i rehrevan tariki'l-muhakkikin
Ehl-i fena u fikre şeh malikü'r-rikâb

Ey ruhnemay-ı kabile salar rah-ı hâk
Ehl-i sülûka senden olur yine feth-i bâb

Manide isteriz bize bir feth-i bâb ola
Surette yok sebat-ı cihan bir hayal u hâb

Üftade kolların elin âl haktan getir
Yap lütufla gönüllerini kalmasın harâb

Geldü kapına (Hâletî) arz-ı niyaz eder
Red eyleme fakirini ey şah-ı kâmiyâb.¹⁶³

Dîvânından alınma bazı şiirleri:

Fe'ilatün Fe'ilatün Fe'ilatün Fe'ilün

Vird idin nâm-ı Hudâyi yüri her subh ü mesa
Kalbün ayinesi tâ kim bula zıkr ile cilâ

Olmasa mazhar-I 'ilmiyle hakikat Âdem
Kim demezlerdi melekler anal â 'ilme lenâ

Zıkr ü teşbih ile ol kim ola dâyim kâyim
Bir nefes olmaya Haktan bilünüz anı cüdâ

Kalbüni bugz ü hasedden yüri pâk eyleyi gör
Bulmak istersen eger sen dahi sevk ile safâ

Bilemez kadrini zevk ile safanun her dem
Kişi kim çekmeye ey HÂLETÎ derd ile belâ¹⁶⁴

Fâ'ilatün Mefa'ilün Fe'ilün

'Alem içre benüm gibi şeyd'a
Var mıdır kimse bir dahi aslâ

Olmuşam vâlih ü harâbâtî
Ben sana vireli gönül canâ

¹⁶³ Hâletî-i Gülşenî, age, AE. nüshası, v. 88 (başlık yok)

¹⁶⁴ Hâletî-i Gülşenî, age, AE. nüshası, v. 110.

Nâ-gehân bir güzel kamer-tal'at
Eyledi 'aklumı benüm yagmâ

Düşeli 'ışka ben gedâ bi'llah
Gözüme zerrece degül dünya

Eylemez ârzûy-ı frdevsi
HÂLETÎ kıldı kûyûnı me'va¹⁶⁵

b. PENDNÂME

Hâletî'nin ikinci eseri Pendnâme'dir. Pendnâme 59 beyitlik bir mesnevidir. Mefa'ilün Mefa'ilün Fa'ülün vezninde yazılmış olup, "Pendnâme-I Hâletî El- Merhum Der-Tarz-I Mesnevi" başlığını taşımaktadır.

Pendnâme şu beyitlerle başlayıp;
*"Hemîşe yârün olsun baht ü devlet
İki 'alemde ol ol ehl-i sa'adet"*

Şu dizelerle de bitmektedir;
*"Hatamı sen bağışla yâ ilahî
Tapundur cümle 'alem secde-gâhı
Yeter şimden girû urmayalum
Sözü hatm idelim vallahü a'lem"¹⁶⁶*

c. KIDEMNÂME

Hâletî'nin bu eseri 241 beyitlidir. Hâletî-i Gülşenî bu eserinde sırasıyla Hz. Adem'in yaratılışı ile Cecnabı Hakkın sıgatlarının kainata tecellisini, Hz. Adem'e meleklerin secde edişini, şeytanın Allah huzurundan kovulması olaylarını anlatmıştır.

Kıdemnâme şu beyitlerle başlayıp;
*"İşit ne direm dem-i kıdemden
Dirlik dilesen bu demde demden"*

Şu beyitlerle bitmektedir;
*"Ger Rûşenî dimese bana bes
Hatm itmez idüm bu dem kesüp ses"¹⁶⁷*

¹⁶⁵ Hâletî-i Gülşenî, age, AE. nüshası, v. 110.

¹⁶⁶ Altunel, age, s. 44.

¹⁶⁷ Altunel, age, s. 44.

Müşaârelerden alınma bazı şiirler:

Kânûnî Sultan Süleyman Han

Belâ kuhsârı olmuşdur Muhibî kelle-i `uşşak
Görünen yir yir üstünde gamam-ı dûd-i âhıdır

Hâletî Gülşenî Zâde

Değil encüm bu tak-ı laciverdi üzre uşşakıñ
Felekde görinen yir yir şerâr-ı dûd-ı âhıdır

Kânûnî Sultan Süleyman Han

Gizli râzı bu Muhibbî'nin nice fâş olmasın
Dil ise divânedür dil-dâr ise mahrem degül

İbn-i Kemal

Nice gündür almadım gonce dehanından haber
Ol sebepten gönlüm açılmaz yüzüm haram degül

Hazreti Gülşenî

İki âlem terki binin tecridini tefrid ile
Kılmayın tay zühde nisbey şibli ve edhem degül

Hâletî

Râh-ı 'ışka öz vücûdunda geçen gelsun beri
Virmeyen cânun bu yolda ey perî âdem degül

Kanûnî Sultan Süleyman

Dâne dâne kılsañ eyleseñ dünyayı cem
Dağıdır bâd-ı fena âhır anı harman gibi

Sultan Selim-î Sanî

Kendimi 'ad eylemem bir dâne-i erzen gibi
Savurur bâd-ı ecel bu 'ömrümi harman gibi

Ebû' Suûd Efendi

Kendine dünya ne zinet verse zinet-zen gibi
Aña asla meyl kılmaz olmayan erzen gibi

Hâletî

Ger tecelli-i inne'llâha irişmekse merâm
Cümleden pâk eyle sineñ vâdi-i Eymen gibi

Sultan Selim-î Sanî

La'l-ı meygûnuñ görüp can virmeyen kimdür senüñ
Yâ meğer âdem degül aklında vardır, yâ halel¹⁶⁸

¹⁶⁸ Emirî, age, v. 178.

Hâletî

Hâletî'nüñ 'ışk odı yakdı vücûdın serteser
Hâline Allâh için bak ey tabîb-i bi-den

Sultan Murad Han-ı Salis

Çâger-i 'ışk olalı 'âleme sultânam ben
Gör habibüm beni sen kim nice bürhanam ben

Hâletî

Bu cihan varlığına nice dil bağlayayım
Bir iki gün bu fenadarına mihmânım ben

Sultan Murat Han-ı Salis

Nass-ı Ku'an'a inkıyâdüm var
Fazl-ı sûbhana itikâdüm var

Hâletî

Cânib-i hakka inkiyadum var
Avn-ı Mevlâya istinâdum var

Hazret-i Rûşenî

İtmedi hergiz zemin ü âsûmânda yer velî
Kuh-ı kâf dilde itdi âşîyan-ı 'enkâ-yı 'ışk

Hazreti Gülşenî

Derd-i bi-dermân imiş derdine derman-ı 'ışkım
Her devasın andan ister muhtelâ-i dai 'ışk

Hâletî

Râz-ı 'ışkı anladum bildüm diyen versün nişân
Yalıñuz lâf ile olmaz her kişi dâñâ-i 'ışk

Hazreti Gülşenî

Aşkın beni şûride kılıp görenler eyler
Sevda-i sıfat aklım alıb bi haber eyler

Hâletî

Bir köşeî derdinle gönül miskin edinmez
Aşkın dili divaneye gül görenler eyler

Hazret-i Gülşenî

Enelhâk yerine dedim enelaşk
Sataştım dâr ile guğayı aşka¹⁶⁹

¹⁶⁹ Emirî, age, v. 180.

Hâletî

Aceb divaneliktir ey birader
Nasihat eylemek şidâ-i aşka

Gülşenî

Aceb niçün belasuz olmazım ben
Deliler uslanır uslanmazım ben

Hâletî

İçub aşkın şarabın kanmazım ben
Delilik var iken uslanmazım ben

Gülşenî

Neye baksam muhabbetten gözüme
Görünür cihet-i didâr-ı aşkın

Hâletî

Du ta olsa aceb mi mihnet ile
Nice demdir çeker dil bar-ı aşkın

Gülşenî

Terk edub eğri yolu doğru yola girmeyen
Bilmedi hâk'tan nedir rah-ı hedayatımız

Hâletî

Aşk ile Halet bulup Halet ile gelmeyin
Derin idi bilmez nedir halet-i hâlatımız

Hayali Mahdum Hayali Gülşenî

Dert ile Hayali'nin oldu ciğeri büryan
Dil hanesine dilber-i mihmân ola mı ya râb

Hâletî

Bu derdime âlemde derman ola mı ya rab
Sahrayı gam bilmem payan ola mı ya rab

Hayalî

Ne sihr etti o çeşm-i mest u hûnhar
Aceb pür mekre ki mekare düştün

Hâletî

Vefâ ümidin etme Hâletî sen
Zirâ ki bi vefâ dildâre düştün¹⁷⁰

¹⁷⁰ Emirî, age, v. 1780.

Hayalî

Neyem ben bir fena-ı ba'dülfenayım
Zelil u hâr u binengi zamanın

Hâletî

Cefasın çekmeyenler bu cefânın
Ne bilsun kadrini zevk u sefânın

Hayalî

Kıldı cemâl-i pakın âlemleri musahher
Oldu (Hayalî) ancak mazhar hemen celâle

Hâletî

Bu hâki cismim ey dost döndürdün nâle nâle
Barî gammın evelden ben hastaya havale

Bakî-i Meşhur

Aklımı gamzeyi caduları meftun etti
Gönlümü silsilei muleri mecnun etti

Hâletî

Aceb ol gözleri sahir nice efsûn etti
Ki beni zâr u nezâr eyledi mahzun etti

Rahmi-i Kadim

Bugün mecnun-u aşkım lâleveş sinemde dağım var
Mûkim koy-i yârim iki âlemden firağım var

Hâletî

Fenafillâhtır saim tecerrüd ihtiyâr ettim
Ne bir yerde mekânım var ne bir yerde durağım var

Şem'î-i Kâdim

Zerrece gelmez bana sensiz cihanın varlığı
Gün yüzündür ey kameri tal'ât bu dünyadan gazez

Hâletî

Yarsız cennet dahi olsa bana zindan olur
Ey gönül didardır Firdevs-i âlâdan gazez¹⁷¹

¹⁷¹ Emirî, age, v. 181.

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER ŞAİRLER

1. ŞÂHÎ (Ö . ?)

Onaltıncı yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şâhî,¹⁷² bilinen en eski Diyarbakirli saz şairidir.¹⁷³ *Kâmûsû'l-A'lâm*'da, İran şû'arâsından olduğu belirtilmektedir. Şâh İsmail'in değer verdiği, yakınlık gösterdiği kişilerin en tanınmışlarından, en önde gelenlerindedir.¹⁷⁴ Şâh İsmail tarafından korunduğu, ona ve tarikatına karşı büyük bir sevgi beslediği için bu mahlası aldığı belirtilmektedir.¹⁷⁵ Şâhî, Sûltan Selim zamanında Osmanlı ülkesine gitmiştir.¹⁷⁶

Şâhî mısralarından birinde şunu söylemektedir:

Taci yek rengî ki sahibi devlet anre ber serest¹⁷⁷.

Şâhî'nin şu Nefesi, bilhassa Bektaşîler arasında çok tanınmıştır:

6+5=11'li HECE VEZNİ

Kurbanlar tığlanıp gülbânk çekildi,
Gaflet uykusundan uyanageldim.
Dört kapu sancağı anda dikildi,
Üryân büryân olub meydâna geldim.

Evvel eşiğine koydum başımı
İçeri aldılar, döktüm yaşımı
Erenler yolunda gör savaşımı
Cân u baş koyarak kurbâna geldim.

Ol demde uyandı bâtın çırağı,
Üç adım ileri attım ayağı,
Rehberim boynuma bend etti bağı,
Koç kurbân dediler, îmâna geldim.

¹⁷² Beysanoğlu, age, s. 87.

¹⁷³ Beysanoğlu, "Diyarbakırlı Saz Şairleri" Ziya Gökalp Dergisi, S. 6, Ankara, s. 19.

¹⁷⁴ Sami, C. 3, s. 2839.

¹⁷⁵ Sami, C. 3, s. 2839; Kocatürk, age, s. 185.

¹⁷⁶ Beysanoğlu, Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, C. 1, s. 87.

¹⁷⁷ Sami, C. 3, s. 2839.

Dört kapu selâmın verip aldılar,
Pîrin huzûruna çeküb geldiler,
El ele, el Hak'ka olsun dediler,
Henüz mâsum olup cihaña geldim.

Pîrim kulağıma eyledi telkin,
Şâh-ı velâyete olmuşuz yakîn
Mezhebim Ca'ferüs'üs Sâdikü'l-metîn
Allâh, dost, eyvallâh peymâna geldim.

Özüm dârda, yüzüm yerde durmuşum
Muhammed-Alî'ye ikrâr vermişim
Seka'ahûm hamrini anda görmüşüm:
İçib kana kana mestâne geldim.

Yolumuz oniki İmâm'a çıkar,
Mürşidim Muhammed Ahmed-i Mûhtar,

Rehberim Âli'dir, sahip Zülfikâr
Kulundur ŞÂHÎ'ya divâna geldim.¹⁷⁸

Onun kendine has etkileyici bir üslubu olduğu, büyüleyici ve has hayallere sahip bir şair olduğu aşağıdaki gazellerinden anlaşılmaktadır.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Goncayı gül bülbülün kaskına peykân eylemiş
Gonca açılğan gülü yüzüne kalkan eylemiş

Goncanın peykânını tîz etmek için şâh-ı gül
Cismini baştan aşağı şekl-i sühan eylemiş

Gül arûsun sûbh-dem bülbül nikâh etmiş meger
Kim özüñ yeşil duvak altında pinhân eylemiş

Dehr-ârâ bir bozuk dîyârı görsen şöyle bil
Bir Süleymân mülküdür çarhını vîrân eylemiş

Mihrine aldanma Şâhî bu felekniñ kim günü
Göge yetkirmiş yine hâk ile yeksân eylemiş.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Kocatürk, age, s. 185.

¹⁷⁹ Kocatürk, age, s. 185.

2. BİATÎ (H. 1000/M. 1591)

Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olamadığımız Biatî, bazı kaynaklarda güzel ahlâklı derviş tabiatlı bir şair olarak zikredilmektedir.¹⁸⁰

Biatî, 960/1552 senesi hududunda değişik yerlere seyahate çıkmıştır.¹⁸¹ Hasan Çelebi, Biatî'deki seyahat etme arzusunun, tarikatı inceleme isteğinden doğduğunu belirtmiştir.¹⁸²

Biatî, Edirne'de bulunan Seyyid Cemâlü'ddin'in oğlu Baba Ali Kazvini'nin¹⁸³ (ö. 955/1548) toprağına yetişip dest-i iradet sunup ona biat etmiştir.¹⁸⁴ Vefatı 1000/1591 senesi hududundadır. Hakkında sınırlı bilgi bulunan Biatî'nin, dîvân'ı bulunmamaktadır.

Şu mısraları ondaki şiir söyleme kabiliyeti ve gücü olduğunu yansıtmaktadır.

Nedür ol kâmet-i mevzûn nedür o sim- beden
Nedür ol talât-ı zibâ nedür ol vech-i hâsen

Nedür ol çâh-ı mu'allak nedür ol katre-i mâ
Nedür ol kûy-ı Melâhat nedür ol sib-i zekan¹⁸⁵

3. MESÎHÎ (H. 970/M. 1562)

XVI. yüzyılın Ermeni şairlerinden biri olan Mesîhî,¹⁸⁶ Âmid'de doğmuştur. Kendisinden bahseden kaynaklarda doğum tarihi mevcut değildir. Gençlik yıllarından itibaren edebiyatla uğraşmıştır. Kısa sürede söz ve yazı sanatında üstat olmuştur. Farsça da şiir yazan Mesîhî, aynı zamanda devrin tanınmış hattatlarındanır.¹⁸⁷ Ticaret amacıyla İstanbul'a ve Edirne'ye gitmiş, oralarda uzun süre kaldıktan sonra yine ticaret maksadıyla Venedik'e gitmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Bursalı Mehmet Tahir, age, C. 2, s. 373.

¹⁸¹ Emirî, Esamî, v.33.

¹⁸² Kınalı -Zâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, (haz.İbrahim Kutluk) TTK Yay., Ankara, 1989 C. 1, s. 332.

¹⁸³ **Baba Ali Kazvini**, Suriye'de yaşamış olan velilerden biridir. İsmi Ali olup, babasının ismi Muhammed'dir. 888/1483 senesinde Suriye'nin Hama şehrinde doğmuştur. (<http://kitap.mollacami.com/node/3491>)

¹⁸⁴ Emirî, age, v. 33.

¹⁸⁵ Emirî, age, v. 34.

¹⁸⁶ Filiz Kılıç, **Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ**, *İnceleme, Tenkitli Metin*, (GÜSBE, Doktora Tezi), Ankara, 1994, s. 46.

¹⁸⁷ Emirî, age, v. 48.

¹⁸⁸ Aşık Çelebi, age, s. 46.

Mesîhî, uzun süre Venedik'te kalmış ve Osmanlılarla pek sıkı siyasî ve iktisadî münasebetlerde bulunan bu şehirde, Farsça ve Türkçe hocalığı yapmıştır.¹⁸⁹ Mesîhî, Venedik'te 970/1562 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁰ Mesîhî'nin dîvânı bulunmamaktadır. Osmanlı lehçesinden farklı, adeta Çağatayca yazılmış bu şiirlerden ilk parça bir gazelin son beyitleri, ikincisi de müstakil kıtadır.¹⁹¹

Âşık Çelebi, Mesîhî'nin şu şiirlerine yer vermiştir.

1

Bülbülün şûr-u firgânın görüben eylediler.
Gonca-î tâze tebessüm, gül-i ahmer hande
Her kişinin ki geçer yâr bile hoş vakti
Tâli'i bahtı iyûdür kişinin ferhûnde
Ey hoş ol vakit Mesîhî ki senün canınga
Yâr, düzdîde bakıp, eyliye şeker hande.

2

Yine dil bülbülünün gulgulü bar
Zahide kâ'be manğa meyhâne bana
Galiba tâze açılğan gülü bar,
Lâ-cerem her kişinin bir yolu bar

3

Hattı Gülgün safhadan hakeylemez üstadlar
Eyleme şâhum yüzünden hatt-i reyhânı tıraş¹⁹²

MÜSEBBA'

Mef'ûlü fâ'ilâtü mef'âilü fâ'ilün

Şol dem ki rûh-i tâir kuds aşiyân idi
Can bülbülüne gülşen-i vahdet mekân idi
Kân-i hafada cevher-i cân binişân idi
Ketm-i âdemde âlem ü âdem nihân idi
Halvet serây-i serde gönül kâmuran idi

¹⁸⁹ Köprülü, age, s. 240.

¹⁹⁰ Aşık Çelebi, age, s. 47.

¹⁹¹ Köprülü, age, s. 239.

¹⁹² Aşık Çelebi, age, s. 47.

Bir can idi hemân ve bir ol yâr-i cân idi
Demler o demler idi, zaman ol zaman idi

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Boşuna kîse-i kan kâse-i umman dükene
Ne gam-i dil ne nem-i dîde-i giryân dükene
Çekmezem gam, çekerem gözüme hâk-i kademün
Eğer ey nûr-i basar kehl-i sıfahan dükene
Dîdeden hûn-i ciğer olmaya bir dem hâli
Bahrler bir ola derya-i firâvân dükene
Şol kadar arayayım şahid-i maksudumu kim
Cest-ü cûda talebüm râhşına meydan dükene
Giden mi fikir-i leb-i yar meşami-i dilden
Kândan hiç ola mı lâi-badahsân dükene¹⁹³

4. ŞUHÛDÎ (H. 980/M. 1572)

Acemzâde şöhretiyle tanınan Şuhûdî'nin,¹⁹⁴ hayatı ve eserleri hakkında elimizde geniş bilgi mevcut değildir. Hatta kaynaklar onun doğum tarihi, hakkında bile bilgi vermemektedir.

Âlim, fazıl ve yardımsever bir zat olarak tanınan Şuhûdî, tahsilini Diyarbakır'da tamamladıktan sonra, istekli ve kuvvetli bir biçimde ilim tahsil etmiştir.¹⁹⁵ Danişmend olduktan sonra bâkî olmayan dünyaya bağlılığı terk edip fakr û fenayı seçmiştir. İç dünyasını saflaştırma arzusuyla cihanı gezmiş ve dervişler içinde bilgisiyle kendi döneminde nâm salmıştır.¹⁹⁶ Anadolu ve Rum illerinde kadılık hizmetinde bulunmuştur. En son olarak İstanbul'a gitmiş ve orada 980/1572 tarihinde vefat etmiştir.¹⁹⁷

Kıymetli zamanını kadılığa harcamış olan Şuhûdî, hoş sohbeti, nükteli ve engin bilgisiyle dikkat çekmiştir. Yaratılışının güzel olması, saf bir bilgi ile süslü bir zihnî hikmete sahip olması itibarıyla şairler içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Herhangi bir eseri bulunduğu dair kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Usta Rum şairleri içinde meşhur ve güzel itikadı ile dillerde zikredilen Farsça ve Neva'î dilinde yazılmış rindâne ve âşıkâne söz ve şiirleri bulunmaktadır.

¹⁹³ Âşık Çelebi, age, s. 47.

¹⁹⁴ Emirî, age, v. 27.

¹⁹⁵ Emirî, age, v. 27.

¹⁹⁶ Ahdî, age, s. 368.

¹⁹⁷ Emirî, age, v. 27.

Şu birkaç Farsça beyit onun bu yönünü göstermektedir:

Çeşme-i çeşmem gehi pür-âb û geh pür-hûn şeved
Ya Râb âb u âteş ez yêk çeşme birun çün şeved

Merâ cuz hûn-ı dil der gam nedimi nist hem-dem-i hem
Dilem râ cuz hayal-i tu refikinist mahrem-i hem.

Mu'attar ideli rûy-i zemini zülf-i pür çînün
Derûnu kanile toldu hasedden nâfe-i Çin'ün

Meclisunde şevk ile yanmağa ey şâh-i cihân
Mumdur tende fitîl-i mağz ile her üstuh'ân

Afitâb-âsâ eger 'arz eylesen dîdarumuz
Görünür her zerrede bir vechîle ruhsârumuz

Zülfüñ altında görüp hal-i siyahun didi dil
Gülşen-i Çine düşen nâfe-i ahûdur bu.

Hatt-i sebz ile cânânun Şuhûdi lâ'ldür-bârı
Zümürüdle murassa hokka-i yâkutdur gûyâ¹⁹⁸

5. HALÎFE (H. 986/M. 1578)

XVI. yüzyıl şairlerinden biri olan Halîfe, Diyarbekir'de doğmuştur.¹⁹⁹ Ahdî, Halîfe'nin abasının Tebriz'den Diyarbekir'e göçmüş olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰ Kaynaklarda doğum yılı hakkında bilgiye rastlayamadık.

Ali Emirî ise, “Yanımızda bulunan değerli bir mecmuada Halîfe'nin gazel ve beyitlerinde Hısınkeyfli Halîfe yazılmakta ve bu mecmua Halife hayattayken yazılı olduğu için Halîfe'nin babasının Hısınkeyf'ten olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.”²⁰¹ diye belirtmiştir.

Sözü geçen mecmuanın Halîfe'nin zamanında yazılması ve adının da Hısınkeyfli Halîfe olarak zikredilmesi Ali Emirî'nin ileri sürdüğü görüşünün doğruluğunu destekler niteliktedir.

İlk tahsilini Diyarbekir'de tamamlamış olan Halîfe, yaştlarına göre daha kısa sürede

¹⁹⁸ Emirî, age, v. 28.

¹⁹⁹ Emirî, Tezkire, v. 269.

²⁰⁰ Ahdî, age, s. 143.

hüner sahibi olmuştur. Bununla da yetinmeyip zamanın çoğunu devrin ileri gelen âlimlerinin hizmetine girerek, onlardan bir şeyler öğrenmeye ayırmıştır. Vaktinin çoğunu yeni ilimler öğrenmeye ayırmış olan Halîfe, çevresi tarafından beğenilen ve övülen biri olarak nâm salmıştır.²⁰²

Halîfe, tahsili memleketinde tamamladıktan sonra görgü ve bilgisini artırmak amacıyla birçok yer gezmiştir. Bu sebeple Halep ve Şam'a gitmiştir. Buralarda başta sultanlar olmak üzere değerli kişilerin sohbetlerinde bulunmuştur.²⁰³ En son olarak memleketine dönerek orada öğretmenlik yapmıştır. Çok iyi edipler yetiştiren Halîfe, 986/1578 civarında Diyarbakır'de vefat etmiştir.²⁰⁴

Diyarbakır güzellerini tasvir eden bir Şehrengizi bulunduğunu belirten Emirî, hamsenin hangi mesnevilerde toplandığını belirtmez. Hatta "*Penc gence malik*" olduğunu açıkça yazdığı halde bu noktayı kapalı bir ifade ile nakleder ve şüpheli bırakır.

Ali Emirî ise, bu konuyla ilgili olarak:"Gencevi'nin Hamsesi, Emir Dehlevi'nin "Naziresi", Cami'nin "Haft Örneğ"i, insanın hafızasına nakşedecek şekilde, kuvvetli hafızasıyla bu şairlerin eserlerine nazire yazmıştır."²⁰⁵ der.

Diyarbakır güzellerini tasvir eden bir Şehrengiz'i bulunduğu bazı tezkirelerde yer almakta ise de, araştırdığımız kaynaklarda, Şehrengiz sahibi olarak anılmıyor. Halîfe'nin "Leyla ve Mecnun, Hüsrev ve Şirin, Yusuf ve Züleyha" adlı mesnevilerinden bahseden yalnızca Kâtip Çelebi olmuştur.²⁰⁶ Halîfe, kendinden önce Leyla ve Mecnûn mesnevisi yazan şairler arasında, Türk şairi olarak Nevâ'î ile Fuzûlî'nin adını kaydetmiştir.²⁰⁷

Agâh Sırrı Levent, "Leyla ve Mecnûn Mesnevisini Yazan Şairler" adlı makalesinde, Halife'nin de Leyla ve Mecnûn'u yazan şairler arasında bulunduğunu yazmaktadır.²⁰⁸ Bu eserin tek nüshasının kendisinde olduğunu kaydederek genel kitaplarda bulunmayan bu

²⁰¹ Emirî, age , v. 269

²⁰² Ahdî, age, s. 143; Emirî, age, v. 269.

²⁰³ Ahdî, age, s. 143; Emirî, age, v. 269.

²⁰⁴ Emirî, age, v. 271.

²⁰⁵ Emirî, age, v. 271.

²⁰⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z Zünûn, eski tebâ*, C. 3, s. 1571.

²⁰⁷ Agâh Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1998, C. 1, s.89.

mesnevilerden Leylâ ve Mecnûn'un kendindeki yazmalar arasında bulunduğunu ifade eder ve nüshanın vasfı ve içeriği hakkında şu bilgileri verir: “Cildin sırtı ve uçları siyah meşin, üstü siyah bez, yeniden ciltlenmiş; cilt 20x41, yazı 14.2x8.5 cm; baştan sondan ve aradan bazı yapraklar eksik; eldeki varak sayısı 107; her sayfadaki beyit sayısı 13; sayfalar yıldız ve siyah çerçevesi. Mısra araları boş. Başlıklar kırmızı; yazı hareketi nesih; kâğıt aharlı kalın. Eserdeki eksik sayfalar hikâyenin akışını takibe engel değil.”²⁰⁹

Levent, Şairin eserin başında, arkadaşlarının bir gün kendisini ziyarete geldiklerini ve Leyla ve Mecnûn hikâyesini yazmasını teklif ettiklerini şöyle anlatmıştır:

Fürs'te bu fesâne ammâ
Etrâk'te olmamış müsemma

Türkî de hemân dimiş müsemmâ
Fazla aceb eylemiş duhûlî

Dir şimdi bu türkîyî Halife
Sen koy nice sûret-i lâtime

Âlemde Nevâ'i gibi bu hiyan
Vir Türkî diline bir nev ayın

Yok, Türkî dilinde bir misâlün
Meşhur-ı Arabdürür makâlün

Hüsn-i Acem et bu Türkîyî sen
Elfaz-ı Arab'dan eyle Ahsen

Fürs ü Arabîde sensin üstad
Türkîce bu nazam eyle bünyad²¹⁰

Levent, bu beyitlerden şairin Türkçe Leyla ve Mecnûn hikâyesi yazarlar arasında Fuzûlî ile Nevâ'î'den başkasının eserlerini görmediğine hüküm getirmektedir.²¹¹ Emirî, şairin “*terk-i dâr ü diyar çar guşe-i âlemi geşt ü güzâr eylediği*” hususiyle İstanbul'a gidip şair ve ediplerle muhasebe ve müşâare ettiğini kaydeder.²¹² Levent, buna karşılık: Eğer bu bilgi doğru ise, XV.

²⁰⁸ Agâh Sırrı Levent, **Türk dili araştırmaları yıllığı**, TDK Yay., Ankara, 1957, s. 111.

²⁰⁹ Agâh Sırrı Levent, “**Halife'nin Leyla ve Mecnûn'u**” Türk Dili Dergisi, TDK Yay., Süleymaniye Kütüphanesi, Süreli Yayınlar Bölümü, İstanbul, Mayıs 1952, S. 8, s. 447.

²¹⁰ Levent, agm, s. 448.

²¹¹ Levent, agm, s. 448.

²¹² Emirî, age, v. 271.

yüzyıldan başlayarak kendi zamanına kadar aynı mesneviyi kaleme alan şairlerden hiçbirinin Leyla ve Mecnûn'unu görmemiş olmasının biraz garip olduğunu ve nitekim Halife'nin de bu hikâyenin birçok şairler tarafından tekrarlandığını kaydettiğini belirtip, Halife'den şu örneği verir:²¹³

Bu nazım ile kim cihân doluptur
Dilden dile tercüme oluptur

Âlemde bu kıssa çok denilmiş
Çoklar bu kelâmı nazm kılmış

Levent, Halife'nin aynı bahiste telif ve tercüme hakkındaki düşüncelerini şöyle belirtiyor:

Sahib-kerem oldur iy nigunâm
Kim eyleye kendü kesbin inâm
Yohsa ne hünerdir ilden almak
Hem yok yire eyle harç kılmak

Bununla beraber, tercümeyle de zarurî gördüğünü şu beyitlerle açıklıyor:

İlla ki düşer gehî zarurî
Bu nazımda tercume umumî

Niyçün kim nizami-i suhanver
Güftar-ı Arab'tan almış ekser

Hem camî vü Hatıfî vü Hûsrev
Olmuş biribirisine peyrev

Bazı yerin eyledüm mütercem
Tâ kalmaya asl-ı kıssa mübhem²¹⁴

Şairin, eseri için seçtiği vezin Nizamî, Hûsrev, Câmî, Hatıfî ve Fuzûlî'nin Leyla ve Mecnûn mesnevisinde kullandıkları (mef'ûlü mefâilün faûlün)'dür.

Halife, daha çok Hâtıfî'nin Leyla ve Mecnûn'unu takip etmiştir. Kays'ın henüz kundakta iken güzellere meftunluğu; Mecnûn'un türlü vesilerle Leyla'yı ziyareti; Mecnun'un adını tekrarlamak için Leyla'nın türlü vesileler bulması; Nevfel'in Leyla'yı Mecnûn'a almak için yaptığı savaşta galip geldikten sonra, Leyla'yı görünce hemen âşık olması ve Mecnûn'u ortadan

²¹³ Levent, agm, s. 448.

kaldırmak için onu zehirletmeye teşebbüsü, nihayet yanlışlıkla zehiri kendisinin içip ölmesi gibi parçalar, esas olarak Hatifi'den alınmıştır; fakat Halîfe bunları alırken, ufak eklemeler yaparak hikâyeyi zenginleştirmek istemiştir.²¹⁵

Halîfe'nin büsbütün kendinden eklediği parçalar da vardır. Mecnûn'un Leyla'yı uykusunda kendisine bir deste gül verirken görüp sevinmesi, Leyla'nın bir gece rüyasında Mecnûn'u ölmüş görerek hastalanması ve hastalık yüzünden ölmesi Leyla'nın anasına vasiyeti ve anasının Leyla'nın ölümünü Mecnûn'a haber vermesi, bu kabildendir. Leyla'nın kabrine büyük bir kasır yaptırıyorlar. Öyle bir kasır ki:

Hûr astı kara saçın derine
Her yanede silsile yerine

Reşk idi mêh-i münîre camı
Nurundan olurdu meh tamamı

Her gice sipihrede meh-i nev
Ol şışeden alır idi pertev

Çün ravzasın itti hur mamur
Kodular adını cennetül hur²¹⁶

Mecnûn Leyla'nın ölümünü işitince yakasını yırtıyor ve kendisini kaybedip yere düşüyor. Akli başına geldikten sonra Leyla'nın kabrine koşup orada canını teslim ediyor. Halîfe, eserini yazarken esas olarak Hâtifi'yi takip eden Füzûlî'yi de göz önünde bulundurmıştır. Füzûlî'nin meşhur gazeline söylediği nazireden aldığımız şu iki beyit her ikisi arasındaki farkı göstermeye yeter.

Ya Rab gam-ı habîbten itme cûda beni
Peyveste it muhabbet ile aşına beni

Bir dem belay-ı 'ışktan itme dilimi şâd
Yani hemişe it bu gama mübtelâ beni²¹⁷

Halîfe, hikâyeyi tamamladıktan sonra, eserine ayrı başlıklar altında yedi manzume daha ekliyor. Bunlar *oğluna nasihat*, *münacaât*, *na't*, *miracîye*, *İskender Paşa'ya medhiye* ile “*Tarif-i*

²¹⁴ Levent, agm, s. 449.

²¹⁵ Levent, agm, s. 449.

²¹⁶ Levent, agm, s. 450.

²¹⁷ Levent, agm, s. 451.

cezbe-i mahabbet ve beyân-ı ‘ışk u meveddet’ ve *“gaflette geçen ömr-i girân- mâyenin i’tizarı”* başlıklı iki manzumeden ibarettir. Son manzumede şair *“Ey Pîr”* hitabıyla, sakalının ağardığını, gençliğin gidip ihtiyarlığın geldiğini, bu kocalık haliyle gençlik satmanın ayıp olduğunu, ömrün zevâle erdiğini, boyunun keman gibi eğildiğini, beyhûde yelüp yüpürmeden vazgeçerek tövbe kapısına doğrulmak gerektiğini yazıyor ki, bundan *Leyla ve Mecnûn* mesnevisinin, şairin son eserlerinden biri olduğuna hükmedebiliriz.²¹⁸

Ahdî, tezkiresinde şiir yazma noktasındaki kabiliyetiyle ilgili olarak:”Gece gündüz şiirle uğraşan, nazmı ile cevherleri ortaya çıkarıp mâna denizinin içinde yüzen Halife, yaşadığı yerde aruzun edibidir. Etkileyici konuşmasını bilen, akıllı kimselerin mürebbisidir.”²¹⁹der.

Emirî, Üç dilde şiir söyleme kabiliyetine sahip olan Halife’nin, gazelleri hakkında şu bilgiyi vermektedir: ” Halîfe, Âşıklarla ilgili matlalar tanzim etmiş ve her nerede insanı baştan çıkararak bir dilber görse onun gözleri ve kaşları için güzel sözler dökmüş ve o güzel uğruna gazeller meydana getirmiştir. Dilberlere âşık olup kalbini onlara kaptırmış. Güler yüzlü üç, beş güzel ve işvelî dilberi anlatmakla yetinmemiştir. Her sınıfa mahsus, nâmı meşhur olan güzellerin şânlarını, şöhretlerini, zülûflerini, benlerini ve rengârenk suretlerle betimleyen yani Diyarbekir güzellerini anlatan bir Şehrengiz yazarak cemaatin ilgisini çekmiştir.²²⁰

Halîfe, memleketini terk edip âlemin dört bir köşesini gezip şiirlerini oralarda yaymıştır. Fırdevsî gibi Şam’a gitmiştir. Oradan İstanbul’a geçmiş, dönemin meşhur birçok edîbiyle müşaâre etme şansı bulmuş ve Onlar tarafından çok beğenilmiştir.

Türkçe ve Farsça gazellerden başka nadide gazelleri tahmis etmiştir. Bundan dolayı çok sayıda tahmisi vardır.²²¹

²¹⁸ Levent, agm, s. 451.

²¹⁹ Ahdî, age, s. 143.

²²⁰ Emirî, age, v. 272.

Bunlardan Niyazi'nin gazeline icrâ ettiği gazeli şöyledir:

Gazel

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Ser-i zülfüñ sivâdı kim mêh-i ruhsâra yasdınmış
Aceb ebr-i siyehdür mihr-i pür-envâra yasdınmış

Seni sûret-ger-i çîn görelî elden salup hâme
Hatâdan sûret-î bîcân gibi dîvâra yasdınmış

Mêh-i nev sanma gökde, kûşe-î na'l-i semendündür
Uçup cevlân-gehinden günbed-i devvâra yasdınmış.

Kulağına rakîbün söyledükce o gül-i handân
Sanursun bir açılmış gonçedür kim hâra yasdınmış

HALÎFE ney gibi inler kapunda sormadun bir dem
Ne için eşîğın taşında bu bîçâre yasdınmış.²²²

Tahmîs-i Gazel-i Niyazî-i Kadim

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Sünbül-i seyrâbe ol kim ca'd-i kiysû koymuş ad
Cân-kuşi çün dâm idüp zülf-i semenbû koymuş ad
Bir irem- bağında bitmiş sünbüle mü koymuş ad

Ol ki serve rûh virmiş kadd-i dil-cu koymuş ad
Ârızını yaseminden yasıyıp rû koymuş ad

Nice ser-keş olmasun meh-rûlarun kâbülleri
Yasdanır hûb yüzlerinde tâze berk-i gülleri
Ruhlarına dağıdup anber-feşân sünbülleri

Berk-i nesrîn üzre yığmış dâne-i fülfülleri
Her müdevver dâneye bir hâl-i Hindû koymuş ad

Sindre-i a'lâ mıdur ol, kad mi, yâ nâzil hilâl
Anber-i terdür serpilmiş rûyuna yâ hatt ü hâl
Yazmağ için sûretin nakkaş-ı kudret bi-misâl

²²¹ Ahdî, age, s. 143; Emirî, age, v. 272.

²²² Emirî, age, v. 273.

ÂRIZI devrinde çekmiş bir yere iki hilâl
Nisbetini Kaabe-Kavseyn idüp ebrû koymuş ad

Nâz ile ol meh açup zülfü sivâdın şeb dimiş
Âsumâni hüsne hâl-i arızın keveb dimiş
Simden bir top düşmüşdür adın gabgab dimiş

Sükkeri innâba katmış cân gıdâsın leb dimiş
Riştayi mişk-âbâ kandırmış ana mu koymuş ad

Sîret-i hüsnün görüp didi musavvir pîrler
Yetmeye bu nakşa her gez Çîn'deki tasvirler
Dağıdıp gül arızında sünbül-i dil-gîrler

Cân ü dil bend itmek için düzdürüp zincirler
Turra-i tarrâra dâm-i ca'd-i giysû koymuş ad

Ol ki her servin kadını sidre-i a'lâ kılup
Her dihân-i gonçeyi yüz goncile gûyâ kılup
Sümbül-i dil-cûlara cân Gülşeninde câ kılup

Fitne bağında bir iki nergisi bînâ kılup
Her birisine anun bir çeşmi cadu koymuş ad

Sen nigâra öyle kim yokdur melâhatde nazîr
Yok dahi uşşak içinde bu HALÎFE tek hâkir
Ben ayağa düşmüşem lûtf eyle sen ol dest-gir

Sen gibi nâz ehline iden NİYAZÎ'yi esîr
Hem sana sultân bana kemter du'â'gû koymuş ad.²²³

Yazılan tezkirelerde ismi sadece Ahdî'nin tezkiresinde yer almaktadır. Müşaârelerden alınma bazı şiirler şunlardır:

Kanûnî Sûltan Süleyman Han

Şu kim gül pestri içre dayanur gülzare yasdınmış
Ne bilsin 'ışkın halin ki seniñ hâre yasdınmış

²²³ Emirî, age, v. 274.

Kitas Zâde Ahmet Defderdarı Âmid

Dilâ gördün mü dîldârı yanup aġyâre yasdınmış
Gül nûrustedir gûya yüz urup hâre yasdınmış

Edirneli Emir Çelebi

Dediler oldu rahşân beş hilâl üstünde bir hûrşid
Meġer kim pençe-i simine ol mehpâre yasdınmış

Enverî

Kapunda pare-i sengi dilsâd pare yasdınmış
Bi hamdillâh gözün yummuş hele bir pâre yasdınmış

Hafız-i İstanbulî

Mah nu bahtına maġrur olup zerkâre yasdınmış
Görünür sim-i saîd bales zêr tare yasdınmış

Hayretî Bey

Medet her derdi yok nâmerde sunma şerbet-i lâlek
Yaturken bunca bimârın der u divare yasdınmış

Havrî

Yüz urmuş şol ki seniñ astan yâre yasdınmış
İrub başı göġe Hûrşit pür envare yasdınmış

Halife-î Âmidî

Mah nu sanma gökte koşe-i nal semendindir
Uçup cevelangâhından kenber duvara yasdınmış

Hayalî Bey

Şarab-ı aşk bir kitâl imiş içmiş iki âşık
Yıkılmış biri sahraya biri kehsare yasdınmış

Zâti Bey

Varup iç ‘ışkın taşın şu kim bir pâre yasdınmış
Mesiha kadar olup Hûrşit-i pür envâr yasdınmıř²²⁴

²²⁴ Emirî, age, v. 272.

Rahmi-i Bursevî

Tenimde renklerim yer yer ki cismî zâre yasdınmış
Sararmış sarmaşıklardır kuru duvare yasdınmış

Sebzî

Bugün bir aşıkı gördüm der dildâre yasdınmış
Refi-ül kadir ol kenbed duvara yasdınmış

Şanî

Dil-i divanemiz yatmuş der-i duvare yasdınmış
Heman bir tûfle benzer kim yatub kehvâre yasdınmış

Şahidî

Nigarın hal-u hendusi gül rûhsare yasdınmış
Habeş sûltanıdır gûya düşüp gülzâre yasdınmış

Şahî-i Şarkî

Çıh evden kıl nazâr her yane ey ser u mevli fehmeyt
Ki niçun her taraf koyünde yüz avâre yasdınmış

Salihî

Yüzünde hal u meşkunuñ yatur hisare yasdınmış
Habeş sultanûdur gûya gül gülzâre yasdınmış

Sufî-i Vardari

Bakın haline ol halin gül rûhsara yasdınmış
Acep cad'û değıl mi âb içinde nâre yasdınmış

Ali Defterdâr

Yanup bin aşkın zorusun ol mehpâre yasdınmış
Yere inmiş güye ki senüñ hâre yasdınmış

‘İşkî

Sebz ile onca yatub gülzâre yasdınmış
İnler haste karşısında babîl hâre yasdınmış²²⁵

²²⁵ Emirî, age, v. 273.

Uffî

Şu kim bir deste sunbül diyu zülfü yâre yasdınmış
Bu âlem-i came hebabında yanılmış hâre yasdınmış

Ulûmî

İrub koynunda baş koymak ümîdiyle eşiğinde
Ulûmî nice yıl toprak düşünmüş hâre yasdınmış

Ayanî

Gülistan içre gördüm bir gülü kim hâre yasdınmış
Sanursun bir cihân hûbdur ağyâre yasdınmış

Kara fazlı

Görün ol ser vakti zanevi ağyâre yasdınmış
Dediler bir gül nûrestedir kim hâre yasdınmış

Fevri Kadı

Ya çeşmin tuğ tiz u hançer hûnhare yasdınmış
Ya Kanber-i zülfikâr Haydar kerare yasdınmış

Nişanî Mustafa Çelebi

Semansa gelen kim safhay-ı rûhsara yasdınmış
İki hindevîye benzer kim yanup gülzâre yasdınmış

Nazımî

Ağarmış mûlerim kim ser be ser cây eylemiş başım
Sanursun berfdir kim külle-i kühsare yasdınmış

Nehri-i Kadîm

Benim gül yüzlü yârim zanu-i ağyâre yasdınmış
Sanursun bir gül pakizedir kim ki hâre yasdınmış

Hatfî

Gece yâri görüp bir baleş zêrtare yasdınmış
Didem mâhı görün kim kembet duvare yasdınmış

Yetim Ali Çelebi

Bu sinem zahmine gördüm dil avâre yasdınmış
Şu bir meczuba benzettim ki girmiş ğare yasdınmış

Yümni Muhammed Bey

Saçı kim cünbe-i hüsnüyle had yâre yasdınmış
San ol meczubdur miskin ki varmış ğare yasdınmış²²⁶

²²⁶ Emirî, age, v. 275.

Hisali Defterdar

Rakibi rû siyahı gördüm ol mehpâre yasdınmış
Gümüş abinedir sanki der ü divera yasdınmış

Neşati Mevlevî

Bir iki derdmend kedermeh u mihray-ı şeh devran
Dururlar âsitânında der u divare yasdınmış

Şeyhzade Osman Nuri Paşay-ı Âmidî

Eder terkib-i kehl-i dâdesinin ta'ından âşık
O mansur-ı muhabbededir ki çup dare yasdınmış

Emirî Câmi'ul-Hurûf

Biraderdir bütün evla-ı âdem ya niçun bilmem
Kimi balin-i nermine kimi divare yasdınmış

Ali Şîr Nevâî

Kılğalı azm-i sefer ol kim minka dilhahtır
Anevez halimden irmas min hûda agâhtır

Niyazi-i Kadîm

Ol melâhat mülkünün hani ki nasrullâhtır
Leşker-i 'ışk ile bu can kişverine şahtır

Femir-i Kadîm

Bir güzel sudem yine kim ismi nurullâhtır
Hüsn içinde yok naziri bir müslüm şahtır

Halife-i Âmidî

Rah-ı aşka bâs kadem hakka giden bu rahtır
Her ki gayrî raha bastıysa kadem-i kemrahtır

Kubûlî Kadîm

Nutk-u pâkın her nefsi makbûl tâb'-ı şahtır
Ruh bahş olsa n'ola enfas-ı rûhullâhtır

Sâdık-ı Kadîm

Hûbrular gerçi ilim nazdan agâhtır
Afdal-ı hûban-ı âlem şimdi fadlullâhtır

Hisalî Defterdar

Fakırdan etme şikâyet turalım kim şahtır
Her kişiye rızkını takdim eden Allâhtır²²⁷

²²⁷ Emirî, age, v. 274.

Lâ Edrî

Pâktır ‘ışkım hûda her halime agâhtır
Meyl-i nefsanî değıldir şahidim Allâhtır

Hâletî Hafîd-i Hazret-i Gülşenî

Kametın tûba yüzün cennetliktir selsebil
Arzın hûrşid-i nûranî cebinin mâhtır

Vâhid-i Mahtûmî

Hemdemim nale enisim genç ğumde ahtır
Der u mihnet muharremim, yârim gam cangâhtır

Azmi-i Âmidî

Siz aşkı anlamaz ilm-i ledunun cahili
Suretâ insana benzer bir har-ı kemrahtır

Emirî Câmî’ul-Hurûf

Rind meykeşler değıldir arifi dilger eden
Suret-i hakk gösteren bîĝâne kemrahtır

Ali Şîr Nevâî

Köngül kim valsını ister her taraf dağ sitemlerle
İrur Yusuf haridar-ı nice eski dermlerle

Figani-i Kadîm

Lebin şevkiyle kan yutmak bana yektir elemlele
Lebinsiz badenuş etmekten ise cam cemlele

Zati-i Kadîm

Musahip olma ey arif-i cihâñ bezminde kemlele
Harim cennete sahip ol otur muhteremlele

Halife-i Âmidî

Açup leb söylese ol gül çeminde gonca femlele
Acemi goncanın hasretten ağzı dolsa demlele

Havrî

Seni gözler du çeşm hunfeşanım nice demlele
Gel ey nur-i basr merdimlik et demlele kademlele

Hilâlî

Elemlele üstüme asker çekip geldükçe gamlarla
Mukabil olmaya ahım çıkar karşı ilimlele²²⁸

²²⁸ Emirî, age, v. 275.

Hayâlî Bey

Ayak basmış ki kanın düke evvel hûni sitemlerle
Yine bahtım bana yüz tuttu demlerle kademlerle

Rahmî Çelebi

Beni zülfünle kaddın öldürürse derd u gamlarla
Mezarım hep müzeyyen ola Abbasî ilimlerle

Ahdî

Hayâl nergizin bimârıdır dil hicir u gamlarla
Bulunmaz ey tabibim hiç deva emlerle semlerle

Âlî

Gönül mülküne geldikçe hayâlin şahî gamlarla
Ana karşı çıkar izzet eder ahım ilimlerle

Emînî

Şeha seyr u sefer ettik sefâ u zevk u demlerle
Kodun gittin bu ben mahzunı yüz bin derd u gamlarla

Asifî

Çekup ceş u hât u zülfün yine cevr u sitemlerle
Yürüdü kişver-i Rum üzre Abbasî ilimlerle

Şairî

Dehanunla gözin sihr edeli gönlüme gamlarla
Beni ki merdeki zinde eder iksirler ateşli semlerle

Deli Zeynî

Derun sine nakşoldu hayal-i İsa demlerle
Sanırsın deyr-âlidir nakşolmuş sanemlerle

Fûnûnî

Eğer ben hastayı koyup gidersen bu elemlele
Benim de binde bir derdim yazılmaya kalemlerle

Hîsalî Defderdar

Cefa tiri gelip geçdikçe cana zevk u demlerle
Şırar-ı nâr ahım karşı çıkar zêr ilimlerle

Lâ Edrî

Düşüldün aşkına yârin günüm geçti elemlele
Deriga can virem gibi ben ahir derd u gamlarla²²⁹

²²⁹ Emirî, age, v. 276.

Emirî Cami'ül-Hurûf

Reaya olsa ehli adle insaf eyleyüp münkat
Olur, kâbil yürütmek gerek hunhârî ganemlerle.²³⁰

6. ÂMİDÎ (H. 982/M. 1574)

XVI. asrın ünlü ilim adamlarından biridir. Halvetî şeyhlerinden olan Âmidî'nin asıl adı Şeyh Süleyman'dır.²³¹ Diyarbakır'da dünyaya gelip, tahsili ülûm ve fûnûn ettikten sonra tarikat-ı Halvetîye'ye süluk etmiştir. Arif ve âlim bir zât olan Âmidî, III. Sultan Selim döneminde yaşamıştır. Kendi memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gidip III. Sultan Selim'in şeyh ve mürşidi olmuştur. 982 /1574 yılında vefat etmiştir.²³²

Emirî, resmi tezkirelerin hiçbirinde ismi bulunmayan²³³ Âmidî'nin manzum bir *Lügat*'ının mevcut olduğundan bahsetmektedir ve ona göre; eğer *Lügatname*'si ile ispatı vücut etmeseydi dünyaya gelmemiş varsayılacaktı.²³⁴ Adı geçen eserin içeriği hakkında, hiçbir bilgi vermeyen Emirî; Tezkiresinde sadece, *Lügat*'ın farklı yerlerinden alınma bir kaç şiire yer vermiştir.

Zikrolunan kitabından bazı beyit ve mısralar şöyledir:

Matla'

Bismillahirrahmanirrahim Mebde-i envâr-ı kelâm-ı kâdim.

Mısralar

İster isen âhiret dünyayı sat
Söylemin oldu gümüş altın sükût

Yemezsen yir bulunur gözün aç
Bir lügât bilmen bütün dünya değer

Nân-ı hışka et kanaât sabır kıl her iş biter
Âlemin bu kadar vefâsı cümle Herc u mercedir.

Ömrün âhir oldu bilmezsin henüz
Bu meseldir ki yanar kuru yanınca nice yaş

²³⁰ Emirî, age , v. 277.

²³¹ Samî, age, s. 382.

²³² Haluk İpekten ve devamı, age, s.1 0.

²³³ Emirî, age, v. 37.

²³⁴ Emirî, age, v. 38.

Sefih ol kişidir ki ede malın isrâf
Dünyaya gönül bağlayan adam olur âhmak

Âlim odur ki ola onda âmel
Yemez akıl olan bu dünyada ğam

Bulmak istersen saâdet
Söyleme asla yalan²³⁵

7. AHMED PAŞA (H. 996/M. 1587)

İskender Paşa'nın en büyük oğludur.²³⁶ 933/1526 senesinde Diyarbakır'de dünyaya gelmiştir. Babasının dikkat ve ihtimâmı altında sağlam bir öğrenim görmüştür. Başta o dönemin Âmid Müftüsü ve tanınmış ilim adamlarından biri olan Şeyh Muslihiddin-i Lârî²³⁷ olmak üzere birçok ilim adamından eğitim almıştır.

İyi bir askeri eğitimden de geçen Ahmed Paşa, babasının emrinde birçok savaşa katılmıştır. Gerek babasının mahiyetinde, gerekse doğrudan doğruya katıldığı savaşlarda büyük yararlıklar ve yiğitlik göstermiştir. Diyarbakır (Âmid) vilayetine bağlı bazı sancak beyliklerinde de görev almıştır.²³⁸ Basra ve Necid kıtalarının fetih ve zabtında gösterdiği yiğitlik ve hizmetinden dolayı, Mirimirân (Beylerbeyi) rütbesine terfi etmiştir. 985/1577 senesinde İran'la yapılan bir muharebede çok cesur atılımlar yaptığı gibi Gürcistan ile yapılan savaşta da böyle cesur bir saldırı esnasında, hayatî bir tehlike atlatarak yaralanmak suretiyle kurtulabilmiştir.

Gösterdiği yararlılıklar sonucunda, İstanbul Hükümetince (Dersaadetçe) takdir edilerek Lahsa eyaleti valiliğine tayin edilmiştir. Ahmed paşa da bu savaşta gösterdiği olağanüstü yararlık ve kahramanlık karşılığı buraya vali olarak atanmıştır. Babası ile Mısır'a gitmiş ve bu yöreleri iyice tanıma olanağı bulmuştur.²³⁹ Daha sonra Rakka valiliği yapmıştır.²⁴⁰

²³⁵ Emirî, age, v. 38.

²³⁶ Mehmet Süreyya, **Sicilli Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, C. 1, s. 195.

²³⁷ **Muslihiddin Lârî**, XVI. yüzyılın tanınmış bilim adamlarındandır. İran'ın Lâr kentinde doğmuştur. Çağının büyük bilginlerinden olan Lârî, 1561'de Diyarbakır valiliğine atanan İskender Paşanın davetini kabul ederek Diyarbakır'a gelip yerleşmiş. Lârî'ye Hüsrev Paşa Medresesi müdürlüğü ve Diyarbakır müftülüğü görevleri verilmiştir. 1571 yılında vefat eden Muslihiddin Lârî'nin mezarı Sâfa Camii haznesindedir. Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır 'da Gömülü Meşhur Adamlar**, Neyir Matbaası, 1985, Ankara, s. 20.

²³⁸ Reşit İskenderoğlu, **Beylerbeyi Gazi İskenderpaşa**, Ankara, 1989, s. 72.

²³⁹ İskenderoğlu, age, s. 73.

²⁴⁰ Süreyya, age, s. 195.

Ahmed Paşa, babası ile birlikte Mısır'da bulunduğu sıralarda, Diyarbekir'in köklü ailelerinden Şeyh İbrahim-i Gülşenî'nin oğlu Emir Ahmet Hayâlî ve onun oğulları Şeyh Âli Safvetî ve Şeyh Hasan'ın sohbetlerine katılmıştır.²⁴¹

Ahmed Paşa'nın ölüm tarihi *Sicilli Osmani*'de 987/1579 senesi olarak gösterilmiştir.²⁴² Mezar taşında bir tarih kaydı olmayan Ahmed Paşa'nın ölüm tarihini Emirî, 996/1587 olarak kaydetmiştir.²⁴³ Nitekim, Ahmed Paşa'nın çağdaşlarından Selanikli Mustafa Efendi²⁴⁴ (ö. 1666), Ahmed Paşa'nın vefatından bir süre sonra yazdığı tarih kitabında, 996/ 1582 tarihini doğrular biçimde şöyle demektedir:

*“Bu esnada merhum Çerkez İskender Paşa Zâde mümtaz-ül-akran Rakka Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın, intikali arz olunmağın Rakka Beylerbeyi sabıka Özik Hanı Abdullah Han hazretlerine varup gelen Kürt Piyâle Paşa'ya ferman olundu. Fi evahir-i Rebiülevvel sene 996.”*²⁴⁵

Zamanının geçerli üç dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok iyi kullanmasını bilen Ahmed Paşa, bulunduğu yerlerdeki şairlerle sık sık toplantılar yapmış ve onları koruması altına almıştır. Bu konu ile ilgili olarak “Şairler Danışma Encümeni” kurmuş ve kendisi de bu encümenin iki şeref azasından biri olmuştur.²⁴⁶ Ahmed Paşa, yaşadığı dönemin dinî, edebî ve fennî bilgilerine vâkıf biri olmasına rağmen, kendi döneminde yazılan Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Riyazî'nin tezkirelerinde yer almamıştır.²⁴⁷

Ahdî, iyi bir tasavvuf eğitimi alan ve kendi döneminde öne çıkacak güzellikte şiirleri bulunan Ahmed Paşa'nın aşağıdaki gazeline, tezkiresinde yer vermiştir.

²⁴¹ Emirî, age, v. 8.

²⁴² Süreyya, age, s. 195.

²⁴³ Emirî, age, v. 9.

²⁴⁴ **Mustafa Efendi**, Selanik'te doğmuştur. Haremyn mukataacılığı ve Nişancı Mehmed Paşa'nın divitdarlığını yapmıştır. Mustafa Efendi'nin, 1563-1600 yılları arasındaki olayları bütün ayrıntıları ile anlatan *Tarih-i Selanikî* adlı bir eseri bulunmaktadır.

²⁴⁵ Selanikli Mustafa Efendi, **Tarih-i Selanikî**, (haz. Mustafa İşpirli), TTK Yay., 1996, C. 1, s. 35.

²⁴⁶ İskenderoğlu, age, s. 72.

²⁴⁷ Emirî, age, v. 9.

Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

Bana ‘ışkunda ziyân itme gibi sûd olmaz
Aşıkta ölmeden özgê dahi maksûd olmaz

Koma hat vech-i münîründe gider pâk eyle
Nûrdur padişehüm nurda çün dûd olmaz

Mâh-veş sinenî bûrc-ı bedene çekmeyenün
Kevkeb-i bahtı gülüp talî’i mes’ûd olmaz

İtmege bezmüni ‘işret gicesinde hoş-bu
Micmer-i tende yanan cân gibi bir ûd olmaz

Kûy-i Firdevsünî na için makam eylemeye
‘Akıbet nâmı anûn dünyede Mahmûd olmaz²⁴⁸

Ahmed Paşa, Bağdat’ta bulunduğu sıralarda Arap bilgin ve ozanları ile müşaârelerde bulunmuştur. Ahdî-i Bağdadî ile de Farsça bir münazarası bulunmaktadır. Bu münazaradan bazı beyitler şöyledir:

Ahmed Paşa

Dil’i giriftar kement zülf’ü ariber buy’u test
Ger dil mam küşad’i himmet eza ebru’i test

Çevirisi:

Gönül, senin anber kokan zülfüne esirdir.
Bizim gönlümüzü açabilmişsen bu, senin kaşının himmetinin neticesidir.

Ahdî-i Bağdadî

Dembedem dil garka ez hançer dilcu’i test
Ser zen şehid’i, aşk ez pehlevi test.

Çevirisi:

Her an gönül, senin çeken (okşayan) hançerinden
Ötürü gark olmuş durumdadır.
Aşk şehidinin yüzünün kırmızılığı sendendir

Ahdî-î Bağdadî

Cihan çu badiye men teşnei harab derd
Neşet eb bud serbeser sereb derd²⁴⁹

²⁴⁸ Ahdî, age, s. 167.

Çevirisi:

Dünya bir çöl gibi ve ben derd ile susuz kalmış, harab olmuşum.
Dert erbabı baştanbaşa bir su belirtisi idi.

Reşit İskenderoğlu, Ahmed Paşa'nın bu günkü dile yakın bir Türkçe'yle yazdığı şu beyitlerini nakletmektedir:

(Matla'ı Türkî)

Benim bir zülfü cim ebr'yu eğlencem olmuştur.
Acep dilbesteyim bend'i anın eğlencem olmuştur.

(Matla'ı Farisî)

Cihâñ çu badiye men teşne'i harb derd
Nişat eb bud serbeser serab derd²⁵⁰

Ahmed Paşa, 1582'de İstanbul'a giderek Şehzade Mehmet'in sünnet mearsimini (sûr-ı hitânını) şu dizeleriyle tebrik eylemiştir.

Şehzâde Sûltan Mehmet'in Sûr-i Hitamı Hakkında

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Âfitâb-ı din u devlet hazreti Sûltan Murad
Saye-i perverdigar ü maye-i emn u aman

Hûsrev-i encüm haşem şahenşeh-i giyvan gulam
Padişah-ı kâmbahş u kambin u kârman

Hazret-i şehzâdeyi kasd itti sünnet itmeğe
Eyledi bir sûr mislin görmemiş çeşm-i cihan

Hazret-i Sultan Muhammed ol nihâl-ı bağ-ı dil
Dürr-i yektâ-yi hilafet gonçe-i gülzârı can

Dest-i haric irmesün tâ dâmen-i şehzâdeye
Sünnete ta'yin olundi hazretî âsaf mekân

Ol Muhammed nâm pâşâ vü vezîr-i çârümin
Bende-i hâs-ı harîm hazret-i şâh-ı cihân²⁵¹

²⁴⁹ Ahdî, age, s. 168.

²⁵⁰ İskenderoğlu, age, s. 75.

²⁵¹ Emirî, age, v. 10.

Gazelinden

Benim bir zülfî cîm ebrusu nûn eğlencem olmuştur
Aceb hayretteyim bend-i cünûn eğlencem olmuştur²⁵²

8. DERVİŞ PAŞA (H. 998/M. 1589)

İskender Paşa'nın üç oğlundan ikincisi olan Derviş Paşa 936/1529 yılında Diyarbakır'de doğmuştur. Başta Muslihiddin Lârî olmak üzere memleketinin bazı âlimlerinden eğitim almıştır.²⁵³

Kendisinden bahseden tezkireciler tarafından oldukça beğenilen Derviş Paşa hakkında Ahdî: *“İskender Paşa'nın gözünün nuru, sinesinin neşesi ve şerefli oğlu sevimli halifesidir. O, asıl soylu Padişah Sultan Süleyman hazretlerinin devreden lütufkâr teveccüh ve nazarları ile nice nice vilayetlerde adalet ve icraatı ile iyi ve güzel huylu bir kimse olduğunu göstermiştir. Mübarek bir ahlak sahibi olup, çalışmalarında yasaları kendine yol gösterici kılmak ve uygulamak sureti ile halkının gönlünü hoşnut etmiş ve refahını sağlamıştır.”*²⁵⁴ diye belirtir.

Ali Emirî ise Derviş Paşa'yı şu şekilde övmektedir:

*“Diyarbakır'ın suyundan ve havasından beslenen Derviş Paşa, gençliğinin en güzel dönemlerini kendini yetiştirmeye ayırmıştır. Cesur olduğu kadar cömertti. Cömertliği kadar fazilet sahibi, fazilet sahibi olduğu kadar herkesin hatırını bilirdi. Zamanının çoğunu müzikle uğraşarak, devrin ileri gelen ülema ve şûarasıyla sohbet ederek geçirirdi.”*²⁵⁵

Babası İskender Paşa, Şeyh Muslihiddin'i Lârî'yi, Âmid müftüsü tayin ettiği gibi eski Diyarbakır valilerinden ve akrabası Sokullu Zâde Hüsrev Paşa'nın burada tesis ettirdiği medreseye de müderris olarak atamıştır. Kendisi ile sık sık dinî ve edebî konularda sohbet ve tartışmalarda bulunduğu gibi üç oğlunun da tahsil ve yetiştirme işini, çağının bu büyük bilginine tevdi etmiştir. Derviş Bey de kişiliğinde doğuştan mevcut yetenekleri ile bu bilginden bilim, fen ve edebiyat dersleri alarak kendini yetiştirmiştir. Bu arada o zamanın gerekli kıldığı silahların,

²⁵² Emirî, age, v. 10.

²⁵³ Emirî, age, v. 324.

²⁵⁴ Ahdî, age, s. 171.

²⁵⁵ Emirî, age, v. 324.

cenk araç ve gereçlerinin kullanılmasını da öğrenmekten geri kalmamıştır. Zekâ ve yeteneğinin gelişmesi, bazı olaylarda beliren cesaretli davranışları da dikkate alınarak, civardaki Sancak Beyliklerinde görev almaya başlamıştır.²⁵⁶

Babasının Ülyanoğlu ayaklanmasını bastırmak göreviyle Bağdat Valiliğine atanması üzerine Derviş Bey de onunla beraber bu yolculuğa katılmış ve savaşta yer almıştır. Basra, Necid ve Mentif'in zabt edilmesinde yararlılıkları ve başarılı hizmetleri görüldüğünden takdiren bu bölgedeki bazı Sancak beyliklerine getirilmiştir. Bundan sonra da paşalık mertebesine terfi ettirilmiştir.²⁵⁷

Derviş Bey, İskender Paşa'nın Mısır valiliğine tayini üzerine refakatte oraya gitmek suretiyle de bilgi ve tecrübelerini, savaş hüner ve becerilerini artırmak fırsatını elde etmiştir.²⁵⁸ Derviş Paşa, Babasının Mısır Valiliğinden ayrılarak İstanbul'a dönmesinden sonra, yeteneği bilgisi ve savaş usûllerindeki kabiliyeti sebebiyle Kudüs eş-Şerif mirlivalığına terfiyen tayin edildi. Gerek Kudüs eş-Şerif gerek de ondan sonra istihdam olunduğu önemli memuriyetlerde güzel hizmeti ifâ etmekle muvaffak olmuştur.²⁵⁹ Derviş Bey 998 /1589 senesinde vefat etmiştir.²⁶⁰

Zamanın tanınmış şairlerinden ve musikişinaslarından İstanbullu Ahmed ile Zihnî Bağdadî'yi yanından ayırmayan Derviş Paşa, İstanbullu Ahmed, Kudüs Beyliğinde bulunduğu esnada 982/1574 senesinde vefat etmiş. Zihnî Bağdadî ise kendisinden bir hayli süre sonra da hayatta kalmıştır.²⁶¹

İskender Paşa'nın bilim adamlarına ilgi ve itibar göstermesi memleket çapında duyulmuş ve bilinmiş olduğundan kendisi İstanbullu olmasına rağmen, döneminin büyük bilim adamlarından olan Ahmed Çelebi, kendi memleketini terk ederek, Mısır'a oradan da babasına imtisal eden oğlu Derviş Paşa ile Kudüs'e gitmiştir. Bu olay her devirde bilim adamlarının özlediği ve beklediği takdir ve kadir severliğinin bir tezahürü ve örneği olarak ilginçtir.²⁶² Şair ve musikişinas olması nedeniyle, sık sık bilginler, ozanlar ve musikî üstatları ile toplantılar

²⁵⁶ İskenderoğlu, age, s. 82.

²⁵⁷ İskenderoğlu, age, s. 82.

²⁵⁸ İskenderoğlu, age, s. 83.

²⁵⁹ Emirî, age, v. 325.

²⁶⁰ Emirî, age, v. 325; İskenderoğlu, age, s. 83.

²⁶¹ Emirî, age, v. 326.

yapmıştır. Ayrıca, Derviş Paşa bu kadar yüksek vasıflara sahip ve üç dilde yazılmış şiirleri olduğu halde şairlerin tezkirelerinde yer almamıştır.

Kaynaklarda Derviş Paşa'nın dîvânı veya herhangi bir eserinin olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Derviş Paşa, İmam Hüseyin Mücteba Hazretleri hakkında Muhteşem Kâşani'nin meşhur mersiyelerini, okuduğuna dair manzumeler yazmıştır.²⁶³ Muhteşem Kâşani ile Derviş Paşa'nın Hz. Hüseyin için yazdıkları Farsça mersiyelerinden bazı örnekleri Türkçe çevirileriyle birlikte veriyoruz:

Muhterem Kâşani

Keşti şikest hurde'i Tufan Kerbela
Derhâk-ü-hun fütade bi'meydan Kerbela.

Çeviri:

Kerbela Tufanında kırılmış gemi
Kerbela meydanında kanlı topraklar içinde yatmakta.

Derviş Bey

Lâle girift damen-i meydan-ı Kerbela
Ahir nehft hun-ı şehidan-ı Kerbela.

Çeviri:

Kerbela meydanıym etekleri lale ile doldu
Sonunda yine Kerbela şehidlerinin kanı dinmedi.

Matla'-i Farsî

Mand vak-t sefer ez kûy-i tu can u dil-i men.
Dil ü can mand revan şod ten-i bi- hâsıl-ı men.

Çeviri:

Sefer vakti benim, gönlüm ve camın senin mahallenden geri kaldı
Gönül ve can kaldı, verimsiz vücudum gitti.

Diğer

Kerdem izhâr be- yâran gam-ı bimari-i dil
Nist yâri ki koned rahm ü dehed yâri-i dil.

Çeviri:

Arkadaşlara gönlümün hastalığının üşüntüsünü belirttim
Gönlüme bir kere yardımcı olabilecek bir arkadaş yok.

²⁶² İskenderoğlu, age, s. 84.

²⁶³ Emirî, age, v. 326.

Matla'-i Türkî

Gördü ru'i şûle ta bek şebde şem'i encümen
Subha delc döktü ırk'ı reşkinden ey nazik beden.

Matla'-i Türkî

Mir-i meclis olalı hüsn ile ol gonce- dehen
Tâc'ı zerrin ile nergis oldu şem'i encümen.

Matla'-i Türkî

Şâh-ı tûba kâmet dil-dare benzer benzemez
Cilveden tavus-ı hoş reftare benzer benzemez.

Matla'-i Türkî

Serir'i saltanat ğavğa-yı'âm âlâmına değmez
Neşât-ı devlet-i dünyâ hilâl encamına değmez²⁶⁴

9. MEHMET PAŞA (H. 1000/M. 1591)

İskender Paşanın üçüncü oğludur. Diyarbekir'de doğmuştur. Başta Muslihüddin Lârî olmak üzere dönemin tanınmış birçok ilim adamından ders almıştır. Babasının görevi dolayısıyla bir süre Bağdat'ta kalmıştır.²⁶⁵ İskender Paşa'nın vefatından sonra Mehmet Paşa, mirliya rütbesiyle çeşitli memuriyetlerde istihdam olunmuştur.²⁶⁶ 1000/1591 senesinde de vefat etmiştir.²⁶⁷

Mehmet Paşa da babası gibi ilim ve sanat adamlarını himaye etmiştir. Şair ve âlim bir zat olan Mehmet Paşa'nın kaynaklarda herhangi bir eseri bulunduğu dair bilgi mevcut değildir. Ancak Farsça ve Türkçe bazı manzumeleri bulunmaktadır. Aşağıdaki dizeler ona aittir:

Kıta:

Aşka taklidin mücerred bir güzâf-ü lâfdur
Kesb-i a'mâl itmedün her dem işün isrâfdur
Yüklenüp gezdürdüğün herbiri Kûh-i Kaaf'dur
Ey gönül insâfdur insâfdur insâfdur.²⁶⁸

²⁶⁴ Emirî, age, v. 327.

²⁶⁵ Emirî, Esamî, s. 46.

²⁶⁶ Selanikli Mustafa Efendi, age, s. 56; İskenderoğlu, age, s. 84.

²⁶⁷ Emirî, age, s. 46; İskenderoğlu, age, s. 85.

²⁶⁸ Emirî, age, s. 47.

10. HUMÂRÎ (H. 1000/M. 1591)

Diyarbakır'ın önde gelen şairlerinden biri olan Humârî, 930/1523 senesinde Diyarbakır'da doğmuştur.²⁶⁹ 1000/1591 senesinde aynı şehirde vefat etmiştir.²⁷⁰ Diyarbakır'ın önemli âlim ve şairlerinden çeşitli ilimleri tahsil eden Humârî, özellikle Diyarbakırlı Halife'den ilim tahsil görerek şiir ve edebiyatta asrının en meşhur şairleri arasında yer almıştır.²⁷¹ Gençlik çağlarından itibaren edebiyata büyük bir ilgi duyan Humârî, zamanın çoğunu şairlerle geçirmiştir. Şiirin ve güzel sözlü şairlerin aşığı olup kendini onların hizmetine sunmuştur.²⁷²

960/1552 senesinde başta Bağdat olmak üzere birçok yeri gezen Humârî Bağdat'ta Fuzûlî ile arkadaşlık etmiştir. Bağdat'ta epeyce zaman kaldıktan sonra nüktedan Fuzûlî'nin vefatından etkilenmiş ise de o sürede Bağdatlı Rûhî imdadına yetişmiştir.²⁷³

Ali Emirî, Humârî'yi şöyle tanıtmıştır: *“O, üstün meziyetli bir şair olup, aşk cevherinin her halini birçok örnekle dile getirmiştir. Kendi emsallerinden daha fazla bir vicdani zenginliğe sahip olmalıdır ki kâinatı bir aşk evi olarak görsün. Bütün insanları âşıklar cemaati ile kıyas etsin. Onun nazarında bülbül âşık, pervane âşık, bütün kâinat zerrelere âşıktı. Hakiki aşkın denizinin benzersiz incilerine ulaşmak için bu zat, mecaz köprüsünü kullanırdı. Aşkla bu kadar uğraşıyor olmasının sebebi ona sorulsa açıklayamazdı. Şair, güzelleri şiir veznine benzetirdi. Nasıl ki bazı güzellerin boyu uzun bazılarının normal, bazılarının kısa ise şiirin de öyledir. Onun da uzun bahri ve çeşitli bahirleri vardır.”*²⁷⁴

Özetle; Humârî, aşk meşrebiyle açık bir belâya ve belâlı bir sefaya uğramıştır. Her bilinen gazeli âşıkların arzularıdır. Bu yolla yazmış olduğu gazelleri sayesinde herkesin beğenisini kazanmıştır.”²⁷⁵

Aynı şekilde Ahdî de, Humârî'den övgü ile bahsetmektedir: *“Onun insanı sarhoş eden beyitleri vardır ki; baygın olan gözlerin tasvirinin tarihidir. Beyitlerini iki dilli kalemle nakşedip güzel bir*

²⁶⁹ Emirî, Tezkire, v. 292.

²⁷⁰ Emirî, age, v. 292.

²⁷¹ Ahdî, age, s. 52.

²⁷² Ahdî, age, s. 52.

²⁷³ Emirî, age, v. 293.

²⁷⁴ Emirî, age, v. 293.

²⁷⁵ Emirî, age, v. 293; Ahdî, age, s. 52.

şekilde aktarmıştır. Bu iki dilli tasvir ondan yadigârdır. Çoğu zaman cihanın güzellerini nergiz misali rüyaya dalmış gibi tasvir edip insanı mest ederdi. Kimi zaman da dostlarının içini açan latifelerde bulunurdu. Nazmın çeşitli üslûplarını kullanmada da sihirbaz gibi bir şairdir.”²⁷⁶

Kaynaklarda herhangi bir eseri olduğuna dair bilgiye rastlanmamıştır. Ancak değişik eserlerde ona ait manzumelere yer verilmiştir.

Gazellerinden örnekler:

Şevk verdi bu gece meclisi canâna gazel
Tagn ederse yeridir şem-i şebistâne gazel

Dem be dem ey yüzi gül, gülşen-i mehdinde senin
N’ola tavus gibi başlasa ceylana gazel

Nam ile tutsa seraser n’ola dünyayı gam
Geçti o renk sırr-i nazme emirâne gazel²⁷⁷

Bağdatlı Rûhî ile müşaarelerde bulunmuşlardır. Humârî’nin dikkatini ilk olarak çeken Rûhî’nin şu beyitleridir:

Biraz enguri meyin aşıkıyız
Girmez ele sakıya hu çekelim.

Bağdatlı Rûhî’nin bu beytine Humârî de şöyle karşılık vermiştir:

Rûh-i sim tenği aşıkıyız girmez ele
Sakıya hu çekelim şayet ayağıyla gele.

Rûhî, Humârî’nin bu beyitler karşısında şaşırılmış ve beğenisini gizleyememiştir. Onun nasıl bir kudrete sahip bir üstat olduğunu, bilge bakışlarından tespit ettikten sonra arkadaş olmuşlar ve meclislerde buluşmuşlardır.²⁷⁸

Bir çeşit sihirle yaratılmış güzellikte tazmin ettiği şiirleri bulunan Humârî’nin Bağdatlı Rûhî ile tatlı bir sohbet havası içinde, birbirlerine nazire yaptıkları şiirlerinden bazıları şunlardır:

Humârî

Sırr-i zülfündedir sırr-i beyân-ı leyletür esrâdır.
Leb-i lâlindedir keşf-i rumuz-i mucizi İsâ.

Rûhî

Gözümde akmada seylabi fikr-i lâlinle
Başımda yanmada şevk-i rûhunla ateş-i sevda

²⁷⁶ Ahdî, age, s. 53.

²⁷⁷ Emirî, age, v. 294.

²⁷⁸ Emirî, age, v. 295.

Humârî

Bulmadı boy-i vefadan bir eser zülfünde
Nice yıldır ki bu sevdada yeler bâd-ı saba

Rûhî

Gözetir yollarını her gece çeşm-i bina
Eşigin, hâkım umarım kim getüre bâd-ı saba

Humârî

Meğer firdevs goyende o bâla kametin görmüş
Ki râf etmez kıyamet kopsa şerminden başın tûba

Rûhî

Ser goyende ger ölsem diyeler hur ile gilman
Bu cennetlik imiş bi-şêk makamı cennetî mevâ

Humârî

Şol kadar methi cemalin eyledüm gülşende kim
Bülbül-i şah-ı üzre aldı bu hayretle hâb

Rûhî

Seng-i şebnem dikti goya bülbülün başına kim
Subh-i dem şah-ı gül üzre gözlerinden uçtu hâb

Humârî

Zannetme tutmuş elde o gül rûh mil sifit
Şah-ı letâfet üzere açıldı gül-i sifit

Rûhî

Bizim çimende sağır sinin gül sifit
Şebnem o sağır içre keşide mil sifit

Humârî

Dudi ah-u aşkın hûninin gül u sümbül yeter
Kılmazem zülf-ü ruhundan ayru ey gül geşt bağ

Rûhî

Arzu-i gülşen goyen gönülünden gitmeye
Günde bin kez eylesem hicrinde ey gül-i geşt bağ

Humârî

Sineye bir kez gelir mi ah-ı gamze okları
Ey keman ebru budur şeb ta seher dilden geçen²⁷⁹

²⁷⁹ Emirî, age, v. 295.

Rûhî

Hüsn ile Yusuf nazir u hûlk ile oldu Hasen
Dilribâler içre olmaz böyle nazik bir beden

Humârî

Nergis-i mestin görüp hacletten eğdi başını
Sanma eyler sebzeyle her lâhza ahu serferu

Rûhî

Hatt-ı sebzenden ey gül ruh numune olmazsa
Eylemezdi sebzeyle neyhuze ah u serferu

Humârî

Akşamlar oldu gördü o mahpeykeri
Çok mu tokuz tolansa bu ahım felekleri

Rûhî

Kadd-i bela riyadinin ağla son u beri
Zülf-ü cefa hadikasisın sümbül-i teri²⁸⁰

Bağdatlı Rûhî dışında Irak'ta Fuzûlî ile de karşılıklı şiirler yazmışlardır. Her iki üstâdın güzel şiirlerinden bazıları şunlardır:

Fuzûlî

Açıldı goncenin tomarı malum oldı madmunu
Budur ki fevd kılmaz mevsim-i gül cam-ı gülguni

Humârî

Humrî'nin gamı lâlı lebinle aşkı gülguni
Yeridir lalezâra kâhi helmûni

Fuzûlî

Cigerim odımı bahar iken öyle zâhir etti
Gördüğüm yere geçe ab-ı çeşm ter şerare feşanımı

Humârî

Değil encüm ey meh-i bîvefâ gece halime felek ağladı
Şeb-i ğamda ah edecek görüp ulvî şerâr u feşanımı²⁸¹

²⁸⁰ Emirî, age, v. 295.

²⁸¹ Emirî, age, v. 296.

11. ÜLFETÎ (H. 1000/M. 1591)

Diyarbakır'ın yetiştirmiş olduğu önemli şairlerden biri de Ülfetî'dir. Doğum tarihi kesin bilinmemekle beraber takriben 930/1523 seneleri dolayında doğmuştur.²⁸²

Kendi devrinde yaşamış olan ilim adamlarından tahsil gören Ülfetî, kendi yaşıtlarına oranla daha hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Rum'da Bakî, Irak'ta Ruhi gibi önemli şairlerin şöhret bulduğu bir devirde Ülfetî de Diyarbekîr ve çevresinde ün kazanmıştır.²⁸³

Faziletli ve olgun biri olmasının yanı sıra bu özelliklerine bir de bilgi nuru ilave eden Ülfetî, Arap şairlerinin birçok şiirini, Acem edebiyatının birçok eserini vicdan hazinesinde toplamıştır.²⁸⁴

Ali Emirî, Ülfetî'nin yazdığı şiirlerle kendi devrinde dikkatleri üzerine çekmesine rağmen, isminin tezkirelerde yer almamasını yadırgamıştır. Bunun yanısıra birçok şiirinin ortadan kaybolduğunu, isminin şiirlerinde yer almadığından bu şiirlerin Ülfetî'ye ait olduğunun bilinmesinin bir sır perdesi olarak kaldığını ifade etmiştir.²⁸⁵ Yaptığımız araştırmalar, Emirî'nin ifade ettiklerini doğrular niteliktedir. Tezkirelerin hiçbirinde ismi bulunmamaktadır.

Sadece Bağdatlı Ahdî'nin Tezkiresinde, kendisinden kısmen bahsedilmiştir. Ahdî, Tezkiresinde, Ülfetî'yi şu şekilde tanıtmıştır: “*Dostlarına bağlı, sevgi pazarında aşkla pişirilmiş, insani yönü çok gelişmiş, mert ve yürekten yanan sesle söz söyleyip meclisini aydınlatan, sessiz bir âşık, güzel ve yüksek bir sesle sazın da sihirli bir biçimde ses vermesi gayretiyle meşhur*”dur. Irak ve Rum hicazkârları tarafından, güzel sözleriyle dostların kalbine şifâ veren fesih şiirleri çok makbul olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu bilgileri, Bağdat Beylerbeyi olan Ferhat Paşa'nın oğlu Muhammed Paşa'nın kethüdası Behrem Kethüda ile aralarındaki muhabbetten dolayı, ondan alındığını belirtir.²⁸⁶

²⁸² Ahdî, age, s. 207; Emirî, age, v. 33.

²⁸³ Emirî, age, v. 33.

²⁸⁴ Emirî, age, v. 34.

²⁸⁵ Emirî, age, v. 35.

²⁸⁶ Ahdî, age, s. 208.

Ülfetî'nin hayatı hakkında en geniş bilgiyi Ali Emirî vermektedir. Emirî, Ülfetî'nin sesi güzel olması sebebiyle müzikle ilgilendiğini, müzik konusunda donanımlı olduğunu ifade eder.²⁸⁷

İnsanları yakından gözlemleyen Ülfetî, bu özelliği sayesinde, çok iyi eserler meydana getirmiştir. Rüyasına bir güzel girdiği vakit, yeni bir dünya keşfetmiş gibi mutlu olurmuş. Güzel çehreli insanların tebessümleri, onun şiirlerinin ana kaynağını oluşturup ona şevk vermiştir. Özetle; Hakiki aşkı ve değişmeceli olan sevgiyi birbiriyle su ve ateşi karıştırır gibi karıştırmıştı. Onu her kıtası yakut gibi halk arasında değer kazanmıştır.²⁸⁸ Dîvânı bulunmayan Ülfetî, şiirlerinde kendi adını mahlas olarak kullanmıştır.

Ülfetî, özellikle Şâh Mahmut ünvanlı kahve satan bir zata, bir fincan hakkında söylediği güzel bir matla' ile şöhret kazanmıştır. Bu matla' başta ahenk olmak üzere çeşitli yönleriyle devrin şairleri tarafından beğenilmiştir. Bu matla'ya nazireler yazılmıştır. Bunlara birkaç örnek;

Ülfetî-î Âmidî

Melâhat afitâbıdır gören der Şâh Mahmutu,
Elinde mahbeder olmuş o fincan-ı zerendûdi.

İstanbulu Mustafa Çelebi

Letafet Gülşeninde sır edenler şah Mahmut'u
Zereşan-ı karanfil sandı fincan-ı zerendûdi.

Tokatlı Ahmet Çelebi

Kul oldu cümle âlem öyle sevdi Şah Mahmut'u
Süleyman mührüdür destinde fincan-ı zerendûdi.

Bursalı Furûğî

Harimi ayşu işrette görenler Şah Mahmut'u
Elinde camı zerinde sandı fincan-ı zerendûdi.

İstanbulu Furûğî

Melâhat Gülşeninde seyredenler Şah Mahmut'u
Elinde nergize benzetti fincan-ı zerendûdi.

İstanbulu Raiyî (Terzi Zâde)

Ruhn zerd eylesun öpsem diyenler Şah Muhmut'u
Bu mağnayı acep hâl etti fincan-ı zerendûdi.

²⁸⁷ Emirî, age, v. 35.

²⁸⁸ Emirî, age, v. 35.

Ulvî Çelebi

Gören pek haz eder vechinde Şah Mahmut'u
İyas has olur noş etse fincan-ı zerendûdi.

Nahifî-i Kadi

Rah-ı miratına baksın görenler Şah Mahmut'u
İskenderdir elinde cam fincanı zerendudi

Lâ edrî

Duhanı kahve zannetme görünce Şah Mahmut'u,
Çıkar Eflâk'a dudi ah fincanı zerendudi.²⁸⁹

Kanûnî Sultan Süleyman'ın yarım asır kadar devam eden saltanatı süresinde -ki bu süre Osmanlıda edebiyatın en gelişmiş ve bereketli dönemiydi-. İstanbul'da söylenen bir beyit çok geçmeden Bağdat ve Tebriz'e ulaşmıştır. Aynı şekilde Bağdat'ta söylenen bir beyit de İstanbul'a oradan Edirne'ye kadar yayılmakta idi. O dönemdeki şairler de birbirlerine nazireler yazmaktaydılar. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yaşayan Şeyhülislam İbn-i Kemal Ülfetî'ye nazireler yazanlardandır.

Şimdi bu tarz şiirlerden bazı örnekler vermek istiyoruz:

İbn-i Kemal

Kal'a-i burc bedendir görünen baş değil.
Nakş-ı tarihidir onun kararan kaş değil.

Bağdatlı Fazlî

Kal'a-i kâf beladır görünen baş değil
Pür simurg cefadır kararan kaş değil

Hudâî Zâim İstanbulî

Guh enduve beladır bana bu baş değil
Tişelerdir her yegaden kaş değil

Ülfetî

Bu tılsım bedeninin kubbesidir baş değil
İki şimşiridir anun görünen kaş değil

Bursalı Âşık Çelebi

Guh enduve û anadır görünen baş değil
İbr-i baran beladır kararan kaş değil

²⁸⁹ Emirî, age, v. 37.

Edirneli Emirî Çelebi

Hedef tir-i beladır görünen baş değil
Bir iki ok yılanıdır kararan kaş değil.

Nev'î Efendi Muallim Şehzâdegân

Gam yükünü boynuma vurdum görünen baş değil.
Başta kara yazıdır kararan kaş değil.²⁹⁰

Kalkandelenli

Görünen guh-ı beladır gözlüm baş değil.
Rah-ı iklim ademdir kararan kaş değil.

Edirneli Sâî Nakkaş

Top-ı meydan beladır görünen baş değil,
Darb-ı çukan kazadır kararan kaş değil

Ruf-i Çelebi Çorlulu

Kubbe-i cami gamdır görünen baş değil.
Taklardır onun altında duran kaş değil.

Mani-i İstanbuli Kadızade

Eşkimek oldu hûbbabı görünen baş değil.
Geşti-i muc bedendir kararan kaş değil.

Tui'ül-Acem

Guh alam u anadır görünen baş değil
Ser noş etmedir efendi kararan kaş değil²⁹¹

12. SAFVETÎ-İ GÜLŞENÎ (H. 1005/M. 1596)

Asıl adı Ali olup, İbrahim-i Gülşenî'nin torunu ve Ahmet Hayâlî'nin oğludur.²⁹² Hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olan Safvetî-î Gülşenî'nin annesi Mısır Sultanı Tomanbay'ın eşidir.²⁹³ Dedesi İbrahim-i Gülşenî, oğlu Muhammed Halil, kardeşi Seyyid Hasan, babası Emir Ahmed Hayâlî'dir. Halazâdesi Şeyhnameci Fethullah Arif Efendi'dir. Ailesinden birçok kişinin eserleri bulunmaktadır.²⁹⁴ Babasının ölümü üzerine 977/1569 yılında şeyh olan²⁹⁵ Safvetî-î Gülşenî

²⁹⁰ Emirî, age, v. 36.

²⁹¹ Emirî, age, v. 37.

²⁹² Süreyya, age, C. 3, s. 1454; Ataî, age, s. 465.

²⁹³ Ataî, age, s. 465.

²⁹⁴ Emirî, Esamî, v. 26.

²⁹⁵ Süreyya, age, C. 3, s. 1454.

1005/1596 tarihinde vefat etmiştir.²⁹⁶Başta tefsîr olmak üzere çeşitli ilimlerde yetişip yükselmiş olan Safvetî, tasavvufta babasından feyz alıp kemâle ermiştir.²⁹⁷ Kaynaklarda herhangi bir eseri olduğuna dair bilgiye rastlayamadığımız Safvetî, şiirinde de Safvetî adını mahlas olarak kullanmıştır.

Aşağıdaki mısralar Safvetî'ye aittir:

Kadem rencîde kıldın ey şeh-i mümtâz hoş geldün
Bu hâk-i nâtüvânı eyledün i'zaz hoş geldün

Hemân hecrün gamiydi SAFVETÎ'nün yâr-i gam-hârı
Keremler eyledün ey düber-i mümtaz hoş geldün.²⁹⁸

13. ŞÖHRETÎ (H. 1014/M. 1605)

Diyarbakirli olan Şöhretî'nin asıl adı Haydar'dır. Doğum tarihi hakkında bilgi, kendisinden bahseden kaynaklarda mevcut değildir. Diyarbakir'de tahsilini tamamlamıştır. Çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunmuştur. En son Şam'da Tımar Defterdarı iken 1014/1605 tarihinde vefat etmiştir.²⁹⁹

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda dîvânı olduğu konusunda bilgi yoktur. Şiirlerinde, Şöhretî mahlasını kullanmıştır. Hiciv yönü güçlü olan bir şair olarak bilinmekteydi.³⁰⁰

Kaynaklarda Şöhretî'ye ait şu beyte yer verilmiştir.

Meğer gördü meleklerden birin canane resminde
Ki yazdı katib-i kudret bizi dîvâne resminde.³⁰¹

²⁹⁶ Emirî, age, v. 27.

²⁹⁷ Ataî, age, s. 465.

²⁹⁸ Emirî, age, v. 30.

²⁹⁹ Emirî, age, v. 30.

14. TUFEYLÎ (H. 1020/M. 1611)

Molla Ali olarak tanınan Tufeylî, Diyarbekir’de doğmuştur. Erbab-ı sanayi ve tüccar iken bu işlerden vazgeçip, 1000/1591 senesinde Bağdat Beylerbeyi Hüsrev Paşa ile Bağdat’a gidip Iraklı ünlü şair ve ediplerle söyleşilerde bulunmuştur.³⁰² Vefatı 1020/1611 senesidir.³⁰³

Güzel bir ahlâka sahip olan Tufeylî, tezkire yazarlarla sevgi, hoşgörü ve dürüstlük gibi konularda sohbet etmiştir. Tufeylî’nin şiirleri ve kişiliği tezkireciler tarafından beğenilmiştir. Ahdî onun hakkında, “*Tarz-ı vasallükte eşsiz ve hoş hat kıtalara rengârenk haşiyeler yapan büyük bir üstat, kendi eserlerini yaratmada zamanının en iyisi ve ince bir nakkaş edasıyla cihanda benzersizdir.*”³⁰⁴ demiştir.

Sanat alanında mahir olan Acem ve Rum üslubunda üstün ciltte eserler meydana getirdiğini belirten Ahdî, eserlerin içeriği hakkında bilgi vermemiştir.³⁰⁵

Ali Emirî ise, “*Tufeylî gibi hünerli bir zatın kendi devrinde nadir olduğunu, hem mücellit hem müzhip, hem hattat hem nakkaş, hem şair hem de mir-î kalemdir. Öyle gül, öyle menekşe, fer fer isimleri makras ile kat ederdi ki gerçek olanları ile yan yana konulsa birbirinden ayırt edilemezdi.*”³⁰⁶ diye belirtir. Ayas Paşazade Yümnî mahlaslı Muhammed Bey ilkbaharda sancağına giderken Erzurum’da onunla mülakat etmiş ve ona şu şiiri yazıp sunmuştur.

Bahsi geçen Bahariye gazelinden:

Mef’ûlü fâ’ilâtü mef’âilü fâ’ilün

Geldün kadem getürdün eya mîr-i kâm-ran
Derd ehli buldı Yümnı kudümünle tâze cân

Hayl-i şükûfe diküp olmuş idi nâzar
Ta bâd-ı hoş nesimün açâ gözlerin revân³⁰⁷

³⁰⁰ Süreyya, age, C. 3, s. 1600.

³⁰¹ Süreyya, age, C. 3, s. 1600; Emirî, age, v. 30.

³⁰² Emirî, age, v. 32.

³⁰³ Emirî, age, v. 32.

³⁰⁴ Ahdî, age, s. 402.

³⁰⁵ Ahdî, age, s. 403.

³⁰⁶ Emirî, age, v. 32.

³⁰⁷ Ahdî, age, s. 403; Emirî, age, v. 32.

Gündüz yolunda bedrekan olmuşdı afitâb
Şeb ta seher mêh idi tapun üzre pasbân

Ta'lik için cenabuna bu çarh-ı laciverd
Bir kıt'a oldı haşiye encümenle zer-feşân

Gel kıt'a kıt'a eyle yolunda vücudunu
Şayet Tufeylî seyr idesin Tuhfe rayegân.

Bu matla da onlardandır:

Ahum irişdi maha vü gözyaşına mahına
Bu turfe haletüm gelür ol mahe mâhına.³⁰⁸

15. HASAN-I GÜLŞENÎ (H. 1024/M. 1615)

İbrahim-i Gülşenî'nin torunu ve Ahmet Hayâlî'nin oğlu, Ali Safvetî'nin yeğeni ve Hâletî'nin tek amcasıdır.³⁰⁹ 960/1552 civarında dünyaya gelmiştir. Babasının feyizlerinden ve maneviyatından nasibini almıştır.³¹⁰

Ataî, onun güzel ahlâklı şeceresinin güzel damarlardan biri olduğunu, bilgili ve etrafına güneş misali ışık veren bir zat olduğunu belirtir.³¹¹ Hasan-ı Gülşenî, devrin ileri gelen âlimlerinden ve eniştesi Muhyî'den ders almıştır.³¹²

Ali Emirî, onun Anadolu'da yazılmış olan tezkirelerde adının yer olmadığını kaydeder ve onun Arapça, Farsça ve Türkçe tasavvuf şiirler yazan iyi bir şair olduğunu ve üç dilde yazdığı şiirlerin her birinin bir inci ayarında olduğunu kaydeder³¹³ ve yine onun Eniştesi Muhyî Gülşenî, yazdığı *Menâkibnâme*'de Hasan-ı Gülşenî'nin keramet sahibi olduğunu ve tarikatın içinde mümtaz bir yer işgal ettiğini kaydeder.³¹⁴

³⁰⁸ Ahdî, age, s. 403.

³⁰⁹ Emirî, Tezkire, v. 216.

³¹⁰ Emirî, age, v. 216.

³¹¹ Ataî, age, s. 329.

³¹² Ataî, age, s. 329; Emirî, age, v. 218.

³¹³ Emirî, age, v. 218.

³¹⁴ Muhyî, age, s. 75.

Rûşenî, İbrahim-i Gülşenî, Hayâlî ve Ali Gülşenî'nin ilâhi sırlara sahip oldukları hakkında şunu söylemiştir:

Rûşenî vü Gülşenî, Ahmet, Ali, Seyyid Hasan
Birbirinden bunları fark itme ey derviş sen³¹⁵

Seyyid Hasan, genç yaşından itibaren Allah aşkında yok olma mertebesini seçmiştir. Şal ve âbadan başka bir şey giymemiş, yamalı ayakkabıları ile Şeyh olmadan önce Hacca gitmiştir. Gece gündüz ibadetle meşgul olmuştur.

Hasan-ı Gülşenî, Kendinden 35 sene evvel vefat eden yeğeni Hâletî hakkında, şu dizeleri söylemiştir:

Ey gönül tahtında Sultanım Hasen
Vü benim cânımda cânanım Hasen

Vechine mustakder cân u gönül
Ey benim mehr-i dirihşânım Hasen

Tiz iriş gel ben garibe kıl devâ
Ey benim derdime dermanım Hasen

Hasta oldum görmeliydin vechini
Gel şifa kıl ey benim canım Hasen

(Hâletî)Kıldı Şeb-i hicrânda
Gel iriş ey mah-ı tabanım Hasen³¹⁶

Hasan-ı Gülşenî, büyük kardeşi Ali Safvetî'nin ölümü üzerine 1005/1596 senesinde yerine şeyh olarak geçmiştir. Tevhid ışıklarını her tarafa yaymaya çalışan Şeyh Hasan on dokuz sene irşat ve kutupluk makamında kalmıştır. 1024 /1615 yılında vefat etmiştir. Türbesi babası ve dedesinin yanındadır.³¹⁷

³¹⁵ Emirî, age, v. 218.

³¹⁶ Emirî, age, v. 219.

³¹⁷ Emirî, age, v. 220.

Hasan-ı Gülşenî hakkında yaptığımız araştırmalarda sadece bir gazeline rastlayabildik. O gazel de şudur:

Fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ilâtün fâ ‘ilün

Âsuman-ı manevî'nin necmî, şemsî, mâhıyım
Sureta gerçi gedâyım ‘ışk alinün şahıyım

Ma’rifetten hırkadar oldum idindüm ışk-ı tâc
Sofî-î sûret-i neyim ben sofî-î Allâhi’yim

Tayy i düp nasut- bahrin gark-ı lâhut olmuşam
Bahr-i vahdetdür makamım anda gizli mâhıyım

Kudsiyan-ı şeh-per u balım ins u cinnün rehberi
Mazhar-ı nûr-i sıfatım zat-ı pâkin rahıyım

Arz-ı uşşak ile memlu gerçi kim arz u sema
Âşık u maşuk-ı ışkım cümlesinün ahıyım

Âlem-i suretde gerçi rehberimdür Gülşenî
Lik manâ alemünde ben anuñ hem-rahıyım

Bahr-i ışka gark olup dir ki HASEN âşıklara
Talib-i Hakkım diyen gelsün yolun agâhıyım.³¹⁸

16. GUBÂRÎ (H. 1034/M. 1624)

Devrinin meşhur hattatlarından biri olan Gubârî'nin asıl adı Kasım Efendi'dir.³¹⁹ Şerif Abdullah'tan hattı sülüs öğrenmiş ve *hatt-ı gubarı*³²⁰ ile bir pirinç tanesine İhlâs Sûresini yazdığı için mahlası meşhur Gubârî olmuştur.³²¹ Sultan Ahmet Camii'nin celi yazıları Gubârî'ye aittir. Müderris olup Cemaziyelâhir 1027/1618'de Nakibüleşraf olmuştur. Sonra Mekke ve İstanbul payelerini elde etmiştir.³²² *Tuhfe-i Hattatin* adlı eserde, Gubârî'nin Nakibüleşraf olmasını Haşimî adlı bir zat bu beyit ile sabit eylemiştir.

³¹⁸ Emirî, age, v. 221.

³¹⁹ Şemsettin Sami, C. 5, s. 1034; Süreyya, age, C.3, s.874; Nailî, age, C.1, s. 316; Emirî, Esamî, v. 37.

³²⁰ **Hatt-ı Ğubarı** bir yazı stilidir. Geniş bilgi için bkz. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, Aydın Kitapevi, Ankara, 2003, s. 341.

³²¹ Nailî, age, C. 1, s. 316.

³²² Şemsettin Sami, C. 5, s. 1034; Süreyya, age, C. 3, s. 874; Nailî, age, C .1, s. 316; Emirî, Esamî, v. 37.

“*Kasım Efendi şimdi Nakib oldu aziz ola 1020*”³²³
Gubârî H. 1034 (M. 1624) senesinde vefat etmiştir.³²⁴

Gubârî, aşağıdaki gazeli bir pirinç tanesi üzerine yazarak devrin sadrazamına hediye etmiştir:

Ey vezir-i dilir-i batedbir
Vey şehir-i Münîr-i âlem gir

Görür ihsanını bu âlemde
Gece gündüz niçe gani vü fakir

Lûtfun olmaz ke’lâm ile tâbir
N’ola olsa Gubârî’ye nazarın

Bu hünerde agâh olur mu nazir
Bir pirince bunun gibi gazeli
Etti hatt-ı gubar ile tahrir.³²⁵

17. NİGÂHÎ (H.1060/M. 1650)

XVI. yüzyılda yaşamış olan Diyarbakirli şairlerden olan Nigâhî hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi mevcut değildir. *Esamî* dışında hiçbir tezkirede ismi yer almamaktadır.³²⁶ Hayatı hakkında ki en geniş bilgiyi Ali Emirî’inin *Esamî-i Şu’arâ*’sından edinmekteyiz.

Memleketinde tahsil açısından olgunluğa eriştikten sonra İstanbul’a giderek Kubbealtı vezirlerinin dîvân kâtibi olmuştur. Görevini icra ederken 1060/1650 senesinde vefat etmiştir.

Şu iki beyit Nigâhî’ye aittir:

Maksud ise sırr-i dehen-i şâhid-i vahdet
Var nokta-i mev’hûme gibi mahv-i vücûd et.

Pervâz-i bülend ile Nigâhî gibi ey dil
İsâ gibi var âlemi ulvîye su’ûd et.³²⁷

³²³ Nailî, age, C. 1, s. 316.

³²⁴ Şemsettin Sami, C. 5, s. 1034; Süreyya, age, C. 3, s. 874; Nailî, age, C. 1, s. 316; Emirî, *Esamî*, v. 37.

³²⁵ Emirî, age, v. 37.

³²⁶ Haluk İpekten ve devamı, age, s. 34.

³²⁷ Emirî, age, v. 54.

SONUÇ

XVI. yüzyıl Osmanlının yükseliş ve genişleme dönemidir. Devletin siyasî ve sosyal yapısındaki gelişmenin bir sonucu olarak, Anadolu ve Rumeli'nin eski kültür merkezlerinde canlanmalar, büyük gelişmeler görülmüştür. Bu merkezlerde birçok şair, yazar, mütercim ve bilim adamı yetişmiştir. Çok sayıda edebî şahsiyetin yetiştiği bu yüzyılda, Diyarbakır'da da aynı paralellikte bir gelişme görülmüştür.

XVI. yüzyılda yaşamış olan toplam 22 şair tespit edebildik. Bu şairleri ölüm tarihi en erken olandan başlayarak sıraladık. Başta Halvetiliğin Gülşenîlik kolunun kurucusu Şeyh İbrahim-i Gülşenî olmak üzere birçok şair, bu yüzyılda yetişmiştir. İbrahim-i Gülşenî, Şerîfî, Cemîlî, Hayâlî-i Gülşenî ve Hâletî-i Gülşenî'nin dîvânları bulunmaktadır. Dîvânı olmayan şairlerimizin ise şiirlerinden örnekler sunulmuştur.

Bu yüzyılın en önemli şairi İbrahim-i Gülşenî'dir. Şeyh ve mutasavvıf olması hasebiyle şiirlerinde dini ve tasavvufî konuları işlemiştir. Gülşenî, tasavvufun ifade edilmesi zor olan düşünce sistemini sade bir Türkçe'yle ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Gülşenî soyundan gelenler, Hâletî-i Gülşenî, Hasan-ı Gülşenî, Safvetî-i Gülşenî dönemin sufi şairlerindedir. Bu şairlerimiz dönemin dîvân şiirinde önemli bir yer tutmuşlardır.

Diğer şairlerimiz ise şair kimliklerinin yanı sıra değişik mesleklere sahiptirler. Bu şairlerimizden Gubârî ve Mesîhî hattât, Tufeylî tüccar, Nigâhî divân kâtibi, Ülfetî musikişinas, Şöhretî devlet memuru, Ahmet Paşa, Mehmet ve Derviş Paşa ise üst düzey devlet memurluklarında bulunmuşlardır. Birçok şairimiz, Türkçe'nin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirler de yazmışlardır. Halîfe, Nevaî'nin Leyla ve Mecnûn adlı mesnevisine Çağatayca nazireler yazmıştır. Dönemin dikkat çeken şairlerinden biri de Şahî'dir. Şâhî, kaynaklarda en eski halk ozanı olarak geçmektedir.

Bu dönemin şiirlerinde her türlü konu; dinî, tasavvufî, ahlâki konuların yanı sıra aşk, tabiat, bir hayat görüşü, tali'den yakınma gibi konular işlenmiştir. Dilde ise çok sade bir Türkçe ile şiir yazarlar görülmekle beraber; ağır ve ağdalı bir dille yazılan şiirler de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

A. KAYNAKLAR

Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid*, Matba'a-i Âmidî, İstanbul, 1327.

....., *Esâmi-i Şu'arâ-i Âmid*, Millet Küt., Tarih, no. 781/1.

....., *Diyarbakır 'da Gömülü Meşhur Adamlar*, Neyir Matbaası, 1985, Ankara.

....., "Yavuz Selim Hazretleri Tarafından Âmid Şehri'nin Suret-i Feth ve Teshiri", Âmid-i Sevda Mecmuası, S. 1.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, Bizim Büro Yay., İstanbul, 2000.

Çelebi, Kâtip, *Keşfü'z Zünûn*, eski tebâ C. 3.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1314, C. 4.

Hâletî-i Gülşenî, *Dîvân-ı Halet-i Gülşenî*, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler Bölümü numara: 97, İstanbul.

Hayâlî-i Gülşenî, *Dîvân-ı Hayâlî-i Gülşenî*, Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler Bölümü numara: 133, İstanbul.

İbrahim-i Gülşenî, *Dîvân-ı İbrahimî-i Gülşenî*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum Eserler Bölümü, numara 379, İstanbul.

Kahhale, Ömer Rıza bin, *Muesset'ül Risale*, Beyrut, H.1414 (M.1993). 1. Baskı, C. 4.

Kınalı -Zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz.İbrahim Kutluk) TTK Yay., Ankara, 1989, C. 1.

Latîfî, *Latîfî Tezkiresi*, (Haz. Mustafa İSEN), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990.

Mecdi Efendi, *Şakayiku'n Numaniye Zeyilleri*, Çağrı Yay. İstanbul, H. 1268/ M. 1852.

Muhyî, *Menâkib-i İbrahimî-i Gülşenî ve Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşenîye*, Haz. Tahsin Yazıcı, TTK Yay. Ankara, 1982.

Müstakîmzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, KültürBakanlığı Yay., Tıpkıbasım, Ankara, 2000.

Nev'i-zade, Âtâî, *Hadâiku'l- Hakayık Fi Tekmilet's-Şakâik*, Çağrı Yay. İstanbul, H. 1268/ M. 1852, C. 2.

- Sâmi**, Şemseddîn, *Kâmûsu'l-A'lâm*, (Tıpkıbasım), Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, C. 3.
- Selanikli Mustafa Efendi**, *Tarih-i Selaniki*, (Haz. Mustafa İşpirli), TTK, 1996, C.1.
- Sehî Bey**, *Heşt Behişt*, (Haz. Mustafa İsen), Akçağ, Ankara, 1998.
- Solmaz**, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı*, AKM Yay., Ankara 2005.
- Süreyya**, Mehmet, **Sicilli Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- Şerîfî**, *Dîvân-ı Şerîfî*, Hacı Mahmut Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), İstanbul yeni kayıt no:3398.
- Tuman**, Mehmet Nail, *Tühfe-i Nailî*, Bizim Büro Yay., Ankara, 2001.
- Osmânzâde Hüseyin Vassaf**, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), İstanbul, 2006.

B. ARAŞTIRMALAR

- Akarpınar**, R. Bahar, *Tasavvufî Halk Şiiri*, Türk Edebiyat Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 2007.
- Akay**, Mehmet, *İbrahim Gülşenî'nin Divânı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1996.
- Akgündüz**, Hasan, “*Tarih Boyunca Çevresinin Eğitim, Bilim ve Kültür Merkezi Olarak Diyarbakır*”, Diyarbakır’ı Tanıtan Adam Şevket Beysanoğlu, San Matbaası, Ankara, 1991.
- Altunel**, İbrahim *Hâletî Gülşenî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkidli Metni)*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1988.
- Azamat**, Nihat, “*İbrahim Gülşenî*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000. C. 21.
- Banarlı**, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., İstanbul, 2001, C. 1.
- Beysanoğlu**, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat adamları*, Diyarbakır’ı Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yay., Ankara, 1996.
-, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, DBB Kültür ve Sanat Yay., 2003. C. 3.
-, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, DTSO Yay., Şehir matbaası, İstanbul, 1963.
-, *Kültürümüzde Diyarbakır*, San Matbaası, Ankara, 1992.
-, “*Türk Edebiyatında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar*”, Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, 27-28 Ekim 2000, Ankara.
-, “*Diyarbakırlı Saz Şairleri*” Ziya Zökâlp Dergisi, Aralık 1981, Ankara.

- Darkot**, Besim, “*Diyarbakir*”, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, C. II.
- Devellioğlu**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1988.
- Diclehan**, Şakir, “*Bir Kültür ve Uygarlık Şehri Olarak Diyarbakır*”, Ziya Gökalp Dergisi, Aralık 1981, Ankara.
- Dilçin**, Cem, *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı)*,TDK Yay., İstanbul. 1986.
- Gibb**, E. J.Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi* (Ter. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay. Ankara, 2003, C. 2.
- Göyünç**, Nejat, “*16.Yüzyılda Diyarbakır (Amîd) Şehri sosyal ve ekonomik durum*”, Uluslararası Selahaddin-i Eyyubî Sempozyumu, DBB Yay.,23-24 Kasım 1996.
- Gürses**, Muzaffer, “*Osmanlı Türklerinin Kültür ve edebiyat münasebetleri ve Lâmi Çelebi*”, Karacadağ Halkevi Derneği Mecmuası, Diyarbakır Basımevi, Diyarbakır, Şubat, 1947 S. 98, C. 9.
- Haluk İpekten**, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı Sözlüğü*, KTB. Yay., Ankara,1988.
- Işık**, İhsan, *Türk Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Elvan Yay. Ankara, 2000, c. 2
- İpekten**, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay., İstanbul, 1997.
- İskenderoğlu**, Reşit, *Beylerbeyi Gazi İskenderpaşa*, Ankara, 1989
- Kabaklı**, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul, C. 2.
- Kafalı**, Mustafa, “*Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır’ın Türk Tarihindeki Yeri*”, I. Uluslar Arası Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, İzmir, 2004,
- Kılıç**, Filiz, *Âşık Çelebî Meşâ’irü’ş-Şu’arâ, İnceleme, Tenkitli Metin*, (GÜSBE, Doktora Tezi) Ankara 1994.
- Kiremitçi**, İnci, *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi) Afyon, 2001.
- Kocatürk**, Vasfî Mahir, *Tekke Şiir Antolojisi*, Buluş Kitapevi, Ankara, 1968.
- Konur**, Himmet, *İbrahim Gülşenî-Hayatı,Eserleri, Tarîkatı*, İnsan Yay., İst. 2000.
- Köprülü**, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara , 2004.
-;Çağatay Edebiyatı, İA, MEB Yay., İst. 1945, C. 3.

- Korkmaz**, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2003.
- Kufralı**, Kasım, “*İbrahim Gülşenî*”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yay. İstanbul. C. 4 Süleymaniye Kütüphanesi, Süreli Yayınlar Bölümü, Mayıs 1952, S. 8.
- Kunt**, Metin, Sina Akşın, Ayla Ödekan, Zafer Toprak, Hüseyin Yurdaydın, *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yay., İstanbul, 1991.
- Levent**, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1998, C. 1.
-, “*Leyla ve Mecnûn’u Yazan Şairler*”, Türk dili araştırmaları yıllığı, TDK yayını 1957.
-, “*Halife’nin Leyla ve Mecnunu*”, Türk Dili Dergisi, TDK yay.1952.
- Mengi**, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- Muallim Naci**, *Osmanlı Şairleri*, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara, 1986.
- Ocak**, A. Yaşar “*Türk Edebiyatında Menakıbnameler*”, Türk Edebiyat Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., İst. 2007.
- Ören**, Enver, “*Emir Ahmed Hayalî*”, Evliyalar Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi yayınları, İstanbul, 1992, C. 4
- Pekolcay**, Necla, İslami Türk Edebiyatı Tarihi, Degâh Yayınları, İstanbul, 1981.
- Sarı**, İbrahim, *Şehrimiz Diyarbakır*, DBB Kültür Yay., İstanbul 1996.
- Şamil İslam Ansiklopedisi**, “*Halvetilik*”, Şamil Yayınları, İstanbul, 1990.
- Şehir** Tarihleri “*Tarih Boyunca Diyarbakır’ın Yetiştirdiği Önemli Şahsiyetler*”, 2000’e Beş Kala Diyarbakır, Haz. Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır, 1995.
- Toynbee**, Arnold, “*Tarihte Diyarbakır*”, Kara Âmid Dergisi, Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yay., say.6, Ankara 1969.
- Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay. Ankara, 1983, C. IV.
- Woods**, John, *Akkoyunlular*, Milliyet Yay., İst., 1993
- Yazıcı**, Tahsin, *Şeyh İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri ve Tarikatı*, (Basılmamış doktora tezi), DTCF Kütüphanesi, Ankara. 1951.

جا بھگواند نصابہ کی

۴۳۶۸

دیوانہ سنیقہ

۵

۴۳۶۸

1 2291 #

بدرستی توالتین دربر اگر بودی بمحض بودی
مؤمن طالعیم محکم اگر بودی بمحض بودی

۲۱۴

Mikrofilm Arşivi
No. 590

Kitap Adı
Kısmı Hacı Mahmud e/
Yanlış Sayı 3735
Eski Sayı -

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد
 وآله الطيبين الطاهرين
 اجمعين
 وبعد
 انما العلم النافع والعمل الصالح
 هو ميراث النبوة
 والحقائق التي لا يعلمها الا الله
 والذين ارادوا ان ينالوا
 علمه فليعلموا ان العلم
 ليس بامر من امر
 بل هو امر من امر الله
 والذين ارادوا ان ينالوا
 علمه فليعلموا ان العلم
 ليس بامر من امر
 بل هو امر من امر الله
 والذين ارادوا ان ينالوا
 علمه فليعلموا ان العلم
 ليس بامر من امر
 بل هو امر من امر الله

50th	111
18th	Hassan Mahmud of
19th	3338
20th	

درمانه سید محمد صالح ابن شیخ حلقه معقودہ اہلبیت
انقلاب شیخ ابراہیم عقیقہ اللومہ ابن شیخ محمد
اللومہ ابن شیخ ابراہیم اللومہ ابن شیخ
شہادۃ اللومہ حرمۃ ابن علیہم علیہ

نور
۹۷

بسم اللہ الرحمن الرحیم

۹۷

MILLET GENEL KÜTÜPHANESİ
KİŞİ : <i>A.E. Hacıoğlu</i>
ESKİ KAYIT No. <i>37</i>
YENİ KAYIT No.
TASNİF No.

۹۷

در باره چنانچه

با آنکه زان پاکست مغبورن
 همه اسرار صفاتک مغبورن
 با آنکه سز ترخان مغبورن
 با آنکه نور ایمان مغبورن
 آسمانک سوزان مغبورن
 اندک قدم و بارک مغبورن
 معظمتک برین صوره مغبورن
 سببک دامن بودی مغبورن
 با آنکه طبع نوری مغبورن
 حضرت خدوسیمای مغبورن
 دامن معقولک بکامی مغبورن
 دردی ایترتک بدوکی مغبورن
 دامن زودت برین مغبورن
 دلک انظارش نورک مغبورن
 اول نیک باخایه مغبورن
 برین نیک زوافتقار مغبورن
 هم شکر کردنک مغبورن
 اول عیب بر صفاتک مغبورن
 دستینک شکر مغبورن
 کلشیک مغرب مغبورن
 هم نیانیک جمال مغبورن
 هم آنک نظور و کمال مغبورن

صفوتی بر صفاتک مغبورن

همه کارها دریه مطابقت مغبورن
بالله عاقبتی - قبل نظر
اهو صفاتک سوزد سالی مغبورن

دریا جان آبی اولیبه آسمان
 بشدم شرح نظم بسم آسمان
 طالب عفو و رحمة الله
 بوسه و کرم خود کرم
 سوزان جان نه - بر باران
 بجز نیاید اولی جان - ایمان
 بجز ترکیب اولی نیاید
 آتش آید و نماند اولی
 بر علمه نمانسته نماند
 از غلت آتش اهل
 اگر است نه - ظهور نه
 شیخ اگر مبد - ظهور نه
 سز تو حیه بر سه طالب
 غالب اولی هر نفس طالب
 جز آوردن اولی ماله
 کم اولی - استی بجز ماله
 اهل تالک و مورد عالی
 آقا - بر صفای نه
 مالک اولی اولی اوعان
 آقا - نه - ریس مکان

موزم زده ادره اکتیفت
 برکت اکتیفت بایره بیه
 برده اکتیفت واروب چه آنه
 برز زده اولان اکتیفت
 خون کاسه اولان حبیب هفت
 کاسه دیکر بر اهل سوت
 بر اوله هانا اکتیفت
 او تمجیبه حبیب هفت
 اقصی صانویه اولان بایره
 عربی هانا هفت ایچون
 پرورده قلوب تینی هانسه
 نار ایلم طرولون رودی اکتیفت
 ناکم ایشیب اصل امانسن
 هیولن کی سبیه او بجه
 هفت و دروبه و بر حبیب
 دلبه کوز و دروبه و واروبه بیه
 تالیم آکس نی بجه
 آنه واروب اولسه بجه
 اول کس حبیب ایچون سفته
 هانا هو و هورق سوت
 کاسه درقن آهوب دکاف
 او بجه اولسه ایچون سفته
 کیچور او هفت بلم زمان
 نقتنه هورق غزاس ایچون
 صولنه ورتنی روانسن
 با و دن اوله سردی اکتیفت
 اوله نقتن که قالم هانسن
 ایمان ایشوب تم نیلم دجه
 نظیر

نقتنه ایدیه نقتنه اول کون
 هانا شمال ادره بیه سر
 هکتیکه امان طایفه
 هکتیکه طایفه امان
 سه مان کیم برف ایشوب
 مؤمه دیکر اول کون کوره
 هکتیکه امان کوره
 بایره امان مؤمه اوله
 ایمان دیکر امان ایشوب
 ناکیم ب دوز ووب برکت
 اول و هجه کوره هو یقین
 نقتن اولسن یقین هفت
 ایمان اوله یقینه کسور
 عجم ایه سن شه دتا ایل
 هفتی نایماری اولوبه صول
 مؤمه دیر بویه اوله دیکر
 ایمان اید دینی دیکر که بجه
 بیه نغم اوله هجه مؤمن
 الله هفتی و هفت نی دت
 هفتن نچا اولانه دره
 ایمان دیکر تده بلم سر
 کافر کدوبه ایمانی بایره
 اول و هجه کوره ایمان دیکر
 مؤمه اولسن هفت اول کس
 ایمان ایه سن اوله دیکر
 اوله ایدیه اوله کس هفت
 مؤمه اولوبه و دیکر کسور
 اوله بویه و عادت ایلان

افرغی ایامی برلاسک غنیمت شهادت کرده سن
 مؤمنه اول سن موقت اولدم که غیب ایه سن شهزاده همدم
 هر کیم ایه شهزادین غیب مؤمنه اول اجمعه یقیندی رجب
 غیب ایام شهادت یقینده تا عید اول ایام ریندن
 ایام ربه نیدرکنی گو غنیمت شهادت کورد و صوره
 کادول مؤمنه غیبی سا که ربه ربه نیدرکنی سوکلوشیه
 تا کون کس ایه رجبی ظاهر بیدره ایام رجبی باهر
 روشن قید رجبی روشین الهه بیان کفایت
 که روشی رجبی بقا بی
 فتح اتم ایدم بودم کعبه بی

الحمد لله الذی عبداً عباده بفضله الاقصی الاقدم و سخاوته و کرمته
 بانه لذاته فالقیر آدم و تخلفه عن ظاهر سماه المنزله
 بالعالم وصل الله على من لا ينقطع البصوت ما سأله
 الى خير الامم

۲۴

1

100
100

Mikrofilm Arşivi
no. 629

MILLET GENEL KÜTÜPHANESİ
KİŞİ: <i>A.E. Uzun</i>
ESKİ KAYIT No: <i>193</i>
YENİ KAYIT No:
TASNİF No:

بایهین

ویران شیخ محمد خیابانی بن پسران شیخ

ابراهیم کهن اردبی قدس سره

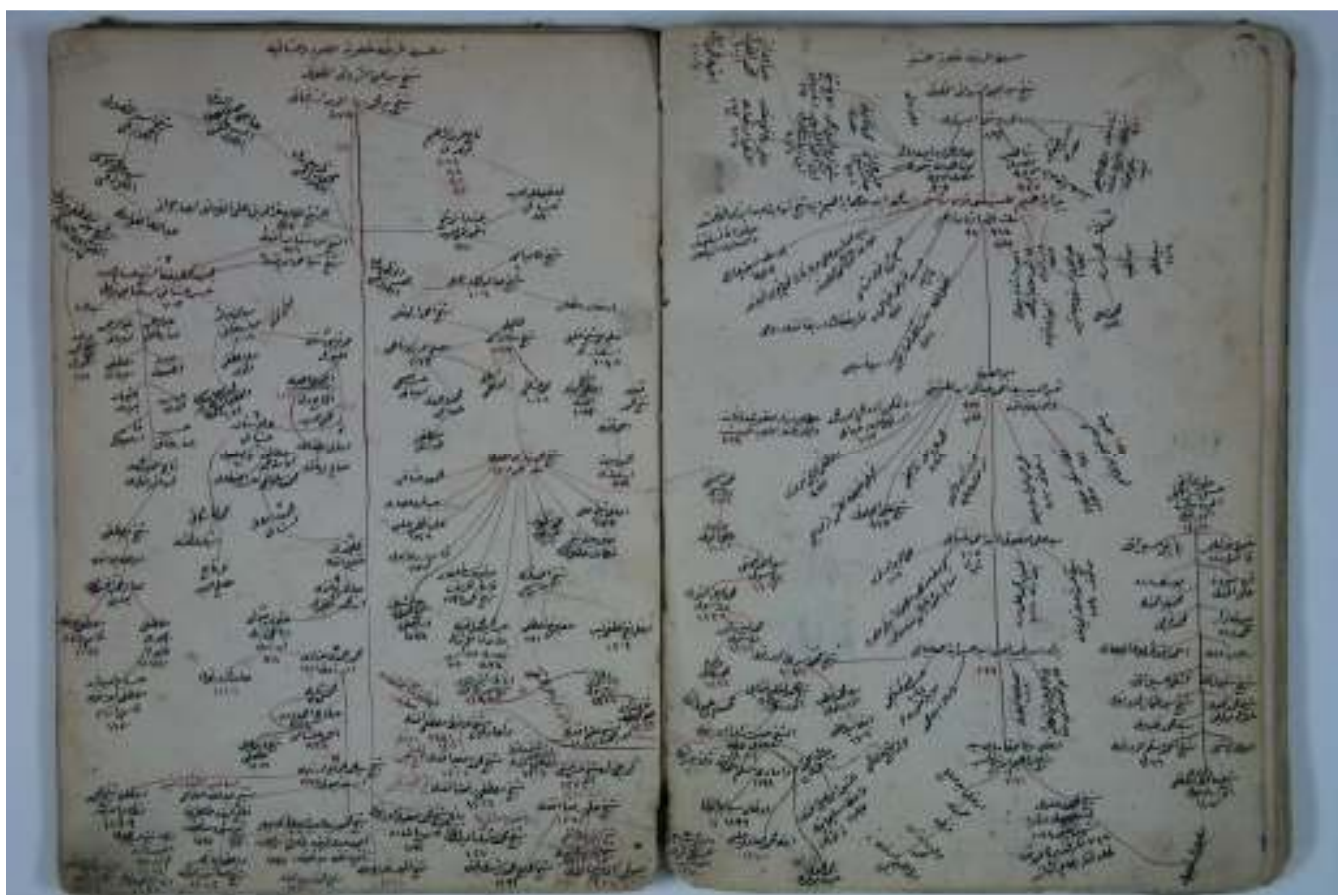
سرهما الهی

همیشه دولتت اولیای
دولت و دولت اول همیشه
انکه الله مصلحت همه ایام
و نور است بجز آن که
انکه پیوسته کند و زوی
او توریست نهها این که
اکابر بجاست اول موی
صفت و ستم بود اولی
ایوکیست و دوری او
دور و او نور است از نور
از آن بخت که کند
دور است بویع حاله

ابو و حق سستی و نور
وقار و عقربت و اول همیشه
کسب که نور بکند که
کوز ایوب و بکند کسب
کل این کل کن قلم و زوی
دولت طوریست بجاست
صفتی که سوال است
عدود که کوز و کوز
دور است اولی و نور
او نور است نهها این که
بجویش که اولی که
قولام او نور است

الایوب بویع نور
مناصفه بختی با الله
عقربت و نور است
نور است نهها این که
صفتی که سوال است
عدود که کوز و کوز
دور است اولی و نور
او نور است نهها این که
بجویش که اولی که
قولام او نور است

سوزی بویع نور
عدویست و نور است
مصلحت بختی با الله
نور است نهها این که
صفتی که سوال است
عدود که کوز و کوز
دور است اولی و نور
او نور است نهها این که
بجویش که اولی که
قولام او نور است

بخدمت استنبولک سجدی میلہ ندم
او پوچی کتہ درساوبن دلدل پیے
یصلویہ دونر جلد نیوم ایچون ایشدب
یوسفی مصری یہ نسبت حسوم اولان شتری
بلزم سورانہ عالم نہ دیم دلدن جواب
خیر امت اولوبن واسر ایدر بولم نفی له
حق قولی ایچر نہ انتقام منتقسم
چون قضا در ابتلا دن باکہ دوریلہ قدر
بر نفس صلوٰت قومزلو آنکہ بدن بنی
صورتی زینندن اور کہ معیندن یوقدر اثر
اوشیوب و حین الہک دوی ہو اللہ ندر
علم پیش سلطان دوران دبر نسبت سیلہ
کچین جهان پہماندن بیلہ مکرر اولان
ساتار ملک جہانی بر پولہ المذ ولی
ایشد ورم علم نظہر اولیہر ککشتی

دیدم از چون سفر قلوبن وانرف کدم
کلبوبن ذوق ایله صحت ایدر یورکن دبدم
تکر ایوب استنبولی چون طویر میوبن کیدم
بیع ایدوبن ڈر پرینہ نقد جان ڈور دردم
بوندن اور کہ کیم خطا کز قیدر و شمش نردم
اول صوابی چون خطا سنہ نختہ صبر ایدم
ایر شوقر قہر و غضب دن غافل اولمئل درم
ورسم آکار صنا چون کس دکولم نکسم
یو خلفوی دیلیوبن وار لغوی ایتورم
کم اولب استنبول اچرہ ایلنہ فضل و کرم
عالم و غیب و شہادہ مظہری رحیم
آکہ کورہ خاص و عامی فطاکر اولمش چون خدم
فقر لہ فخر ایلیان ذمدہ غیبی محتشم
مشتری اولمز بیع اول غیبی حکم
زیر دباکہ روشنی نسبت اون دمد و دم

استنبولک عشق کد لادن جان بولمشم
دوشلی درد و کہ در مان استدریم ای پرکا
تویح کو کلمہ مدہ عشق کد بلکون کچن فوش
چکدین ظلمتدہ نعت ای کی یوز کدہ اونش
دعوت ائمہ کورمد و کورک جنتہ زامد بنی
عاشقہ جنت یوز کور انزن اور کد استمز
کنج پنہاندر دما کورک زنی جانندن کورب
کعبہ صغیر طوافن حج اکبر قیلاک
برقع سنوک کورلدن پوشش کعبہ صغیر
صحیف سنوک سواطن آیت ایت و خودم
او خون سبع المنانی و صو کورک آیت ایدر

نیلم جاننی دخی چون جانہ جانان بولمشم
لبیکرک جامن صوروبن درده در مان
جان ویرب استون انہ کچ پنہان بولمشم
چشمہ کورژدن اچو بواب حیوان بولمشم
جنت دیدارہ کچ کم نخلد زینوان بولمشم
جنت دیدار او یوزدن صور و غلمان
کومرک کانی بنی اندن در مران بولمشم
یوز کورک بیر امنہ جانوی قرابان
زلف کورک کفر نایامہ نور ایمان
صتم ایدر اندن کلای وحی قران بولمشم
احرف عالم ر قومن اک فرقان بولمشم

قشکر وک فرقانی نیتہ کلفشینیہ خود دلیل
نص قرآن کی حجت آنی بر مان بولمشم
کون کی روشن جمالک ماہ تابان بولمشم
سورہ لی خدی بلخا لور کفر و ایمان بولمشم

نه و دينا محزونك شان عشقو ك
 تو كمن اول آخري بي نها
 كويون كتمدين جو لان عشقو ك
 يدي پريله كو ك بر طوب ايدون
 جاردور انل چو كان عشقو ك
 اكي عالم قضا سين بو كوز يله
 كورن بيلور ندر خيداني عشقو ك
 رموز روشني كلشن بيدون
 دوين بيلور ندر عرفاني عشقو ك
 و له ايضا

عشقه هدم بكا سو كو لو يارم كرك
 ماستني مت ايدن تاز، خام كرك
 كل كهي كو بر پوزي جان كهي شيرين سوزي

(ب)

او لور ساهانگي اجنادي عشقو ك
 تو انبغاله او لور منتقا دي عشقو ك
 سلامطين جهان سوده وكي پوزون
 جگن باشي خا ليه سله كبر او جهنم كن

بینه ترک قابوسه نمنک اویوب	چون قاج لغت نمنه اویوب ایلک اولن
تیر بر حقیقت دینه تبدل اوردن	هر نیکه ایلک اویوب ایلک اولن
سیر کی ترسه بشنوک کونک ایلن	کتر بلرکه آدم زادی سیرک اولن
حیله کلون نکلر کی الله خالی	چون کتر بشنوک ایلک سیرک اولن
دغلا بوز و تپه اشک خویله ایلن	اولم ایلن نمن اویوب تک اولن
مرد و رومه حین با تله قونک موندنک	آدم بکن عزتله ایچون تک اولن
تن بریز اولن طالیه دیرم ایلن	ایر جا دغلا ایچون ایلن ایلن
دکری بیخ ایلوب اویوب ایلن	بیرک بلورم چو کتر اولن ایلن
یردن کول ایلن سیرک لعلنه نوب	مخای غدا ایلن ایلن ایلن
کل نمنه نکلن چو ککلن دیمه	جا دیر ایلن ایلن ایلن
بیخ دی سوزی سوزیلک قانچ کله	چون نمنه ایلن ایلن ایلن
نکلر ایلن ایلن ایلن ایلن	اؤزک ایلن ایلن ایلن
تیلدا بلورن صغیه هر ایلن ایلن	ایچون ایلن ایلن ایلن

کامل عالمه کیرن کیشنه کی دیک اولن	و حافت دیک کترن ایلن ایلن
دیکر حقیقت نایب ایلن ایلن	مغفل ایلن ایلن ایلن
اگر عقلیه اویوله کیرمک اولن	نکلن ایلن ایلن ایلن
سجانی دیر سینه سلما اولن	عجب نکلن ایلن ایلن
اویوله کیرمک اولن ایلن	دیرک ایلن ایلن ایلن
اویوبن سیر سینه ایلن ایلن	دیرک ایلن ایلن ایلن
ما جان دیر سینه ایلن ایلن	عجب نکلن ایلن ایلن
چو ایلن دیرک ایلن ایلن	دیرک ایلن ایلن ایلن
کامل اولن ایلن ایلن	کیرن ایلن ایلن ایلن
اویوبن ایلن ایلن ایلن	دیرک ایلن ایلن ایلن
دیرک ایلن ایلن ایلن	اویوبن ایلن ایلن ایلن
اویوبن ایلن ایلن ایلن	دیرک ایلن ایلن ایلن

